

HISTÓRIA DOS ARMÊNIOS

MOISÉS
KHORENATSI

Edição abreviada e bilíngue: armênio-português

Tradução de Deize Crespim Pereira

fflch

FACULDADE DE FILOSOFIA,
LETRAS E CIÊNCIAS HUMANAS
UNIVERSIDADE DE SÃO PAULO

HISTÓRIA DOS ARMÊNIOS
MOISÉS KHORENATSI

UNIVERSIDADE DE SÃO PAULO

Reitor: Vahan Agopyan

Vice-Reitor: Antonio Carlos Hernandez

FACULDADE DE FILOSOFIA, LETRAS E CIÊNCIAS HUMANAS

Diretor: Paulo Martins

Vice-Diretora: Ana Paula Torres Megiani

SERVIÇO DE EDITORAÇÃO E DISTRIBUIÇÃO

Rua do Lago, 717 – Cid. Universitária

05508-080 – São Paulo – SP – Brasil

Tel. (11) 3091-0458

e-mail: editoraffch@usp.br

HISTÓRIA DOS ARMÊNIOS
MOISÉS KHORENATSI

Edição abreviada e bilíngue: armênio-português

Tradução de Deize Crespim Pereira

São Paulo, 2021

K45 Khorenatsi, Moisés.
História dos armênios [recurso eletrônico] / Moisés Khorenatsi ;
tradução de Deize Crespim Pereira. -- São Paulo : FFLCH/USP, 2021.
1.517 Kb ; PDF.

Edição abreviada e bilingue: Armênio-Português

ISBN 978-65-87621-89-0

DOI 10.11606/9786587621890

1. Armênios – História. 2. História medieval. I. Deize Crespim
Pereira.

CDD 956.62

Diagramação: Selma Consoli – MTb n. 28.839

Capa: Rui Evangelista

Esta obra é de acesso aberto. É permitida a reprodução parcial ou total desta obra, desde que citada a fonte e autoria e respeitando a Licença Creative Commons indicada

Sumário em Português

Prefácio da tradutora	17
------------------------------------	----

I - HAYK

CAPÍTULO 8 (PARTE I) – QUEM ENCONTROU ESTAS HISTÓRIAS E ONDE.....	26
---	----

CAPÍTULO 9 – A CARTA DE VAGHARSHAK, REI DA ARMÊNIA, PARA ARSHAK, O GRANDE, REI DA PÉRSIA.....	28
---	----

CAPÍTULO 10 – DA REBELIÃO DE HAYK	32
---	----

CAPÍTULO 11 – SOBRE A GUERRA E SOBRE A MORTE DE BEL.....	34
--	----

II - ARAM

CAPÍTULO 12 (PARTE I) – SOBRE AS GERAÇÕES QUE DESCENDEM DE HAYK E O QUE CADA UMA DELAS FEZ	42
--	----

CAPÍTULO 13 – SOBRE A GUERRA DE ARAM CONTRA OS POVOS DO ORIENTE, SUA VITÓRIA, E A MORTE DE NIWKAR MADES	42
---	----

CAPÍTULO 14 – SOBRE A LUTA CONTRA OS ASSÍRIOS E A VITÓRIA, E PAYAPIS KAAGHIAI E A CESAREIA, E A PRIMEIRA E OUTRAS ARMÊNIAS.....	46
---	----

III –ARA E SHAMIRAM

CAPÍTULO 15 (PARTE I) – SOBRE ARA E SUA MORTE NA GUERRA DE SHAMIRAM.....	54
--	----

CAPÍTULO 16 – COMO, DEPOIS DA MORTE DE ARA, SHAMIRAM
CONSTRUIU A CIDADE E O AQUEDUTO E SUA RESIDÊNCIA..... 58

CAPÍTULO 17 – SOBRE SHAMIRAM, POR QUE ELA ASSASSINOU
SEUS FILHOS, E COMO ELA FUGIU DO MAGO ZOROASTER PARA A
ARMÊNIA E FOI MORTA PELAS MÃOS DE SEU FILHO NINUAS..... 62

IV – YERWAND, ARTASHÊS E ARTAVAZD

CAPÍTULO 30 (PARTE I) – COMO TIGRAN MANDOU SUA IRMÃ
TIGRANUHI PARA TIGRANAKERT, E SOBRE ANUYSH, PRIMEIRA
ESPOSA DE AJDAHAK, E O ASSENTAMENTO DE PRISIONEIRO..... 68

CAPÍTULO 37 (PARTE II) – O REINADO DE YERWAND, O
ASSASSINATO DOS FILHOS DE SANATRUK E A FUGA E A
LIBERTAÇÃO DE ARTASHÊS..... 72

CAPÍTULO 38 – OS ESFORÇOS DE YERWAND PARA POR AS
MÃOS EM ARTASHÊS, E SUA SAÍDA DA MESOPOTÂMIA..... 76

CAPÍTULO 39 – SOBRE A CONSTRUÇÃO DA CIDADE DE
YERWANDASHAT..... 80

CAPÍTULO 40 – COMO YERWAND CONSTRUIU BAGARAN, A CIDADE
DOS ÍDOLOS..... 82

CAPÍTULO 41 – SOBRE A PLANTAÇÃO DA FLORESTA CHAMADA
GÊNESIS..... 82

CAPÍTULO 42 – SOBRE A CIDADE CHAMADA YERWANDAKERT..... 84

CAPÍTULO 43 – COMO S'MBAT CONSEGUIU A AJUDA DOS
PRÍNCIPES PERSAS, BUSCANDO FAZER DE ARTASHÊS REI..... 86

CAPÍTULO 44 – COMO YERWAND FICOU SABENDO DA VINDA DE ARTASHÊS E CONVOCOU O EXÉRCITO PARA SE PREPARAR PARA A GUERRA.....	88
CAPÍTULO 45 – COMO, NA ENTRADA DE ARTASHÊS EM SUA PRÓPRIA TERRA, O EMPREENDIMENTO FOI BEM SUCEDIDO	90
CAPÍTULO 46 – DA GUERRA DE YERWAND CONTRA ARTASHÊS E SUA FUGA, A OCUPAÇÃO DE SUA CIDADE E SUA MORTE.....	92
CAPÍTULO 47 – O REINO DE ARTASHÊS, E A RECOMPENSA DE SEUS BENFEITORES	96
CAPÍTULO 48 – O ASSASSINATO DE YERWAZ, A CONSTRUÇÃO DA SEGUNDA BAGARAN, E O PAGAMENTO DE TRIBUTOS AOS ROMANOS POR ARTASHÊS	98
CAPÍTULO 49 – SOBRE A CONSTRUÇÃO DA CIDADE DE ARTASHAT	100
CAPÍTULO 50 – SOBRE COMO OS ALANOS NOS ATACARAM, FORAM DERROTADOS, E ARTASHÊS ADQUIRIU PARENTESCO COM ELES	102
CAPÍTULO 51 – O ASSASSINATO DE ARGAM E DE SEUS FILHOS.....	106
CAPÍTULO 52 – QUE SORTE DE HOMEM ERA S'MBAT, O QUE ELE FEZ ENTRE OS ALANOS E O POVOAMENTO DE ARTAZ	110
CAPÍTULO 53 – O SAQUE DA TERRA DOS CÁSPIOS, E A RAIVA QUE OS FILHOS DE ARTASHÊS TINHAM DE S'MBAT E UNS DOS OUTROS	112
CAPÍTULO 54 – A GUERRA CONTRA O EXÉRCITO DE DOMICIANO EM BASIAN.....	116

CAPÍTULO 55 – SOBRE TRAJANO E SUAS AÇÕES, E A MORTE DE MAJAN NAS MÃOS DE SEUS IRMÃOS..... 118

CAPÍTULO 56 – COMO ARTASHÊS AUMENTOU A POPULAÇÃO DE NOSSA TERRA E CONSOLIDOU AS FRONTEIRAS 120

CAPÍTULO 57 – NO QUE CONCERNE À PRINCIPALIDADE DE AMATUNI..... 122

CAPÍTULO 58 – SOBRE O CLÁ DE ARAVEGHIAN, DO QUAL ESTA FAMÍLIA DESCENDE..... 122

CAPÍTULO 59 – CONHECIMENTO DAS ARTES NOS DIAS DE ARTASHÊS 124

CAPÍTULO 60 – DA MORTE DE ARTASHÊS 126

CAPÍTULO 61 – O REINADO DE ARTAVAZD, A EXPULSÃO DE SEUS IRMÃOS E IRMÃS, E SUA MORTE COM UMA ALEGORIA..... 130

V – TIGRAN

CAPÍTULO 24 (PARTE I) – SOBRE TIGRAN, COMO ELE ERA EM TODAS AS COISAS 136

CAPÍTULO 14 (PARTE II) – NO QUE CONCERNE AO REINO DO TIGRAN INTERMEDIÁRIO, SUA RESISTÊNCIA CONTRA OS EXÉRCITOS GREGOS, SUA CONSTRUÇÃO DOS TEMPLOS E SUAS INCURSÕES NA PALESTINA..... 138

CAPÍTULO 15 – COMO POMPEU, O GENERAL ROMANO, NOS ATACOU, A TOMADA DE MAJAK E A MORTE DE MITHRIDATES 142

CAPÍTULO 16 – SOBRE O ATAQUE DE TIGRAN CONTRA O EXÉRCITO ROMANO, A RETIRADA DE GABIANUS E A LIBERTAÇÃO DO JOVEM MITHRIDATES 144

CAPÍTULO 17 – A GUERRA DE CRASSO E A SUA DESTRUIÇÃO POR
TIGRAN 144

CAPÍTULO 18 – COMO CASSIUS RESISTIU A TIGRAN, E SOBRE A
REVOLTA DE MITHRIDATES E A CONSTRUÇÃO DE CESAREIA..... 146

CAPÍTULO 19 – SOBRE A ALIANÇA DE TIGRAN E ARTASHÊS, A REIDE
NA PALESTINA, A CAPTURA DE HIRCANU, O ALTO SACERDOTE, E DE
INÚMEROS JUDEUS..... 148

VI – ABGAR

CAPÍTULO 30 (PARTE II) – ABGAR ENVIA OS PRÍNCIPES PARA
MARINUS, OCASIÃO EM QUE ELES VIRAM CRISTO, NOSSO
SALVADOR, O QUE FOI O MOTIVO DA CONVERSÃO DE ABGAR.... 156

CAPÍTULO 31 – A CARTA DE ABGAR AO SALVADOR..... 158

CAPÍTULO 32 – A RESPOSTA À CARTA DE ABGAR, QUE TOMAS, O
APÓSTOLO, ESCREVEU A PEDIDO DO SALVADOR..... 160

CAPÍTULO 33 – A PREGAÇÃO DO APÓSTOLO TADEU EM EDESSA,
E AS CÓPIAS DAS CINCO CARTAS DE ABGAR 162

CAPÍTULO 34 – SOBRE O MARTÍRIO DE NOSSOS APÓSTOLOS..... 176

VII – TRDAT

CAPÍTULO 82 (PARTE II) – OS ATOS DE VALENTIA DE TRDAT EM
SEU REINADO ANTES DA CONVERSÃO..... 182

CAPÍTULO 85 – AS FAÇANHAS DE TRDAT NA GUERRA DA ALBÂNIA,
NA QUAL ELE CORTOU PELA METADE O REI DE BASILK..... 186

CAPÍTULO 92 – SOBRE A MORTE DO REI TRDAT, INCLUINDO UMA ACUSAÇÃO NA FORMA DE UMA ELEGIA..... 190

VIII – MESROP MASHTOTS

CAPÍTULO 47 (PARTE III) – SOBRE O ABENÇOADO MESROP 200

CAPÍTULO 52 – SOBRE AS LETRAS DE DANIEL..... 202

CAPÍTULO 53 – SOBRE AS LETRAS DE MESROP, DADAS COMO GRAÇA PELOS CÉUS 204

CAPÍTULO 67 – A PARTIDA DESTE MUNDO DE SAHAK, O GRANDE, E DO ABENÇOADO MESROP 206

Sumário em Armênio

I – ՀԱՅԿ

Ը (8) – Թե Ո՞վ է, եւ Ո՞րՏԵՂԻՑ ԳՏԱՎ ԱՅՍ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	25
Թ (9) – ՀԱՅՈՑ ՎԱՂԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ՊԱՐՄԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐ ԱՐՇԱԿ ՄԵԾԻՆ	27
Ժ (10) – ՀԱՅԿԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.....	31
ԺԱ (11) – ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԲԵԼԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ	33

II – ԱՐԱՄ

ԺԲ (12) – ՀԱՅԿԻՑ ՍԵՐՎԱԾ ՑՂԵՐԻ ԵՎ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ԵՎ ԹԵ ՆՐԱՆՅԻՑ ՅՈՒՐԱՔԱՆՀՅՈՒՐՆ ԻՆՉ ԳՈՐԾԵՑ	41
ԺԳ (13) – ԱՐԵՎԵԼՅԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ՀԱՂԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՅՈՒՔԱՐ ՄԱԴԵՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ.....	41
ԺԴ (14) – ԱՍՈՐԵՍՏԱՆՅԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿՌՎԻ ԵՎ ՀԱՂԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՅԱՊԻՄ ՔԱՍՂՅԱՅԻ ՄԱՍԻՆ, ՆԱԵՎ ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԵՎ ԱՌԱԶԻՆ ԵՎ ՄՅՈՒՍ ՀԱՅՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ	45

III – ԱՐԱ ԵՎ ՇԱՄԻՐԱՄ

ԺԵ (15) – ԱՐԱՅԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ ՇԱՄԻՐԱՄԻՑ՝ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԵԶ.....	53
ԺԶ (16) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԱՄԻՐԱՄԸ ԱՐԱՅԻ ՄԱՀԻՑ ՀԵՏՈ ՇԻՆՈՒՄ Է ՔԱՂԱՔԸ ԵՎ ԳԵՏԻ ԱՍԲԱՐՏԱԿԸ ԵՎ ԻՐ ՏՈՒՆԸ.....	57

ԺԷ (17) – ՇԱՄԻՐԱՄԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԿՈՏՈՐԵՑ ԻՐ ՈՐԴԻՆԵՐԻՆ, ՋՐԱԴԱՇՏ ՄՈԳԻՑ ՓԱԽԱՎ ԿԱՅԱՍՏԱՆ ԵՎ ՄԵՌԱՎ ԻՐ ՆԻՆՎԱՍ ՈՐԴՈՒ ԶԵՌՔՈՎ.....61

IV – ԵՐՎԱՆԴ, ԱՐՏԱՇԵՍ ԵՎ ԱՐՏԱՎԱԶԴ

Լ (30) – ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԻՐ ՏԻԳՐԱՆՈՒՀԻ ՔՈՒՅՐՆ ՈՒՂԱՐԿԵՑ ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ, ԱՅԼ ԵՎ ԱԺԴԱՀԱԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿՆՈՋ ԱՆՈՒՅՇԻ ԵՎ ԳԵՐԻՆԵՐԻ ԲՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.....67

ԼԷ (37) – ԵՐՎԱՆԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՄԱՆԱՏՐՈՒԿԻ ՈՐԴԻՆԵՐԻՆ ԿՈՏՈՐԵԼԸ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՓԱԽՉԵԼՈՎ ԱԶԱՏԵԼԸ.....71

ԼԸ (38) – ԻՆՉ ՋԱՆՔԵՐ ԳՈՐԾ ԴՐԵՑ ԵՐՎԱՆԴ՝ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ԻՐ ԶԵՌՔԸ ԳՑԵԼՈՒ ԿԱՄԱՐ, ԵՎ ՄԻՋԱԳԵՏՔԸ ԹՈՂՆԵԼԸ.....75

ԼԹ (39) – ԵՐՎԱՆԴԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.....79

Խ (40) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԻՆԵՑ ԲԱԳԱՐԱՆԸ՝ ԿՈՒՌՔԵՐԻ ՔԱՂԱՔԸ.....81

ԽԱ (41) – ԾՆՆԴՈՑ ԿՈՉՎԱԾ ԱՆՏԱՌԸ ՏՆԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ.....81

ԽԲ (42) – ԵՐՎԱՆԴԱԿԵՐՏ ԿՈՉՎԱԾ ԶԵՌԱԿԵՐՏԻ ՄԱՍԻՆ.....83

ԽԳ (43) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՄՍԲԱՏԸ ՊԱՐՄԻՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՆ ՕԳՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁՆԵԼՈՎ, ԽՆԴՐՈՒՄ ԷՐ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼ.....85

ԽԴ (44) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐՎԱՆԴԸ ԼՍՈՒՄ Է ԱՐՏԱՇԵՍԻՐ ԳԱԼԸ ԵՎ ՋՈՐՔ Է ԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՊԱՏՐԱՍՏՎԵԼՈՎ.....87

ԽԵ (45) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԻՐ ԱՇԽԱՐՀԸ ՄՏՆԵԼՈՒՆ ՊԵՍ ԳՈՐԾԸ ԿԱԶՈՂՎԵՑ.....89

ԽԶ (46) – ԵՐՎԱՆԴԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԵՏ ԵՎ ՓԱԽՈՒՍԸ, ՔԱՂԱՔԻ ԱՌՆՎԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀԸ.....91

ԽԷ (47) – ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ԻՐ ԵՐԱԽՏԱՎՈՐՆԵՐԻՆ
ԲԱՐԻՔՆԵՐ ԱՆԵԼԸ95

ԽԸ (48) – ԵՐՎԱԶԻՆ ՍՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ՄՅՈՒՄ ԲԱԳԱՐԱՆԸ ՇԻՆԵԼԸ, ԵՎ
ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԱՐԿԱՏՈՒ ԴԱՌՆԱԼԸ ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՆԵՐԻՆ97

ԽԹ (49) – ԱՐՏԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ99

Ծ (50) – ԱԼԱՆՆԵՐԻ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ՄԵԶ ՎՐԱ ԵՎ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԽՆԱՄԻԱՆԱԼԸ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ 101

ԾԱ (51) – ԱՐԳԱՄԻ ԵՎ ՆՐԱ ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ 105

ԾԲ (52) – ԹԵ ԻՆՉՊԻՄԻ ՄԱՐԴ ԷՐ ՍՄԲԱՏԸ ԵՎ ԻՆՉ ԳՈՐԾ
ԿԱՏԱՐԵՑ ԱԼԱՆՆԵՐԻԻ ԵՐԿՐՈՒՄ, ԵՎ ԱՐՏԱԶՈՒՄ ԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
ՀԱՍՏԱՏՎԵԼԸ 109

ԾԳ (53) – ԿԱՄԲԵՐԻ ԵՐԿՐԻ ԱՎԱՐՈՒՄԸ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ
ԳՐԳՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՄԲԱՏԻ ԴԵՄ ԵՎ ԻՐԱՐ ԴԵՄ 111

ԾԴ (54) – ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԲԱՍՅԱՆՈՒՄ ԴՈՄԵՏԻԱՆՈՍԻ ԶՈՐՔԵՐԻ
ՀԵՏ 115

ԾԵ (55) – ՏՐԱՅԱՆՈՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. ՄԱԺԱՆԻ ՄԱՀԸ
ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻ ԶԵՌՔՈՎ 117

ԾԶ (56) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԸ ՄԵՐ ԱՇԽԱՐՀԸ
ԲԱԶՄԱՍԱՐԴԱՅՐԵՑ ԵՎ ՄԱՀՄԱՆՆԵՐ ՀԱՍՏԱՏԵՑ 119

ԾԷ (57) – ԱՄԱՏՈՒՆԻՆԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ 121

ԾԸ (58) – ԱՌԱՎԵՂՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՀՄԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ՈՐՏԵՂԻՑ Է ԱՅԴ
ՑԵՂԸ ՄԵՐՎԵԼ 121

ԾԹ (59) – ԱՐՎԵՍՏՆԵՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ... 123

Կ (60) – ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ125

ԿԱ (61) – ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ԻՐ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻՆ ՈՒ
ՔՈՒՅՐԵՐԻՆ ՀԱԼԱԾԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀԸ՝ ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ
ՀԱՆԴԵՐԸ.....129

V – ՏԻԳՐԱՆ

ԻԴ (24) – ՏԻԳՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԷՐ ԱՄԵՆ ԲԱՆՈՎ135

ԺԴ (14) – ՏԻԳՐԱՆ ՄԻՋԻՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՀՈՒՆԱՅ ՋՈՐՔԵՐԻՆ
ԴԻՄԱԴՐԵԼԸ, ՄԵՀՅԱՆՆԵՐԸ ՇԻՆԵԼԸ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ .137

ԺԵ (15) – ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՆԵՐԻ ՊՈՄՊԵՈՍ ՋՈՐԱՎԱՐԻ ՄԵՐ ՎՐԱ
ԴԻՄԵԼԸ, ՄԱԺԱՔՆ ԱՌՆԵԼԸ ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ՄԱՀԸ141

ԺԶ (16) – ՏԻԳՐԱՆԻ՝ ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՆԵՐԻ ՋՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ
ՀԱՐՁԱԿՎԵԼԸ, ԳԱԲԻԱՆՈՍԻ ԽՈՒՅՍ ՏԱԼԸ ԵՎ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ
ՄԻՀՐԴԱՏԻՆ ԱՐՁԱԿԵԼԸ.....143

ԺԷ (17) – ԿՐԱՍՈՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ ԵՎ ՏԻԳՐԱՆԻՑ ՍՊԱՆՎԵԼԸ.....143

ԺԸ (18) – ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՍՍԻՈՍ ԴԻՄԱԴՐԵՑ ՏԻԳՐԱՆԻՆ, ԵՎ
ՄԻՀՐԴԱՏԻ ԱՊՍԱՄԲԵԼՆ ՈՒ ԿԵՍԱՐԻԱՆ ՇԻՆԵԼԸ.....145

ԺԹ (19) – ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵԶԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ.
ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԱՍՊԱՏԱԿՈՂ ՋՈՐՔ ՈՒՂԱՐԿԵԼԸ. ՀՅՈՒՐԿԱՆՈՍ
ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻ ԵՎ ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՀՐԵԱՆԵՐԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ.....147

VI – ԱԲԳԱՐ

Լ (30) – ԱԲԳԱՐԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐԻ ԱՌԱՔՈՒՄԸ ՍԱԲԻՆՈՍԻ ՄՈՏ, ՈՐԻ
ԺԱՄԱՆԱԿ ՆՐԱՆՔ ՏԵՄՆՈՒՄ ԵՆ ՄԵՐ ՓՐԿԻՉ ՔՐԻՍՏՈՍԻՆ, ՈՐ
ԱՌԻԹ ԵՂԱՎ ԱԲԳԱՐԻ ՀԱՎԱՏԱԼՈՒՆ 155

ԼԱ (31) – ԱԲԳԱՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ՓՐԿՉԻՆ 157

ԼԲ (32) – ԱԲԳԱՐԻ ԹՂԹԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ, ՈՐ ԳՐԵՅ ԹՈՎՄԱՍ
ԱՌԱՔՅԱԼԸ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՄԱՆՈՎ 159

ԼԳ (33) – ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՔԱՐՈՋՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵԴԵՄԻԱՅՈՒՄ ԵՎ (ԱԲԳԱՐԻ) ՀԻՆԳ ԹՂԹԵՐԻ ՊԱՏՃԵՆՆԵՐԸ 161

ԼԴ (34) – ՄԵՐ ԱՌԱՔՅԱԼՆԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ 175

VII – ՏՐԴԱՏ

ՁԲ (82) – ՏՐԴԱՏԻ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹԱԳԱՎՈՐ ԵՂԱԾ
ԺԱՄԱՆԱԿ, ՆԱԽՔԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԸ 181

ՁԵ (85) – ՏՐԴԱՏԻ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ ՏԵՂԻ
ՈՒՆԵՑԱԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ, ԵՐԲ ՄԵՋՔԻՑ ԿԵՍ ԱՐԱՎ
ԲԱՍԻԼՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ 185

ՂԲ (92) – ՏՐԴԱՏ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՎԱԽՃԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻ ՀԵՏ ԵՎ
ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՄԵՂԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ 189

VIII – ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

ԽԷ (47) – ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՍԻՆ..... 199

ԾԲ (52) – ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ..... 201

ԾԳ (53) – ՄԵՍՐՈՊՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ՏՐՎԵՑԻՆ
ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՇՆՈՐՀՈՎ..... 203

ԿԷ (67) – ՄԵԾՆ ՄԱՀԱԿԻ ԵՎ ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԵՍՐՈՊԻ ԱՅՍ
ԱՇԽԱՐՀԻՑ ՓՈԽՎԵԼԸ 205

Prefácio da tradutora

Este livro constitui uma edição bilingue armênio-português de excertos da obra *História dos Armênios* de Moisés Khorenatsi.

Khorenatsi é conhecido como o pai da historiografia armênia, porque foi o primeiro a narrar a história do povo armênio desde as suas origens.

Tudo que sabemos hoje sobre este autor provém do que ele próprio conta sobre si em sua *História*. Khorenatsi se coloca como discípulo de Mesrop Mashtots, o criador do alfabeto armênio. Isto o situa no chamado Século de Ouro (séc. V), época em que nascem a escrita armênia e a literatura escrita.

A sua obra *História dos Armênios* é dividida em três partes: (i) Genealogia da Armênia, (ii) O período intermediário de nossos ancestrais, e (iii) A conclusão da história de nossos ancestrais. A história começa pela origem do povo armênio e termina com o fim da dinastia armênia dos Arshácidas, em 428 d.C., indo, portanto, desde as origens até o século V.

Os trechos traduzidos aqui constituem uma seleção de alguns capítulos desta obra que considero importantes, por tratarem de grandes heróis do povo armênio.

Tais excertos se encontram divididos em 8 seções. Cada uma contém capítulos referentes respectivamente a: (I) Hayk, (II) Aram, (III) Ara e Shamiram, (IV) Yerwand, Artashês e Artavazd, (V) Tigran, (VI) Abgar, (VII) Trdat, e (VIII) Mesrop Mashtots.

A seção (I) versa sobre Hayk, herói ancestral do povo armênio, aquele que liderou a migração e o estabelecimento dos armênios na terra de Ararat. Hayk é tido como descendente de Jafé, um dos filhos de Noé. Khorenatsi narra a luta entre o gigante assírio Bel e o herói Hayk, também um gigante, batalha épica que teria tomado lugar algum tempo após a queda da torre de Babel.

Cabe notar aqui que os armênios cultuam Hayk até hoje como seu herói ancestral, mas não existem indícios históricos que comprovem sua existência. Hayk pode ser mais propriamente visto como um mito fundador (Hall, 2006),¹ o qual é localizado num tempo tão remoto, tão distante, que acaba não sendo possível distinguirmos o que é mito e o que é história.

As seções (II) e (III) discorrem sobre dois descendentes de Hayk, respectivamente, Aram e Ara. Embora figurem como dois personagens distintos na tradição oral armênia, Aram e Ara são hipoteticamente identificados pelos pesquisadores atuais como uma só figura histórica, o primeiro soberano do reino de Urartu, no século IX a.C., reino que é considerado por alguns historiadores contemporâneos como o primeiro da história da Armênia (cf. Lang, 1968).²

Os capítulos referentes a Aram (seção II) versam sobre as grandes batalhas deste herói, contra os medos, os assírios e os titãs, narrando ainda como este rei ordenou a todos os habitantes que aprendessem a língua armênia, transformando-a num idioma nacional.

Khorenatsi enfatiza que tanto Hayk como Aram são heróis epônimos. Do nome de Hayk deriva “Hayasdan” que é a palavra que os armênios usam para denominar seu país; e do nome de Aram deriva “Armênia”, termo utilizado pelas demais nações.

Ara (seção III) é conhecido principalmente por ter sido o grande amor e objeto de desejo da rainha assíria Shamiram, ou Semiramis. Khorenatsi nos conta como a poderosa rainha invadiu a Armênia com o objetivo de tomar Ara como seu amante, mas Ara se recusou e lutou até perder a vida. Depois da morte de Ara, Shamiram ordenou aos deuses que lambessem suas feridas para fazê-lo retornar à vida. A esse respeito, é importante notar que Khorenatsi está documentando crenças da mitologia pagã. Havia uma

¹ HALL, S. (2006). *A identidade cultural na pós-modernidade*. Rio de Janeiro. DP&A Ed., 11ª ed.

² LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.

tradição oral na Armênia, segundo a qual os grandes heróis que caíam no campo de batalha, mortalmente feridos, não morriam. Criaturas míticas em forma de cães lambiam suas feridas para reanimá-los. Shamiram, desolada pela perda de sua grande paixão, mas encantada pela beleza natural da Armênia, ordena a construção da cidade de Van. Até há pouco tempo atrás, num vilarejo próximo de Van, muitos armênios ainda apontavam o lugar onde Ara reviveu (cf. Hacikyan, 2000)³.

A seção (IV) narra a trajetória dos reis armênios Yerwand, Artashês e Artavazd. Yerwand é identificado com Orontes IV, soberano que reinou entre os anos 212 e 200 a.C., e ao qual é atribuída a construção de diversas e maravilhosas cidades armênias. Escavações realizadas por arqueólogos modernos comprovaram a grandiosidade das cidades armênias da Antiguidade. Tais cidades tinham proporções enormes, abrigando templos, palácios, jardins, pomares, casas de banho público, etc; eram também construções fortificadas, cercadas de muros altos que as protegiam das constantes invasões. Khorenatsi se estende na descrição dessas esplêndidas construções.

Artashês sucedeu Yerwand, subindo ao trono armênio em 190 a.C. e inaugurando a dinastia dos Artáshias. Sobre este rei, Khorenatsi nos conta como este assumiu o poder na Armênia com a ajuda dos persas, como travou batalha com medos e alanos e os venceu, como contraiu matrimônio com a princesa alana Satenik, e como reformou os costumes da terra, estimulando a agricultura e a cultura grega, e fundando ainda a majestosa cidade de Artashat, capital de seu reino.

Ainda na seção (IV), temos os capítulos referentes às histórias do filho de Artashês e Satenik, Artavazd, o qual se tornou conhecido mais por suas histórias míticas do que por feitos heróicos. Artavazd foi amaldiçoado pelo pai morto e sofreu um acidente enquanto caçava javalis perto do monte Ararat. Segundo as tradições orais armênias documentadas por Khorenatsi,

³ HACIKYAN, A.J. (coord. 2000). *The Heritage of Armenian Literature. Volume I: From the Oral Tradition to the Golden Age*. Detroit, Wayne State University Press.

Artavazd continua vivo e está preso nas grutas do monte Ararat. Há dois cães que lambem continuamente suas correntes para libertá-lo. No dia em que for solto, será o fim do mundo. Por tal motivo, os ferreiros armênios mantinham o costume de bater com o martelo na bigorna, acreditando que deste modo reforçavam as correntes de Artavazd, evitando a chegada de tal dia (cf. Hacikyan, 2000).⁴

A história de Tigran II, O Grande, se encontra na seção (V). Este rei, que pode ter sido neto de Artashês, assumiu o trono em 95 a.C., levando a Armênia ao apogeu de seu poder na Antiguidade. Tigran conquistou o maior território em extensão que a Armênia já chegou a ocupar em sua história. Atualmente o território da Armênia é de cerca de 29.800km², mas na época de Tigran, esse território era dez vezes maior. Os capítulos referentes a este rei versam sobre suas batalhas contra gregos e romanos e sobre suas conquistas militares e territoriais.

A seção (VI) discorre sobre o rei armênio Abgar, aquele que teria trocado cartas com Jesus Cristo, solicitando a ele que viesse para a Armênia e pregasse seus ensinamentos. Khorenatsi nos conta como Jesus não pôde atender ao pedido, mas enviou um de seus apóstolos, São Judas Tadeu, que difundiu o cristianismo entre os armênios.

A seção (VII) contém a história de Trdat III, rei que declarou o cristianismo como religião do estado Armênio, em 301 d.C. Este fato é motivo de orgulho para os armênios, na medida em que os torna o primeiro povo a declarar o cristianismo como religião oficial, antes mesmo de Roma. Khorenatsi narra os feitos de valentia de Trdat e seus esforços para converter o povo armênio, até então pagão, ao cristianismo.

A última seção (VIII) versa sobre Mesrop Mashtots que, embora não seja nem um rei nem um guerreiro, mas sim um religioso, é talvez o maior de todos os heróis mencionados, por ter sido o criador do alfabeto armênio.

⁴ HACIKYAN, A.J. (coord. 2000). *The Heritage of Armenian Literature. Volume I: From the Oral Tradition to the Golden Age*. Detroit, Wayne State University Press.

Para se entender sua importância, basta notar que Mesrop é reverenciado como santo na Igreja Armênia Apostólica.

A língua armênia já era falada desde pelo menos 600 a.C. (cf. Kerouzian, 1970).⁵ Contudo, esta língua se restringia à realização oral, na medida em que os armênios não dispunham ainda de um instrumento para representá-la graficamente. Com a criação do alfabeto, em 406 d.C., a comunidade religiosa, elite intelectual da época, começa a traduzir para o armênio textos escritos em língua estrangeira, como o grego e o siríaco, principalmente de natureza religiosa, além de compor obras originais historiográficas e religiosas. Khorenatsi nos conta que o primeiro texto traduzido para o armênio foi a Bíblia. No século V, temos, portanto, o início da escrita armênia e da literatura escrita, daí designarmos este período como o Século de Ouro.

Além da tradução de textos religiosos e da composição de obras originais, alguns destes intelectuais do século V se dedicaram também a documentar a literatura oral pagã, conhecida como Cantos de Goghten, a qual tinha sobrevivido oralmente por cerca de mil anos (cf. Kerouzian, 1978)⁶. Khorenatsi foi um dos principais documentadores desta literatura oral. Ao longo dos capítulos aqui apresentados, ele faz muitas referências aos cantores e contadores de história da região de Goghten, para então introduzir as tradições orais. Muitas destas tradições poderiam ter se perdido, se não fosse pelo trabalho de Khorenatsi.

Para preparar o leitor, acostumado com a pretensa objetividade dos discursos históricos do nosso tempo, é importante notar que Khorenatsi é sempre muito parcial, muito armênio e extremamente orgulhoso de sua história. Ao ler sua obra, fica claro que um de seus objetivos é enaltecer os grandes heróis do povo armênio.

⁵ KEROUZIAN, Y.O. (1970). *Origens do alfabeto armênio*. São Paulo, USP, tese de Doutorado.

⁶ KEROUZIAN, Y. O. (1978). Os documentos antigos da poesia armênia. Separata da Revista *Língua e Literatura*, no. 7. São Paulo, FFLCH/USP, 1978.

Um outro aspecto da obra que vale ressaltar aqui é que, embora no tempo de Khorenatsi não existisse ainda o conceito de nação como entendemos na atualidade, na sua História podemos encontrar todos os elementos da identidade cultural armênia que seriam mais tarde utilizados nos discursos modernos para caracterizar a nação (cf. Pereira, no prelo)⁷. Assim, não seria exagero dizer que Khorenatsi definiu a nação armênia.

Os excertos em armênio aqui apresentados, que serviram de base para a tradução em português, foram retirados de uma edição de 1981⁸. Trata-se de uma tradução para o armênio moderno oriental do original do texto de Khorenatsi. Este último foi escrito em armênio clássico (Krapar), variedade linguística morta já desde o século X e completamente ininteligível ao próprio povo armênio desde o século XII.

Cabem, por fim, agradecimentos especiais a Juliana Camargo Mariano, que realizou o trabalho árduo de digitação de todos os excertos em armênio, tornando possível esta edição bilíngue.

⁷ PEREIRA, D. C. (no prelo). A identidade cultural em História dos Armênios de Moisés Khorenatsi. Encontro Internacional *Linguagens do Oriente*, FFLCH/USP.

⁸ KHORENATSI, M. (1981). *Hayots Badmutiun* ('História dos Armênios'). Tradução do armênio clássico para o armênio moderno de S. Malkhassian. Yerevan, Universidade de Yerevan.

ՀԱՅԿ

HAYK

Ը (8)

**ԹԵ Ո՞Վ ԵՎ Ո՞ՐՏԵՂԻՑ ԳՏԱՎ ԱՅՍ
ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ**

Պատմում են, թե Արշակ մեծը, Պարսից և Պարթևաց թագավորը, որ ինքն էլ ցեղով պարթև էր, ապստամբեց մակեդոնացիների դեմ, թագավորեց բոլոր Արևելքի և Ասորեստանի վրա, սպանեց Նինվեում Անտիոքոս թագավորին և բոլոր տիեզերքը հնազանդեցրեց իր ձեռքի տակ: Սա իր եղբորը՝ Վաղարշակին թագավորեցնում է մեր Հայոց աշխարհի վրա, այսպես նպատակահարմար համարելով, որպեսզի իր թագավորությունն անխախտ մնա: Նրան թագավորության քաղաք է նշանակում Մծբինը և նրան սահմաններ է որոշում՝ Ասորիքի արևմտյան կողմից մի մասը, Պաղեստինը, Ասիան, ամբողջ Մեջերկրայքը և Թեոալիան, Պոնտոս ծովից մինչև այնտեղ, ուր Կովկասը վերջանում է արևմրտյան ծովի մոտ, նաև Ատրպատականը, «և էլի՝ որքան քո միտքն ու քաջությունը կհասնեն, որովհետև, ասում է, քաջերի սահմանը նրանց զենքն է, որքան կկտրե, այնքան էլ կտիրե»:

Սա իր իշխանությունը լիովին կարգի բերելով և իր թագավորությունը հաստատելով կամեցավ իմանալ, թե ո՞վքեր արդյոք և ի՞նչպիսի մարդիկ տիրելիս են եղել Հայոց աշխարհի վրա իրենից առաջ, արդյոք ինքը քաջերի՞ տեղն է գրավում, թե ապիկարների: Նա գտավ մի ուշիմ ասորի, Մար Աբաս Կատինա անունով, քաղդեական և հունարեն գրության մեջ վարժ, և նրան ուղարկեց իր եղբոր՝ Արշակ Մեծի մոտ արժանավայել ընծաներով, (խնդրելով) բանալ նրա առաջ արքունական դիվանը: Եվ նրան թուղթ է գրում այս բովանդակությամբ:

CAPÍTULO 8 (PARTE I)

QUEM ENCONTROU ESTAS HISTÓRIAS E ONDE

Contam que Arshak, O Grande, rei dos persas e dos partos, de linhagem parta, tendo se rebelado contra os macedônios, reinou sobre todo o Oriente e a Assíria. Ele matou Antíocos, o rei de Níveve, e subjugou todo o universo. Ele fez de seu irmão Vagharshak rei da nossa terra armênia, considerando ser este um apropriado meio de tornar o seu domínio inabalável. Ele deu a ele Nísibe como capital de seu reino e estabeleceu como suas fronteiras parte da Síria Ocidental, Palestina, Ásia e toda a Anatólia e Tetalia, do Mar de Pontus até a região onde o Cáucaso se encontra com o Mar Ocidental e o Azerbaijão, “e ainda mais, até onde a tua imaginação e o teu valor podem alcançar”, “porque as fronteiras do bravo”, conta-se, “são suas armas, quanto mais elas cortam, mais elas possuem”.

Este Vagharshak, tendo posto seu principado completamente em ordem e tendo consolidado seu reino, desejou saber quem e que tipos de homens reinaram sobre a terra armênia antes dele: teria ele ocupado o trono de valentes ou de fracos? E encontrando um sábio sírio, versado em caldeu e grego, de nome Mar Abas Catina, ele o enviou ao seu irmão Arshak, o Grande, com dignos presentes, pedindo-lhe para abrir os arquivos reais diante dele. E ele lhe escreveu uma carta nos seguintes termos:

Թ (9)

**ՀԱՅՈՑ ՎԱՂԱՐՇԱԿ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԹՈՒՂԹԸ
ՊԱՐՄԻՑ ԹԱԳԱՎՈՐ ԱՐՇԱԿ ՄԵԾԻՆ**

«Արշակ թագավոր ցամաքի և ծովի, որի անձն ու կերպարանքն իսկապես մեր աստվածներին են նման, բախտն ու հաջողությունները բոլոր թագավորներից գերազանց և մտքի լայնությունը՝ ինչպես երկնքինը երկրի վրա. Վաղարշակ, քո կրտսեր եղբայրն ու նիզակակիցը, որ քեզանից նշանակվեց Հայոց թագավոր: Ողջ եղիր մշտական հաղթությամբ:

Որովհետև քեզանից պատվեր ստացա քաջության և ամեն տեսակ իմաստության հոգ տանել՝ երբեք զանց չարի քո խրատն անփութությամբ, այլ ամեն բանի խնամք և հոգ տարա՝ որքան միտքս կտրում էր և հնարավոր էր: Եվ այժմ քո խնամակալությամբ թագավորությունս կարգավորելով՝ միտքս դրի իմանալ, թե ինձանից առաջ ովքե՞ր են տիրել Հայոց աշխարհիս և ո՞ր տեղից են այն նախարարությունները, որ այստեղ կան: Որովհետև այստեղ ոչ հայտնի կարգեր են եղել և ոչ մեհենական պաշտամունքներ, և աշխարհիս գլխավորներից ոչ առաջինն է հայտնի և ոչ վերջինը, և ոչ ուրիշ մի օրինավոր բան կա, այլ ամեն ինչ խառնիխուռն է և վայրենի:

Ուստի աղաչում եմ քո տերությանը, որ հրամայես արքունական դիվանը բանալ քո հզոր տերության ներկայացող այդ մարդու առաջ, որպեսզի քո եղբոր և որդուն ցանկալի (պատմությունը) գտնելով՝ փութով բերե: Հավատացած եմ, որ մեր բավականությունը, որ կունենանք (քո) կամքը կատարելով, քեզ ևս ուրախություն կլինի: Ողջ եղիր, աստվածների մեջ բնակությամբ երևելի դ»:

Արշակ մեծն ընդունելով Մար Աբաս Կատինայից գրությունը, մեծ հոժարությամբ հրամայում է առաջարկել նրան արքունական դիվանը, որ Նինվեումն էր, միանգամայն ուրախանալով, որ այսպիսի մտադրություն ունի իր եղբայրը, որին հանձնարարել էր իր թագավորության կեսը: (Մար Աբասը) աչքի անցկացնելով բոլոր մատյանները՝ գտնում է մի մատյան հունարեն գրված, որ ուներ, ասում է, այսպիսի վերնագիր.

CAPÍTULO 9

A CARTA DE VAGHARSHAK, REI DA ARMÊNIA, PARA ARSHAK, O GRANDE, REI DA PÉRSIA

“Para Arshak, rei da terra e do mar, cuja pessoa e feição são realmente como as de nossos deuses, cujo destino e fortuna são superiores àqueles de todos os reis e cuja amplitude de mente é como a do céu sobre a terra; de Vagharshak, teu irmão mais novo e companheiro de armas, por ti estabelecido como rei da Armênia; que tu estejas são e salvo em permanente triunfo.

Uma vez que eu recebi de ti a ordem de cultivar a bravura e toda a sabedoria, eu nunca negligenciei teu conselho; ao contrário disto, tenho sido cuidadoso em todas as coisas, até onde minha mente e compreensão me permitiram. E agora que meu reinado se estabilizou sob tua proteção, eu decidi saber quem são aqueles que governaram a minha terra armênia antes de mim e de onde são os senhorios que existem aqui. Porque aqui não se conhecem bem as classes, tampouco os cultos dos templos pagãos; e quanto aos senhores de minha terra, não se sabe quem é o primeiro nem quem é o último, e não há coisa alguma regulada, mas tudo está em desordem e barbárie.

Assim eu imploro a vossa majestade para ordenar que os arquivos reais sejam abertos para este homem que apareceu diante de tua poderosa majestade, para que encontrando a história desejada por teu irmão e filho, ele possa trazê-la com rapidez. Certo estou de que o prazer que teremos com a satisfação de nossos desejos será uma fonte de deleite para ti. Saúde a ti, eminente por tua residência entre os deuses”.

Quando Arshak, o Grande, recebeu a carta das mãos de Mar Abas Catina, com grande entusiasmo ele ordenou que os arquivos reais que estavam em Níneve lhe fossem trazidos, e ele estava igualmente feliz pelo fato de seu irmão, para quem ele havia confiado metade de seu reino, ter tais projetos. Mar Abas Catina examinou todos os manuscritos e encontrou um em grego, no qual havia, diz ele, a seguinte epígrafe:

Մատյանի սկիզբը

Այս մատյանն Աղեքսանդրի հրամանով քաղդեարեն լեզվից թարգմանված է հունարենի և պարունակում է բուն հների և նախնիքների պատմությունները:

Որի սկզբում, ասում է, նշանակված են եղել Զրվանը, Տիտանը և Հապետոսթեն, և այս երեք նախարարական մարդկանց սերունդներից բոլոր նշանավոր մարդիկ, յուրաքանչյուրն իր տեղում դասավորված երկար տարիների ընթացքում:

Մար Աբաս Կատինան այս մատյանից հանելով միայն մեր ազգի հավաստի պատմությունը հույն և ասորի գրերով բերում է Մծբին, Վաղարշակ թագավորին: Եվ բարեկազմ ու քաջ աղեղնավոր, արի Վաղարշակը, կորովախոսն ու հանճարեղը, ընդունելով այն համարելով առաջինն իր գանձերի մեջ՝ հրամայում է մեծ զգուշությամբ պահել արքունիքում և մի մասը նրանից հրամայում է արձանի վրա դրոշմել: Որից մենք հավաստի տեղեկանալով գրույցների կարգին կկրկնենք այժմ, քո հարցասիրությունը (գոհացնելով), հասցնելով մեր բնիկ նախարարությունները մինչև քաղդեացոց Մարդանապալը և դեռ ավելի մոտ:

Պատմությունն այսպես էր սկսվում:

«Աստվածներից առաջինները ահեղ էին և երևելի և աշխարհի մեծամեծ բարիքների պատճառ, աշխարհի և բազմամարդության սկիզբ: Սրանցից առաջ եկան հսկաների սերունդը, անհեթեթ, հաղթանդամ, վիթխարի մարդիկ, որոնք ամբարտավանությամբ հղանալով ծնան աշտարակաշինության ամբարիշտ խորհուրդը, որը և ձեռնարկեցին իրագործելու: Աստվածների ցասումից ինչ-որ ահագին և աստվածային հողմ փչելով կործանում է աշտարակը և մարդկանց յուրաքանչյուրին տալիս է (մյուսներին) անհասկանալի լեզուներ, որով նրանց մեջ աղմուկ և շփոթություն է ընկնում: Սրանցից մեկն էր և Հապետոսթյան Հայկը, անվանի և քաջ նախարարը, հաստ աղեղով և հզոր նետաձիգ»:

Բայց մենք կդադարեցնենք գրուցաբանության այս կարգը, որովհետև մեր նպատակն է ոչ թե պատմությունն ամբողջությամբ գրել, այլ աշխատել ցույց տալ մեր առաջին և բուն հին նախնիքներին: Արդ նույն մատյանից սկսելով կասեմ. Հապետոսթե, Մերոդ, Միրաթ, Թակլադ, որ են Հաբեթ, Գոմեր, Թիրաս, Թորգոմ: Որից հետո նույն մատենագիրը շարունակելով ասում է կարգով – Հայկ, Արամանյակ և այլն, որոնց մասին արդեն հիշել ենք:

O início do livro

Este manuscrito foi traduzido do caldeu para o grego, a pedido de Alexandre, o Grande, e contém as histórias verdadeiras dos anciãos e ancestrais.

O início deste livro, diz ele, versa sobre Zrvan, Titan e Yapetoste, e contém cada uma das descendências destas três dinastias; homens notórios que são situados, cada qual em sua ordem e lugar, durante longos anos.

Mar Abas Catina extraiu deste livro somente a história fidedigna de nosso povo e a trouxe, tanto em grego como em siríaco, ao rei Vagharshak em Nísibe. E o atraente e corajoso arqueiro, o bravo e brilhante, o valoroso Vagharshak, recebeu aquela história e considerando-a como o primeiro entre seus tesouros, ordenou que fosse guardada no palácio com grande cuidado; e uma parte dela ele ordenou que fosse gravada em uma estela⁹. Através deste livro, nós fidedignamente nos inteiramos sobre a ordem de nossas histórias e as repetimos agora para satisfazer a tua curiosidade, estendendo nossas principalidades nativas até Sardanapal dos caldeus e ainda mais longe.

Neste livro, a história assim se inicia:

“Terríveis e notáveis eram os primeiros deuses, e a causa das grandes bênçãos sobre a terra, a origem do mundo e da humanidade. Deles surgiu a geração dos gigantes, homens grotescos e monstruosos, enormes em força e tamanho, que em sua arrogância conceberam e levaram a cabo o ímpio plano de construir a torre. Soprando da ira dos deuses, um terrível e divino vento destruiu a torre, e a cada um dos homens foram dadas línguas mutuamente incompreensíveis, de forma que entre eles surgiu o tumulto e a confusão. Um destes homens era Hayk, descendente de Yapetosté, o célebre e valente príncipe, forte e certo em entesar o arco”.

Mas nós devemos interromper esta narração, porque não é nosso propósito escrever uma história completa, mas sim apresentar nossos primeiros e principais antepassados. Deste mesmo manuscrito, começo indicando Yapetosté, Merod, Sirat, Taklad – que são Jafé, Gomer, Tiras, Torgom. Depois disto, o mesmo cronista continua mencionando, em ordem, Hayk, Aramaniak e outros, os quais já recordamos anteriormente.

⁹ Estela: espécie de coluna destinada a ter uma inscrição.

Ժ (10)

ՀԱՅԿԻ ԱՊՍԱՄԲՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Այս Հայկը, ասում է, վայելչակազմ էր, թիկնավետ, խիստ գանգուր մազերով, վառվռուն աչքերով, հաստ բազուկներով: Սա քաջ և երևելի հանդիսացավ հսկաների մեջ, դիմադրող այն բոլորին, որոնք ձեռք էին բարձրացնում բոլոր հսկաների և դյուցազունների վրա տիրապետելու: Սա խրոխտանալով ձեռք բարձրացրեց Բելի բռնավորության դեմ այն ժամանակ, երբ մարդկային ազգը սփռվում տարածվում էր բոլոր երկրի լայնության վրա, բազմամբոխ հսկաների, անչափ կատաղիների և ուժավորների մեջ: Որովհետև այս ժամանակ ամեն մի մարդ, խելագարված, սուրն ընկերի կողմ էր կոխում, ձգտում էին մեկը մյուսի վրա տիրելու, և Բելին պատահմամբ հաջողվեց բռնանալ և բոլոր երկիրը գրավել: Որին Հայկը չկամենալով հնազանդել, Բաբելոնում Արամանյակ որդին ծնելուց հետո. չվեց դեպի Արարադի երկիրը, որ գտնվում է հյուսիսային կողմերում, իր որդիներով, դուստրերով և որդիների որդիներով, որ զորավոր մարդիկ էին, թվով մոտ երեքհարյուր հոգի, և ուրիշ ընդոծիններով, նրան հարած եկվորներով և բոլոր տունուտեղով: Գնում բնակվում է մի լեռան ստորոտում դաշտավայր տեղում, որտեղ ապրում էին սակավաթիվ մարդիկ առաջուց ցրվածներից: Հայկը նրանց իրեն հնազանդեցնելով՝ այնտեղ կալվածում շինում է բնակության տուն և տալիս է ժառանգություն Կադմոսին, Արամանյակի որդուն: Սա արդարացնում է ասված անգիր հին գրույցները:

Իսկ ինքը, ասում է (Մար Աբասը), իր մնացած մարդկանցով և տունուտեղով շարժվում է դեպի հյուսիսային արևմուտք և գալիս բնակվում է մի բարձրավանդակ դաշտում և այս լեռնադաշտի անունը կոչում է Հարք, այսինքն թե այստեղ բնակողները հայրեր են Թորգոմի տան սերունդի: Շինում է և մի գյուղ, որն իր անունով կոչում է Հայկաշեն: Այստեղ էլ պատմության մեջ հիշվում է, թե այս դաշտի հարավային կողմում, մի երկայնանիստ լեռան մոտ, ապրելիս են եղել առաջուց սակավաթիվ մարդիկ, որոնք կամովին հնազանդել են դյուցազնին: Այս էլ արդարացնում է ասված անգիր գրույցները:

CAPÍTULO 10

DA REBELIÃO DE HAYK

Este Hayk, diz ele, era esbelto e tinha ombros largos, duros cabelos encaracolados, olhos brilhantes e braços fortes. Entre os gigantes, ele era o mais bravo e famoso, o oponente de todos aqueles que lutaram para se tornar soberanos de todos os gigantes e heróis. Ele intrepidamente lutou contra a tirania de Bel naquele tempo, quando a humanidade estava se espalhando por toda a amplitude da terra, entre a multidão de gigantes infinitamente ferozes e fortes. Porque naquele tempo, cada homem, em sua loucura, tinha cravado a espada no flanco de seu companheiro, e eles aspiravam dominar uns aos outros, e Bel acidentalmente conseguiu ocupar e oprimir toda a terra. A ele Hayk não quis se submeter e, depois de ter gerado seu filho Aramaniak, na Babilônia, ele migrou para a terra de Ararad, que está situada na região Norte, com seus filhos e filhas e filhos dos filhos, que eram homens fortes, totalizando perto de trezentas cabeças, e outros escravos domésticos e estrangeiros agregados, e todas as suas posses. Chegando, ele se instalou ao pé da montanha em um vale, onde moravam poucos homens, que antes viviam dispersos. Hayk os subjogou e naquele lugar construiu uma residência para o senhorio e a deu como herança a Cadmos, filho de Aramaniak. Isto confirma as antigas narrações orais recitadas de memória.

Mas ele, conta-se, com o restante de sua comitiva e pertences, dirigiu-se para o noroeste e veio morar em uma planície elevada, e a este platô deu o nome de Hark', isto é, aqui moraram os pais da prole da casa de Torgom. Ele também construiu um vilarejo e o chamou, baseando-se em seu próprio nome, de Haykashen. Também está registrado, nesta história, que na região sul deste vale, perto de uma grande montanha, já moravam alguns poucos homens que não desejavam se submeter ao herói. Isto também confirma as já mencionadas narrações orais recitadas de memória.

ԺԱ (11)

ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ ԲԵԼԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Խոսքը շարունակելով (Մար Աբասը) ասում է, թե իբր Տիտանյան Բելը իր թագավորությունն ամենքի վրա հաստատեց, ապա իր որդիներից մեկին հավատարիմ մարդկանց հետ ուղարկում է հյուսիսի կողմը Հայկի մոտ, որ նա հնազանդության գա և խաղաղությամբ ապրի: «Դու ցուրտ սառնամանիքների մեջ բնակվեցիր, ասում է, սակայն տաքացրո՛ւ և մեղմացրո՛ւ քո հպարտ բնավորության ցուրտ սառնությունը և ինձ հնազանդելով խաղաղ ապրիր՝ որտեղ որ կհաճես իմ երկրում բնակության տեղ ընտրել»: Հայկը Բելի պատգամավորներին հետ է դարձնում խստությամբ պատասխանելով: Ուղարկված (պատգամավորը) վերադառնում է Բաբելոն:

Այս ժամանակ Տիտանյան Բելը զորք է ժողովում նրա դեմ և հետևակ զորքի մեծ բազմությամբ գալիս հասնում է հյուսիս, Արարադի երկիրը, Կադմոսի տան մոտ: Կադմոսը փախուստ է տալիս Հայկի մոտ, իրենից առաջ արագագնաց (մարդիկ) ուղարկելով: «Գիտցած եղիր, ասում է, ո վ մեծոյ դյուցազունների մեջ, որ Բելը դիմում գալիս է քո վրա հավերժական քաջերով և երկնադեզ հասակով մրցող հսկաներով: Եվ ես լսելով, որ նա մոտեցել է իմ տանը՝ փախա և ահա տագնապած գալիս եմ քեզ մոտ: Ուրեմն շտապիր մտածել, ինչ որ անելու ես»:

Իսկ Բելը հանդուգն ու անճոռնի ամբոխի զորությամբ, ինչպես մի հեղեղ, որ զառիվայրից ներքև է վիժում, շտապում էր հասնել Հայկի բնակության սահմանները, վստահ լինելով զորավոր մարդկանց սրտերի և անձերի վրա: Այս ժամանակ ուշիմ և խոհեմ հսկան, խիստ զանգուր մազերով, վառվորուն աչքերով, շտապով հավաքում է իր որդիներին և թոռներին, քաջ և աղեղնավոր մարդկանց, թվով շատ նվազ, և ուրիշ մարդկանց, որ ձեռքի տակ ունեւր, գնում հասնում է մի ծովակի ափ, որի ջրերն աղի են և մանր ձկներ են պարունակում: Եվ իր զորքերը կանչելով՝ ասում է նրանց. «Երբ մենք դուրս կգանք Բելի ամբոխի դեմ, աշխատենք այն տեղին պատահել, որտեղ կանգնած կլինի Բելը քաջերի խուռն բազմության մեջ, որպեսզի կամ մեռնենք և մեր աղխը Բելի ծառայության տակ ընկնի, կամ մեր մատների հաջողությունը նրա վրա ցույց տանք, նրա ամբոխը ցրվի և մենք հաղթություն տանենք»:

CAPÍTULO 11

SOBRE A GUERRA E SOBRE A MORTE DE BEL

Continuando a narrativa, Mar Abas diz que quando o titã Bel assegurou seu domínio sobre todos, ele enviou à região norte, para perto de Hayk, um de seus filhos, com homens de confiança, para fazê-lo obedecer e para que pudesse viver em paz. “Tu fizeste a tua habitação no frio gelado”, ele disse, “mas aquece e abranda a frieza gélida de tua conduta arrogante, submete-te a mim e viva em paz em qualquer lugar de meu domínio que desejares”. Respondendo com severidade, Hayk enviou a delegação de volta para Bel. Os enviados retornaram para a Babilônia.

Então o titã Bel reuniu seu exército contra ele e, com uma grande massa de infantaria, chegou ao norte, à terra de Ararad, perto da casa de Cadmos. Cadmos fugiu para perto de Hayk, enviando velozes mensageiros na sua frente. “Tu sabes”, ele disse, “ó maior dos heróis, que Bel está avançando contra ti, com valentes imortais e gigantes guerreiros de altura enorme. E ouvindo que ele se aproximava de minha casa, eu fugi; e eis que eu venho preocupado para perto de ti. Então te apressa em pensar no que farás”.

Mas Bel, com uma força insolente e monstruosa, como uma torrente que se precipita ladeira abaixo, apressou-se para alcançar as fronteiras do domínio de Hayk, confiando no espírito e vigor de seus fortes homens. Então, o inteligente e prudente gigante, de duros cabelos encaracolados e olhos brilhantes, apressadamente reuniu seus filhos e netos, homens valentes e arqueiros, muito poucos em número, e os outros que estavam sob sua autoridade. Ele chegou à margem de um lago, cujas águas são salgadas e que contém pequenos peixes¹⁰. Convocando suas tropas, ele lhes disse: “ao sairmos contra a massa de Bel, vamos tentar alcançar o lugar onde Bel está, no meio do tropel, da multidão de valentes homens, de forma que, ou nós morreremos e nossas possessões cairão em servidão de Bel, ou dando a ele uma demonstração do êxito de nossos braços, dispersaremos sua multidão e ganharemos a vitória”.

¹⁰ Lago Van.

Եվ ամբողջ ասպարեզներ դեպի առաջ անցնելով՝ հասնում են բարձրագույն լեռների միջև մի դաշտաձև տեղ: Եվ ջրերի հոսանքի աջ կողմում բարձրավանդակի վրա ամուր դիրք գրավելով, գլուխները վեր բարձրացնելով տեսնում են Բելի բազմաթիվ ամբոխի անկարգ հրոսակը, որ հանդուգն հարձակումով ցիրուցան վազվզում էին երկրի երեսի վրա, իսկ ինքը, Բելը, մեծ ամբոխով հանդարտ կանգնած էր ջրի ձախ կողմում մի բլրակի վրա՝ իբրև դիտանցում: Հայկը ճանաչեց սպառազինված ջոկատի խումբը, որտեղ Բելը մի քանի ընտիր և սպառազինված մարդկանցով ամբոխի առաջն էր անցել, և երկար տարածություն կար նրա և ամբոխի մեջ: Նա կրում էր երկաթե զլխանոց, նշաններ կրող վերջերով, թիկունքի և լանջի վրա պղնձե տախտակներ, սրունքների և թևերի վրա պահպանակներ, մեջքը կապել էր գոտի, որից ձախ կողմից կախված էր երկսայրի սուրը. աջ ձեռքում բռնել էր հսկայական նիզակը, իսկ ձախում վահան, նրա աջ և ձախ կողմում ընտիր (գորականներ): Հայկը տեսնելով պինդ սպառազինված Տիտանյանին և նրա աջ և ձախ կողմի ընտիր մարդկանց՝ կանգնեցնում է Արամանյակին երկու եղբայրներով աջ կողմը, Կադմոսին իր ուրիշ երկու որդիներով ձախ կողմը, որովհետև աղեղ և սուր (գործածելու մեջ) կորովի մարդիկ էին, ինքը կանգնեց առջևից և մյուս բազմությունը կանգնեցրեց իր հետևում, դասավորեց մոտավորապես եռանկյունի ձևով և հանդարտ առաջ շարժվեց:

Երբ երկու կողմի հսկաներն իրար մոտ հասան, երկրի վրա ահագին դողոյուն բարձրացրին իրենց գրոհներով և իրար վրա ահ ու սարսափ էին զգում իրենց հարձակումների ձևերով: Այնտեղ երկու կողմից ոչ սակավ հաղթանդամ մարդիկ սրի բերանի հանդիպելով թավալվում ընկնում էին գետին, և կռիվն (անորոշ էր մնում), երկու կողմերն էլ անսպարտելի մնալով: Այս անսպասելի տարակուսական դիպվածը տեսնելով Տիտանյան արքան գարհուրեց, և հետո քաշվելով սկսեց բարձրանալ այն բլուրը, որտեղից իջել էր. որովհետև մտածում էր ամբոխի մեջ ամրանալ, մինչև բոլոր գորքը հասնի, որպեսզի երկրորդ անգամ ճակատամարտ սարքի: Աղեղնավոր Հայկը այս բանը հասկանալով իրեն առաջ է նետում, մոտ է հասնում արքային, պինդ քարշում է լայնալիճ աղեղը, երեքթևյան նետը դիպցնում է նրա կրծքի տախտակին, և սլաքը շեշտակի թափ անցնելով նրա թիկունքի միջով, գետին է խրվում. այս կերպով ճոխացած Տիտանյանը կործանվում, ընկնում է գետին և շունչը փչում է: Ինկ ամբոխն այս քաջության ահագին գործը տեսնելով փախչում է, ամեն մեկը իր երեսը դարձած կողմը: Այսքանը բավական լինի այս մասին:

Avançando muitos estádios¹¹, eles chegaram a um vale entre as mais altas montanhas e ocuparam uma posição segura, em um lugar elevado, à direita de correntes de água. Levantando suas cabeças, eles viram a grande e desordenada multidão dos salteadores de Bel, que impertinente e agressivamente corria espalhada por toda a superfície da terra. Mas ele, Bel, com a grande multidão calmamente se deteve à esquerda da água, em um outeiro, como uma torre de vigia. Hayk reconheceu a tropa armada onde Bel tinha se posicionado, à frente da multidão, com uns poucos escolhidos homens armados; e havia uma longa distância entre ele e a multidão. Ele usava um capacete de ferro com insígnias; sobre suas costas e peitos placas de madeira; sobre suas pernas e braços uma couraça; em volta de sua cintura prendia-se um cinto; do lado esquerdo pendia uma espada de dois gumes; em sua mão direita ele agarrava uma lança monstruosa; e na esquerda, um escudo. Soldados seletos permaneciam à sua direita e à esquerda. Vendo o titã tão solidamente armado e homens seletos à sua direita e esquerda, Hayk dispôs Aramaniak com dois irmãos à sua direita, e Cadmos com dois outros de seus filhos à sua esquerda, porque eles eram homens poderosos, tanto com o arco, quanto com a espada. Ele mesmo permaneceu à frente e colocou as outras tropas atrás de si, formando um triângulo. Dessa forma, eles avançaram calmamente.

Quando os gigantes de ambos os lados se aproximaram um do outro e se atacaram, soltaram um tremendo rugido sobre a terra; pela violência de seus ataques, eles infringiram medo e terror um no outro. Naquele lugar, não foram poucos os homens gigantescos de ambos os lados que encontraram o afiado fio da espada, rolaram no chão e pereceram. E, de ambos os lados invencíveis, a batalha permaneceu indefinida. Vendo um caso inesperadamente incerto e inconquistável como aquele, o rei dos titãs se encheu de pavor e se retirou, recuando para o mesmo outeiro do qual ele havia descido, porque ele pensou que ficaria mais forte no meio de sua multidão, até que toda a tropa chegasse e ele pudesse mais uma vez organizar sua linha de combate. Percebendo isto, o arqueiro Hayk avançou e, aproximando-se do rei, esticou a ampla corda de seu arco e atirou uma flecha de três pontas contra sua armadura peitoral; a flecha atravessou diretamente o seu peito e chocou-se no chão. Dessa maneira pereceu o titã dominador; ele caiu no chão e deu seu último suspiro. Mas a sua multidão, vendo esta tremenda ação de valentia, fugiu à vista dele. Isto é suficiente para se dizer sobre esta parte.

¹¹ Estádio (do grego *stádion*, pelo latim *stadiu*): antiga unidade de medida itinerária, equivalente a 125 passos, isto é, cerca de 206,25 metros (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

Բայց ճակատամարտի տեղը շենցնում՝ դարձնում է դաստակերտ և անունը դնում է Հայք, հաղթական պատերազմի պատճառով. սրանից գավառն էլ մինչև այժմ կոչվում է Հայոց ձոր: Իսկ այն բլուրը, որտեղ Բելն ընկավ քաջ զորականների հետ՝ Հայկը կոչեց Գերեզմանք, որին այժմ ասում են Գերեզմանակ: Բայց Բելի դիակը, ասում է (Մար Աբաս), դեղերով զմռսելով՝ Հայկը հրամայում է տանել Հարք և թաղել մի բարձրավանդակ տեղում ի տես իր կանանց և որդիների: Իսկ մեր աշխարհը մեր նախնի Հայկի անունով կոչվում է Հայք:

Mas na região da batalha, ele construiu um vilarejo e deu-lhe o nome de Hayk, por conta de sua guerra vitoriosa; por esta razão, a província é até hoje chamada de Hayots Dzor¹². Mas a colina onde Bel e seus guerreiros caíram, Hayk a chamou de Guerezmank; hoje ela é chamada de Guerezmanak¹³. Mas o cadáver de Bel, conta-se, foi preservado com drogas e embalsamado, e Hayk ordenou que ele fosse levado a Hark' e fosse enterrado em um lugar elevado, na presença de suas mulheres e filhos. Agora nossa terra é chamada Hayk, como o nome de nosso ancestral Hayk¹⁴.

¹² *Hayots Dzor*: 'Vale dos armênios'.

¹³ *Guerezman*: 'túmulo'.

¹⁴ *Hayk*, no armênio clássico, é o plural de *hay*, que significa 'armênio' (i.e. nacionalidade armênia). Os armênios denominam seu país *Hayasdan* ('Armênia').

ԱՐԱՄ

ARAM

ԺԲ (12)

**ՀԱՅԿԻՑ ՍԵՐՎԱԾ ՑՂԵՐԻ ԵՎ ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ,
ԵՎ ԹԵ ՆՐԱՆՑԻՑ ՅՈՒՐԱՔԱՆՉՅՈՒՐՆ ԻՆՉ ԳՈՐԾԵՑ**

(...)

Հարման տարիներ այրելով ծնավ Արամին:

Արամի մասին պատմում են, թե շատ քաջ գործեր է կատարել հաղթական պատերազմներում և ընդարձակել է Հայաստանի սահմանները բոլոր կողմերից, որի անունով էլ բոլոր ազգերը կոչում են մեր աշխարհը, ինչպես հույները՝ Արմեն, իսկ պարսիկներն ու ասորիները՝ Արմենիկ: (...)

ԺԳ (13)

**ԱՐԵՎԵԼՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԵՎ
ՀԱՂԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՆՅՈՒՔԱՐ ՄԱԴԵՄԻ
ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ**

Եվ որովհետև մեզ հաճելի թվաց քո հրամանով մեր հանձն առած նեղությունն ավելի մեծ բավականություն համարել, քան ուրիշներից (առաջարկված) ուրախություններն ու կերուխումը, ուստի համաձայնեցինք կարճառոտ մեջ բերել զրույցները Հայկյան Արամի վարած պատերազմների մասին: Սա աշխատասեր և հայրենասեր մարդ լինելով, ինչպես ցույց է տալիս նույն պատմագիրը, լավ էր համարում հայրենիքի համար մեռնել, քան տեսնել, թե ի՞նչպես օտարացեղ ազգեր ոտնակոխ են անում իր հայրենիքի սահմանները և օտարները տիրում են իր արյունակից հարազատների վրա:

CAPÍTULO 12 (PARTE I)

SOBRE AS GERAÇÕES QUE DESCENDEM DE HAYK E O QUE CADA UMA DELAS FEZ

(...)

Harmay viveu por anos e gerou Aram.

Sobre Aram narram que ele realizou muitos feitos de bravura em guerras triunfantes e que ele expandiu as fronteiras da Armênia para todos os lados. É com o seu nome que todos os povos se referem à nossa terra, tais como os gregos, Armênia, ou como os persas e sírios, Armenik (...)

CAPÍTULO 13

SOBRE A GUERRA DE ARAM CONTRA OS POVOS DO ORIENTE, SUA VITÓRIA, E A MORTE DE NIWKAR MADES

Uma vez que nos parece agradável encarar esta obrigação que nós assumimos sob teu comando como um prazer maior do que outras ofertas – a alegria, os banquetes e a bebedeira –, decidimos discutir brevemente as guerras lutadas pelo descendente de Hayk, Aram. Este era um homem diligente e patriótico, como o mesmo historiador nos mostra, e ele considerava que era melhor morrer por sua terra natal do que ver povos de outra raça pisando as fronteiras de sua terra natal e estrangeiros governando seus familiares.

Այս Արամը Նինոսի Ասորեստանին և Նինվեին տիրելուց քիչ տարիներ առաջ, շրջակա ազգերից նեղվելով՝ ժողովում է ընտանի քաջ և աղեղնավոր մարդկանց բազմություն, մոտ հինգ բյուր մարդ, վարժ նիզակավոր, շատ ուժեղ երիտասարդներ, հաջողակ ձեռքերով, սրտոտ և պատերազմելու հմուտ: Նա պատահում է Հայոց սահմաններին մոտ մեդացոց երիտասարդներին, որոնց առաջնորդում էր մի ոմն Նյուքար Մադես, մի հպարտ և պատերազմասեր մարդ, ինչպես ցույց է տալիս նույն պատմագիրը: Որ մի անգամ քուշանների նման ասպատակելով (ձիերի) սըմբակներով ոտնակոխ արավ Հայաստանի սահմանները և երկու տարի իրեն ծառայեցրեց: Արամը հանկարծորեն նրա վրա հարձակվելով արևը ծագելուց առաջ՝ կոտորեց նրա բազմաթիվ ամբոխը և իրեն՝ Նյուքարին էլ, որ Մադես էր կոչվում, ձերբակալ անելով բերեց Արմավիր և այնտեղ պարսպի աշտարակի ծայրին հրամայեց պատին վարսել, երկաթե ցից մխելով ճակատի մեջ, ի ցույց դնելով անցորդներին և բոլոր եկվորներին, իսկ նրա աշխարհը, մինչև Ջարասպ կոչված լեռը, իրեն ծառայեցնելով հարկատու դարձրեց մինչև Նինոսի Թագավորելն Ասորեստանի և Նինվեի վրա:

Իսկ Նինոսը՝ Նինվեում թագավորելով՝ մտքումը պահած ուներ իր նախնիի՝ Բելի վրեժի հիշատակը, գրույցներից լսած լինելով, և երկար տարիներ մտածում էր վրեժխնդիր լինել, դիտելով ու սպասելով նպաստավոր ժամանակի, որպեսզի քաջ Հայկի սերունդներից սերմանված ամեն մի ճետ ոչնչացնե: Բայց կասկածելով, թե այսպիսի ձեռնարկությունը կարող է նրա թագավորության կորստյան պատճառ դառնալ, իր չար խորհուրդը թաքցնում է. (Արամին) հրամայում է առանց կասկածի իր իշխանությունը վարել, իրավունք է տալիս մարգարտե վարսակալ կրել և իր երկրորդը կոչվել: Բայց բավական լինի այսքան ասվածը, որովհետև մեր առաջիկա գործը թույլ չի տալիս երկար կանգ առնել մեր պատմության սկզբում:

Este Aram, poucos anos antes que Ninus governasse a Assíria e Nínive, oprimido pelos povos ao seu redor, reuniu a multidão de valentes arqueiros a ele aparentados; perto de cinquenta mil homens, hábeis lanceiros, jovens muito fortes, com mãos triunfantes, intrépidos e expertos em guerrear. Perto das fronteiras da Armênia, ele encontrou os jovens medos, que eram liderados por um certo Niwkar Mades, um homem orgulhoso e amante da guerra, como o mesmo historiador indica. Assim como os kushans, em reides, eles pisotearam as fronteiras da Armênia com os cascos de seus cavalos e as dominaram por dois anos. Aram repentinamente caiu sobre ele, antes do nascer do sol, e assassinou sua numerosa multidão. E ele ainda capturou este Niwkar, que se auto-denominava Mades, e fez com que fosse trazido para Armavir; e lá no topo da torre de um muro, ordenou que ele fosse pendurado, com um prego de ferro cravado em sua testa, colocando-o à vista dos transeuntes e de todos os estrangeiros que ali chegassem. Mas este território, até a montanha chamada Zarasp, ele explorou, convertendo-os em pagadores de impostos, até que Ninus reinasse sobre a Assíria e Nínive.

Mas, tornando-se rei em Nínive, Ninus planejou a vingança de seu ancestral Bel, tendo ouvido sobre ele nas histórias, e por longos anos ele pensou em vingar-se, observando e esperando o tempo oportuno para exterminar cada uma das gerações emanadas dos descendentes do valente Hayk. Mas a suspeita de que tal empreita fosse danosa ao seu próprio reino o fazia esconder seu pensamento perverso. Ele ordenou que Aram dirigisse o seu principado sem desconfiança e lhe deu o direito de usar um diadema de pérolas e de ser chamado de segundo, depois dele. Mas o que foi dito é suficiente, porque o trabalho que nos espera não permite que nos alonguemos no começo de nossa história.

ԺԴ (14)

**ԱՍՈՐԵՍՏԱՆՑԻՆԵՐԻ ՀԵՏ ԿՌՎԻ ԵՎ
ՀԱՂԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՊԱՅԱՊԻՍ ՔԱԱՂՅԱՅԻ ՄԱՍԻՆ,
ՆԱԵՎ ԿԵՍԱՐԻԱՅԻ ԵՎ ԱՌԱԶԻՆ ԵՎ ՄՅՈՒՍ
ՀԱՅՔԵՐԻ ՄԱՍԻՆ**

Կարճառոտ խոսքերով հիշատակենք ինչ որ նույն մատյանում պատմվում է սրա քաջության գործերի մասին արևմուտքում, և Ասորեստանցիների հետ կռիվը, դեպքերի պատճառն ու նշանակությունը միայն հայտնելով, իսկ գործի ընդարձակությունը համառոտ խոսքերով բացատրելով:

Նույն այս Արամը, արևելցիների հետ ճակատամարտը վերջացնելուց հետո, նույն գործությամբ շարժվում է Ասորեստանի կողմերը. այնտեղ ևս գտնվում է մի ուրիշ ապականիչ իր երկրի Բարշամ անունով, հսկաների ցեղից, չորս բյուր սպառազեն հետևակներով և հինգ հազար հեծյալներով. նա խիստ հարկերով սաստիկ նեղելով անապատ էր դարձրել բոլոր շրջակայքը: Արամը պատերազմով նրան ընդհարվելով հալածում է նրան Կորդուքի միջով մինչև Ասորեստանի դաշտը, շատերին կոտորելով. Բարշամն էլ նրա զինակիրների առաջը պատահելով սպանվում է: Այս Բարշամին ասորիները երկար ժամանակ աստվածացրած պաշտում էին նրա բազմաթիվ արիական գործերի պատճառով: Իսկ Ասորեստանի դաշտերի մեծ մասը Արամ հարկատու ծառայության մեջ պահեց երկար ժամանակ:

CAPÍTULO 14

SOBRE A LUTA CONTRA OS ASSÍRIOS E A VITÓRIA, E PAYAPIS KAAGHIAI E A CESAREIA, E A PRIMEIRA E OUTRAS ARMÊNIAS

Nós devemos expor, ainda que em um breve relato, os feitos de bravura de Aram no Ocidente, que são narrados no mesmo manuscrito, e sua luta contra os assírios, indicando meramente a causa e a importância dos acontecimentos e apresentando concisamente sua longa narrativa.

Este mesmo Aram, quando a batalha contra os povos do Oriente¹⁵ terminou, marchou com a mesma força para a região da Assíria. Lá ele igualmente encontrou um outro corruptor de sua terra, conhecido por Barsham, da raça dos gigantes, com uma infantaria de quarenta mil homens armados e cinco mil cavaleiros. Ele estava oprimindo duramente a região inteira pela severidade de seus impostos e transformando-a em um deserto. Aram o enfrentou em batalha e o perseguiu através de Korduk até o vale assírio, massacrando muitos dos seus homens; e Barsham, encontrando os lanceiros de Aram, foi morto. Este Barsham foi divinizado pelos sírios, por causa de suas façanhas, e por um longo tempo eles o adoraram. Mas Aram subjugou uma grande parte do vale assírio, cobrando-lhe impostos, por um longo período.

¹⁵ Neste contexto, “povos do Oriente” se referem aos medos.

Իսկ ինչ քաջության գործ որ սա կատարեց արևմտյան կողմը Տիտանյանների հետ, մենք դեռ պետք է պատմենք: Մա դեպի արևմուտք շարժվելով, առաջինի վրա չորս բյուր հետևակ և երկու հազար հեծյալ (ավելացնելով), հասնում է կապաղովկացոց կողմերը, մի տեղ, որ այժմ Կեսարիա է կոչվում: Որովհետև նա արևելյան և հարավային (ազգերը) նվաճելով և հանձնելով այս երկու ցեղերին, արևելքը Միսակյաններին և Ասորեստանի կողմերը Կադմոսի տան հաջորդներին՝ այլևս ոչ մի տեղից շփոթության կասկած չունե՛ր՝ ուստի երկար ժամանակ մնաց արևմուտքում: Այստեղ նրան պատերազմով հանդիպում է Տիտանյան Պայապիս Քաադյան, որ բռնացել գրավել էր տարածությունը երկու մեծ ծովերի միջև, այսինքն Պոնտոսի և Օվկիանոսի: (Արամը) նրան ընդհարվելով վանում և փախցնում է մի կղզի ասիական ծովում. այնտեղ աշխարհի (պահպանության) համար թողնելով Մշակ անունով մեկին իր ցեղից և մի բյուր գորք ինքը վերադառնում է Հայաստան:

Բայց այդ աշխարհի բնակիչներին հրաման է տալիս սովորել և խոսել հայերեն, այս պատճառով հույները մինչև այսօր այդ երկրամասը կոչում են Պոտոսին Արմենիան, որ թարգմանվում է Առաջին Հայք: Իսկ այն դաստակերտը, որ Արամից կողմնապետ նշանակված Մշակը շինեց իր անունով և փոքր պարսպով պատեց այդ աշխարհի հին մարդիկ կոչում էին Մաժաք, կարծես չկարողանալով ճիշտ արտասանել. հետո նա ուրիշներից ավելի ընդարձակ շինվելով կոչվեց Կեսարիա: Մինևույն կարգով՝ այդ տեղերից մինչև բուն երկրի սահմանները շատ անբնակ տեղեր բնակիչներով լցրեց, որոնք կոչվեցին Երկրորդ և Երրորդ Հայք, նաև Չորրորդ (Հայք): Այս է բուն և ճշմարիտ պատճառը՝ մեր արևմտյան կողմը՝ Առաջին և Երկրորդ, այլև Երրորդ և Չորրորդ Հայք անվանելու: Իսկ ինչ որ այլապես է պատմվում հունական կողմերում՝ մեզ ընդունելի չէ, ուրիշներն ինչպես կամենան:

Սա այսպես հզոր և անվանի դառնալով՝ նրա անունով մինչև այսօր մեր աշխարհն անվանում են մեր շրջակա ազգերը, ինչպես ամենքին հայտնի է: Մա ուրիշ շատ քաջության գործեր էլ ունի կատարած, բայց ինչքան որ ասացինք՝ բավական ենք համարում:

Mas nós ainda temos que narrar seu feito de bravura no Ocidente, contra os titãs. Movendo-se para o Ocidente, contra a Primeira Armênia, com uma infantaria de quarenta mil e uma cavalaria de dois mil, ele alcançou a Capadócia e uma região agora chamada Cesareia. E uma vez que ele tinha subjugado o Oriente e o Sul e os tinha confiado para estas duas tribos, o Oriente para os Sissakians, e a Assíria para aqueles da família de Cadmos, ele não receou que houvesse confusão no futuro em nenhuma dessas regiões. Assim, ele permaneceu por um longo tempo no Ocidente. Lá lhe declarou guerra o titã Payapis Kaaghiai, que tinha se apossado da região entre os dois grandes mares, nominalmente, o Pontus e o oceano. Enfrentando-o, Aram o colocou para correr e o expulsou para uma ilha no mar asiático. Naquela região ele deixou alguém de sua própria família, de nome Mshak, com um exército de dez mil, e retornou para a Armênia.

Mas aos habitantes daquela terra ele ordenou que aprendessem a fala e a língua armênia. É por esta razão que até hoje os gregos chamam esse território de Proto Armênia, que traduzido quer dizer Primeira Armênia. Mas aquela cidade que Mshak, o governador nomeado por Aram, construiu, e deu-lhe o seu próprio nome e a cercou com muros baixos, os velhos homens dessa terra a chamavam de Majak, presume-se, por serem incapazes de pronunciar corretamente. Depois que ela foi expandida e acrescida de outras pessoas, ela foi chamada de Cesareia. Da mesma forma, desde aquelas regiões até as fronteiras originais de sua terra, ele encheu de habitantes muitos sítios inabitados, que foram chamados de Segunda e Terceira Armênia, e também Quarta. Esta é a principal e verdadeira razão pela qual nosso lado ocidental é chamado de Primeira e Segunda, e também Terceira e Quarta Armênia. Mas o que é narrado diferentemente entre os gregos nós não aceitamos; outros podem pensar como quiserem.

Assim, ele se tornou tão poderoso e proeminente, que, até hoje, está claro para todos, os povos em volta de nós denominam a nossa terra usando o seu nome. Muitos outros feitos de bravura foram executados por ele, mas o que dissemos é considerado suficiente.

Բայց թե ինչո՞ւ այս բաները թագավորների բուն մատյաններում կամ մեհենական պատմություններում չհիշատակվեցին, թող այս մասին ոչ ոք չտարակուսի, կասկածի չգնա: Նախ որ այս ժամանակը Նինոսի թագավորությունից առաջ է, եղբ ոչ ոք այսպիսի բաների հոգ չէր տանում, երկրորդ որ նրանք հարկավոր և կարևոր չէին համարում օտար ազգերի, հեռավոր աշխարհների հին լուրերն ու նախնական գրույցները իրենց թագավորների կամ մեհյանների մատյաններում գրել, մանավանդ որ պարծանք և պատիվ չէր օտար ազգերի քաջությունը և արիական գործերը հիշատակել: Բայց թեպետ և (սրանք) բուն մատյաններում չկան, սակայն, ինչպես Մար Աբաս Կատինան պատմում է, փոքր և աննշան մարդկանց ձեռքով գուսանական (երգերից) ժողովված են արքունի դիվանում: Մի ուրիշ պատճառ էլ բերում է նույն մարդը, թե ի՞նչպես իմացա, Նինոսը հպարտ և անձնասեր մարդ լինելով և կամենալով միայն իրեն ցույց տալ իբրև սկիզբ աշխարհակալության, ամեն տեսակ քաջության և կատարելության հրամայում է այրել բազմաթիվ մատյաններ և նախնյաց մասին զըրույցներ (որ վերաբերում էին) զանազան տեղերի և առանձին մարդկանց քաջության գործերին, իր ժամանակ եղածներինը դադարեցնելով (գրել) և գրել միայն այն՝ ինչ որ իրեն է վերաբերում: Բայց այս կրկնելն ավելորդ էլ էր:

Այս Արամը տարիներ ապրելով ծնավ Արային, որից հետո էլի շատ տարիներ ապրելով մեռավ:

Mas quanto ao porquê de estas coisas não terem sido mencionadas nos livros manuscritos originais dos reis ou nas histórias dos templos pagãos, ninguém pode hesitar ou duvidar. Primeiro, porque este tempo era anterior ao reinado de Ninos, quando ninguém cuidava dessas coisas; segundo, porque eles não consideravam necessário ou importante escrever, nos manuscritos dos seus reis e dos templos, os velhos relatos e histórias ancestrais de povos estrangeiros e terras distantes, especialmente porque não era motivo de orgulho nem de honra mencionar feitos de coragem e bravura de povos estrangeiros. Mas, mesmo não constando dos manuscritos originais, ainda assim, como Mar Abas Catina relata, homens menores e de pouca importância as coletaram das canções trovadorescas e dos arquivos reais. Uma outra razão é dada pelo mesmo homem: uma vez que Ninos era um homem arrogante e egoísta e uma vez que ele não queria mostrar senão a si mesmo como o primeiro conquistador do mundo e a origem de toda sorte de valentia e perfeição, ele ordenou que fossem queimados numerosos livros manuscritos e relatos sobre os ancestrais, concernentes aos feitos de bravura executados em lugares variados e por homens particulares, e o que foi registrado em seu tempo deveria ser destruído, e somente coisas que se referissem a ele deveriam ser escritas. Mas é supérfluo repetir isto.

Este Aram, depois de viver anos, gerou Ara; depois disto ele viveu por muitos anos mais e então morreu.

ԱՐԱ ԵՎ ՇԱՄԻՐԱՄ

ARA E SHAMIRAM

ԺԵ (15)

ԱՐԱՅԻ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ ՇԱՄԻՐԱՄԻՑ՝
ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՄԵՁ

Արան Նինոսի վախճանելուց քիչ տարիներ առաջ ինամակալ դարձավ իր հայրենիքին, Նինոսից նույնպիսի շնորհի արժանանալով ինչպես և իր հայր Արամը: Բայց այն վավաշոտ և անառակ Շամիրամը շատ տարիներից ի վեր նրա գեղեցկության մասին լսած լինելով, ցանկանում էր նրան տեսնել, բայց հայտնի կերպով չէր համարձակվում որևէ բան անել: Իսկ Նինոսի վախճանվելուց կամ Կրեոտե փախչելուց հետո, ինչպես համոզված եմ, Շամիրամ իր ախտը համարձակ պատվելով՝ Արա Գեղեցիկի մոտ պատգամավորներ է ուղարկում ընծաներով ու նվերներով, և շատ աղաչանքներով ու պարզևների խոստումով խնդրում է գալ Նինվե իր մոտ, և կա մ իրեն կին առնել և բուլոռի վրա թագավորել, կամ նրա ցանկության կամքը կատարել ու մեծամեծ նվերներով խաղաղությամբ իր տեղը դառնալ:

Երբ պատգամավորները շատ անգամ երթևեկություն կատարեցին և Արան չհամաձայնեց, ապա Շամիրամը սաստիկ չարանալով, պատգամավորությունը դադարեցրեց հետո, առնում է իր զորքի բազմությունը և շտապում է գնալ հասնել Հայոց երկիրը՝ Արայի վրա. բայց որքան դեմքից կարելի էր գուշակել, շտապում էր ոչ այնքան նրան սպանել կամ հալածել, որքան նվաճել կամ իր ձեռքը գցել, որպեսզի իր ցանկության կամքը կատարե. որովհետև մոլեգին ցանկությունից՝ նա տոփանքով սիրահարվել էր (Արայի) մասին եղած պատմությունների՝ որպես թե նրան տեսնելիս լիներ: Փութով գալիս հասնում է Արայի դաշտը, որ նրա անունով կոչվեց Այրարատ: Ճակատը պատրաստելիս նա իր զորապետներին պատվեր է տալիս, եթե դեպքը բերի, ջանալ կենդանի պահել Արային: Կովի ժամանակ Արայի զորքը ջարդվում է, Արան էլ ընկնում է պատերազմի մեջ Շամիրամի կտրիճներից: Հաղթությունից հետո տիկիները դիակապուտներ է ուղարկում ճակատամարտի տեղը՝ դիակների մեջ փնտրելու իր ցանկալի տարփածուին: Արային գտնում են մեռած քաջամարտիկների մեջ: Հրամայում է նրան տանել դնել ապարանքի վերնատունը:

CAPÍTULO 15 (PARTE I)

SOBRE ARA E SUA MORTE NA GUERRA DE SHAMIRAM

Ara, poucos anos antes da morte de Ninos, assumiu o governo de sua terra natal, tendo sido considerado digno deste favor por Ninos, como fora seu pai, Aram. Mas a lasciva e libertina Shamiram¹⁶ por muitos anos ouviu falar de sua beleza e desejava vê-lo, mas não ousava fazer nada abertamente. Porém, depois da morte de Ninos, ou sua fuga para Creta, como eu creio, Shamiram desembaraçadamente cultivou sua paixão libertina¹⁷ e enviou uma delegação para o belo Ara, com presentes e ofertas, e muitas súplicas e promessas de recompensa, implorando-lhe que viesse à Níneve para perto dela, ou para tomá-la como sua mulher e reinar sobre todos, ou para satisfazer os seus desejos e retornar em paz e com presentes magníficos para a sua localidade.

A delegação foi e voltou muitas vezes, e Ara não consentiu. Então Shamiram ficou extremamente zangada e, no final dessas negociações, tomou a multidão de seu exército e se apressou para alcançar a terra armênia, lançando-se sobre Ara. Mas, como era possível predizer a partir de sua personalidade, ela estava ansiosa, nem tanto para matá-lo ou colocá-lo para correr, quanto estava para conquistá-lo ou apanhá-lo, para que satisfizesse os seus desejos. Porque, na fúria de seu desejo carnal, despertado pelos relatos que ouvira sobre Ara, ela se apaixonou ardentemente por ele, como se já o tivesse visto.

Ela alcançou rapidamente o planalto de Ara, que é chamado de Ayrarat, conforme seu nome. E quando o fronte de batalha foi formado, ela ordenou a seus generais que, se possível, trouxessem Ara e que tentassem mantê-lo vivo. Quando o conflito tomou lugar, o exército de Ara foi vencido, e Ara tombou no campo de guerra pelas mãos dos bravos homens de Shamiram. Depois da vitória, a rainha enviou espoliadores para o lugar da batalha, para procurar seu desejado e amado, entre os corpos. Eles encontraram Ara morto, no meio de seus valentes guerreiros. Ela ordenou que ele fosse levado e colocado no sótão do palácio.

¹⁶ Shamiram é também conhecida pelo nome de Semiramis.

¹⁷ “Paixão libertina” é o sentido figurado da palavra armênia: *akbt*, ‘vício’.

Երբ Հայոց գորքը պատրաստվում էր նորից պատերազմելու, Շամիրամ տիկնոջ հետ, Արայի մահվան վրեժն առնելու համար՝ (Շամիրամն) ասում է. «Ես իմ աստվածներին հրամայեցի նրա վերքերը լիզել և նա կկենդանանա»: Միննույն ժամանակ նա հույս ուներ կախարդական դյուրությանը Արային կենդանացնել, տռփական ցանկությունից ցնորված: Բայց երբ դիակն սկսեց նեխել, հրամայեց զցել նրան մի մեծ վիհի մեջ ու ծածկել. իսկ իր սիրականներից մեկին զարդարելով ու ծածուկ պահելով՝ նրա մասին այսպիսի լուր է տարածում. «Աստվածներն Արային լիզելով ու կենդանացնելով՝ մեր փափագն ու ցանկությունը կատարեցին. ուստի այսուհետև նրանք ավելի ևս արժանի են մեզանից պաշտվելու և փառավորվելու, իբրև մեզ ուրախացնողներ և մեր կամքը կատարողներ»: Նաև մի նոր արձան է կանգնեցնում աստվածների անունով և մեծամեծ զոհերով պատվում է նրան, ցույց տալով, իբր թե աստվածների այս գորությունը կենդանացրեց Արային: Այսպիսի լուրեր տարածելով Հայոց աշխարհում և բոլորին համոզելով հուզմունքը խաղաղեցնում է:

Արայի մասին այսքանը բավական է կարճառոտ հիշատակել: Նա տարիներ ապրելով ծնավ Կարդոսին:

Quando o exército armênio se preparou novamente para travar guerra com a rainha Shamiram e para vingar a morte de Ara, ela disse: “eu ordenei aos meus deuses que lambessem as feridas de Ara, e sua vida será restituída”. Ao mesmo tempo, ela esperava reviver Ara, usando as mágicas de sua feitiçaria, tão enlouquecida estava com seu desejo carnal. Mas quando o corpo começou a feder, ela ordenou que ele fosse coberto e fosse lançado em um grande precipício. Ela vestiu e adornou, em segredo, um de seus amantes e espalhou o seguinte rumor sobre ele: “os deuses lamberam Ara e o reviveram, satisfazendo nosso desejo e ânsia. Logo, de agora em diante, eles são dignos de ser os mais adorados e celebrados, uma vez que são os que nos alegam e satisfazem as nossas vontades”. Ela também ergueu uma nova estátua em nome dos deuses e a reverenciou com grandes sacrifícios, para dar uma demonstração, como se o poder de seus deuses tivessem revivido Ara. Assim, espalhando estes rumores pela terra armênia e convencendo a todos, ela acalmou os ânimos.

No que concerne a Ara, será suficiente mencionar isto brevemente. Ele viveu por anos e gerou Cardos.

ԺԶ (16)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՇԱՄԻՐԱՍԸ ԱՐԱՅԻ ՄԱՀԻՑ
ՀԵՏՈ ՇԻՆՈՒՄ Է ՔԱՂԱՔԸ ԵՎ ԳԵՏԻ ԱՄԲԱՐՏԱԿԸ
ԵՎ ԻՐ ՏՈՒՆԸ**

Այսպիսի հաջող գործերից հետո Շամիրամը սակավ օրեր մնում է այն դաշտում, որ Արայի անունով կոչվեց Այրարատ. բարձրանում է երկրի հարավակողմն ընկած լեռնային գավառը, որովհետև ամառային եղանակ էր, կամենալով հովիտներում և ծաղկավետ դաշտերում զբոսնել: Եվ տեսնելով երկրի գեղեցկությունը, օդի մաքրությունը, բխող մաքուր աղբյուրները, կարկաչահոս ու բարեգնաց գետերը՝ նա ասում է. «Պետք է այսպիսի բարեխառն կլիմայում, մաքուր ջրերով երկրում մեզ համար քաղաք և բնակության արքունիք շինել, որպեսզի տարվա շրջանի մի չորրորդ մասը, այսինքն ամառային եղանակը, ամենատեսակ վայելչությամբ անցկացնենք Հայաստանում, իսկ մյուս երեք մասը, օդի զով ժամանակը, կյանք վայելենք Նինվեում»:

Շատ տեղերով անցնելով՝ գալիս հասնում է ադի ծովակի մոտ արևելյան կողմից. տեսնում է ծովի ափին մի երկայնաձև բլուր, որ երկայնությամբ ձգվում էր դեպի արևմուտք, հյուսիսային կողմում մի փոքր թեքությամբ, իսկ միջօրեական (հարավային) ուղղահայաց դեպի երկինք բարձրացած, զառիվայր ապառաժ: Մրանից դեպի հարավ հեռուն տարածվում էր մի դաշտաձև երկայնաձև հովիտ, որ լեռան արևելյան կողմից իջնում էր ծովի ափը, ընդարձակ և գեղեցիկ ձորի ձևով. նրա միջով հոսում էին քաղցրահամ ջրեր լեռներից իջնելով, ծմակներից և հովիտներից ծորելով, որոնք լեռների ստորոտների մոտ միավորվելով ծավալվում, գեղեցիկ գետեր էին կազմում: Հովտաձև ձորակի մեջ ոչ սակավ շեներ կային, ջրերի աջ ու ձախ կողմերում գետեղված: Այս հաճելի բլուրից դեպի արևելք կար մի փոքրագույն լեռ:

CAPÍTULO 16

COMO, DEPOIS DA MORTE DE ARA, SHAMIRAM CONSTRUIU A CIDADE E O AQUEDUTO E SUA RESIDÊNCIA

Depois destes feitos de sucesso, Shamiram permaneceu por alguns dias naquele vale que é chamado Ayrarat, conforme o nome de Ara. Ela se dirigiu para a região montanhosa ao sul daquele território, porque era verão e ela desejava caminhar nos vales e campos floridos. E vendo a beleza da terra, a pureza do ar, a limpidez das fontes e o murmúrio dos calmos rios, ela disse: “neste clima moderado e nestas terras de águas puras, será necessário construir uma cidade e uma residência real, de maneira que possamos passar um quarto do ciclo anual, nominalmente, a estação do verão, na Armênia, com todos os seus encantos. E nas outras três estações mais frias, nós desfrutaremos da vida em Níneve”.

Passando por muitos lugares, ela chegou a leste de um lago de água salgada¹⁸. Da sua margem, ela avistou uma grande colina, que se estendia em direção ao ocidente. Ao norte, ela declinava um pouco, mas no meridiano sul, ela subia perpendicularmente em direção ao céu; era um rochedo escarpado. Partindo dela, ao sul, abria-se uma extensa campina, como uma planície, descendo da montanha, a leste, até a beira do lago – um vale lindo e amplo através do qual corriam ribeiras de água doce, descendo da montanha e desembocando nos prados. Juntando-se ao pé da montanha, essas ribeiras se espalhavam compondo belos rios. Não eram poucos os vilarejos no vale, dispostos à direita e à esquerda dos rios; e ao leste da agradável colina, havia uma pequena montanha.

¹⁸ Lago Van.

Այս տեղի վրա աչք դնելով՝ այրասիրտ և վավաշուտ Շամիրամը հրամայում է անմիջապես Ասորեստանից և իր իշխանության մյուս տեղերից փափագած տեղը բերել չորս բյուր և երկու հազար անարվեստ գործավորներ և իր ընտրյալներից վեց հազար արվեստավոր գործավորներ, որոնք կատարելապես հմուտ էին փայտի, քարի, պղնձի և երկաթի գործի արհեստներում: Հրամանն ասածին պես կատարվում էր. բերվեցին անարվեստ բանվորների և բազմարվեստ հանճարեղ վարպետների բազմությունները: Եվ հրամայում է՝ նախ գետի ամբարտակը շինել ապառաժ խոշոր քարերով, կրի և ավազի շաղախով, շատ լայն և բարձր, որ մինչև այժմ, ինչպես ասում են, հաստատ մնում է: Գետի այս ամբարտակի ճեղքվածքներում այդտեղի մարդիկ, ինչպես լսում եմ, փախչում ամրանում են ասպատակությունների և գաղթականությունների ժամանակ, որպես թե ամրանալիս լինեին ապառաժ լեռների գագաթներին: Եվ եթե մեկը կամենա փորձել՝ նա չի կարողանա ամբարտակի շինվածքից պոկել թեկուզ մի փոքր քար պարսաստիկի համար, որչափ էլ աշխատի: Եվ երբ մարդ նայում է քարերի շուրջն եղած կրի ծեփին, նրան այնպես է թվում, թե ճարպ է ածած այնտեղ: Այսպես երկար ասպարեզներով ամբարտակն անցկացնելով հասցնում է քաղաքի համար դրոշված տեղը:

Այստեղ հրամայում է բազմությունը շատ դասերի բաժանել և ամեն մի դասի վրա ղեկավար նշանակել վարպետներից ընտիրներին, և այսպես խիստ լարված աշխատանքի մեջ պահելով քիչ տարիներից հետո գլուխ է բերում հրաշալի շինվածքը, ամուր պարիսպներով ու պղնձից շինած դռներով: Քաղաքի մեջ շինում է նաև բազմաթիվ ընտիր ապարանքներ. կրկնահարկ և եռահարկ, զարդարված տեսակ տեսակ գույնզգույն քարերով, և ամեն մեկում պատուհաններ ըստ հարմարության: Քաղաքի կողմերն էլ որոշում է գեղեցկագույն և ընդարձակ փողոցներով: Շինում է նաև չքնաղ և զարմանալու արժանի բաղանիքներ, համապատասխան քաղաքի դիրքին և պիտույքներին: Գետի մի մասը (առունների) բաժանելով՝ անց է կացնում քաղաքի միջով ամեն տեսակ պիտույքների և բուրաստանների ու ծաղկոցների ռոռզման համար. իսկ մյուս մասը (անց է կացնում) ծովակի աջ և ձախ ափերով քաղաքի և բոլոր շրջակայքի ռոռզման համար: Քաղաքի բոլոր արևելյան, հյուսիսային և հարավային կողմերը զարդարում է դաստակերտներով, վարսագեղ սաղարթախիտ ծառերով՝ զանազանակերպ պտուղներով ու տերևներով, և այնտեղ տնկում է բազմաթիվ առատաբեր և գինեբեր այգիներ: Պարսպած քաղաքն ամեն կերպ հոյակապ ու հոչակավոր է դարձնում և մեջը բնակեցնում է մարդկանց անթիվ բազմություն:

Examinando cuidadosamente este lugar, a destemida¹⁹ e lasciva Shamiram ordenou que da Assíria e de outras regiões de seu império fossem imediatamente trazidos para o lugar desejado quarenta e dois mil trabalhadores rústicos e, entre seus escolhidos, seis mil artífices de madeira, pedra, bronze e ferro, os mais peritos em seu ofício. A ordem foi executada: uma multidão de rústicos trabalhadores e expertos, sábios e talentosos artistas foi trazida. Primeiramente, ela ordenou que o aqueduto do rio fosse construído com pedra maciça e compacta, cimentado com argamassa e areia, de altura e comprimento enormes. Ele permanece firme, é o que dizem, até o presente momento. E nas fissuras do aqueduto, hoje em dia, como dizem, os homens da região se entrincheiram para banditismo, e as usam como refúgio e esconderijo, como se fossem mais fortes nos rochosos cumes da montanha. E se alguém tentasse, ele não seria capaz de arrancar da estrutura do aqueduto sequer uma pequena pedra para um estilingue, não importa o quanto ele tentasse. E se alguém fosse examinar a perícia da cimentação em torno das pedras, aquilo pareceria a ele como se tivesse sido feito com sebo. Deste modo, ela conduziu o aqueduto por muitos estádios e o trouxe ao lugar destinado a ser a cidade²⁰.

Lá ela ordenou que a multidão de trabalhadores fosse dividida em muitos grupos e, para cada grupo, nomeou mestres seletos como instrutores. E assim, através de grandes esforços, em poucos anos, ela completou a esplêndida construção, com muros fortes e portões de bronze. Ela também construiu, dentro da cidade, numerosos palácios requintados, de dois ou três andares, adornados com vários tipos de pedras multicores, e cada um provido de janelas conforme a conveniência. As seções da cidade ela dividiu com amplas e belas ruas. Ela ainda construiu maravilhosas e admiráveis casas de banho, de acordo com a disposição da cidade e as necessidades. Uma parte do rio ela desviou através da cidade, para servir a todas as necessidades e para irrigar os parques e jardins de flores. E a outra parte ela fez com que corresse ao longo das margens do lago, à direita e à esquerda, para levar água à cidade e às cercanias. Todas as regiões da cidade, leste, norte e sul, ela adornou com quintas e verdejantes pés de todos os tipos de fruta e folhagem, e lá ela plantou numerosas e férteis vinhas. Ela fez com que a cidade murada ficasse absolutamente gloriosa e magnífica, instalando-se nela com uma grande multidão de habitantes.

¹⁹ “Destemida” é uma tradução de *airasirt*, literalmente, ‘coração de homem’.

²⁰ A cidade de Van.

Իսկ քաղաքի (վերի) ծայրը և այնտեղի հրաշալի շինվածքները մարդկանց շատերին անհասկանալի են մնում և պատմելու հնարավորություն չկա: Այդտեղ գագաթի շուրջը պարիսպ քաշելով ներսը շինում է դժվար մտնելու և դժվար դուրս գալու ինչ-որ ծածուկ և ահռելի արքայանիստ շինվածքներ: Դրանց շինության որպիսությունը մենք ոչ ոքից ճշտությամբ չենք լսել, ուստի հարմար չենք դատում մեր պատմության մեջ հյուսել. այսքան կասենք, թե, ինչպես լսել ենք, սրանք բոլոր թագավորական գործերի մեջ առաջին և վեհագույն են համարվում:

Իսկ քարածայրի դեպի արեգակը դարձած կողմը, որտեղ այժմ և ոչ մի գիծ կարող է մարդ գծել երկաթով, այսպիսի կարծր քարի մեջ զանազան սենյակներ, ննջարաններ, գանձարաններ և երկար վիհեր՝ հայտնի չէ ինչ բանի համար, հրաշակերտեց: Իսկ քարածայրի բոլոր երեսը հարթելով, ինչպես գրչով հարթում են մեղրամոմը, վրան շատ գրեր գրել տվեց, որոնց տեսքը միայն բոլորին զարմացնում է: Եվ ոչ միայն այստեղ, այլև Հայոց աշխարհում շատ տեղերում արձաններ կանգնեցրեց և նույն գրերով իր մասին ինչ-որ հիշատակ հրամայեց գրել, և շատ տեղերում նույն գրով սահմաններ էր հաստատում:

Ահա ասացինք ինչ գործեր որ Շամիրամը կատարել է Հայաստանում:

ԺԷ (17)

ՇԱՄԻՐԱՍԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉ ՊԱՏՃԱՌՈՎ ԿՈՏՈՐԵՅ ԻՐ ՈՐԴԻՆԵՐԻՆ, ԶՐԱԴԱՇՏ ՄՈՔԻՅ ՓԱԽԱՎ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ԵՎ ՄԵՌԱՎ ԻՐ ՆԻՆՎԱՍ ՈՐԴՈՒ ՁԵՌՔՈՎ

Սա շարունակ ամառային եղանակին, երբ գալիս էր հյուսիսային կողմերը, Հայաստանում շինած իր ամարանոցի քաղաքը՝ կողմնապետ և Ասորեստանի և Նինվեի վերակացու էր թողնում Զրադաշտ մոզին, Մարաց նահապետին: Եվ այսպես երկար ժամանակ վարվելով՝ նրան հավատում է իր իշխանությունը վարել:

Mas quanto ao topo da cidade e suas várias construções maravilhosas, muitos homens não podem compreendê-los, e nem é possível descrevê-los. O topo ela cercou com um muro e ergueu lá algumas construções reais secretas e espantosas, nas quais era difícil de entrar e difícil de achar uma saída. Da natureza desta edificação nós não ouvimos ninguém falar com exatidão, então não consideramos conveniente incluí-la em nossa história. Diremos apenas que, entre todos os trabalhos reais, como ouvimos, este é considerado o primeiro em importância e o mais extraordinário.

Mas ao lado do penhasco voltado para o sol, – lugar onde hoje ninguém pode traçar sequer uma linha com uma ponta de ferro, tal é a dureza da pedra –, ela cavou várias câmaras, dormitórios, casas de tesouro e amplos precipícios. Não se sabe para que ela erigiu tais construções magníficas. Mas sobre toda a superfície nivelada do rochedo, suavemente como se fosse de cera, ela inscreveu muitos textos, cuja mera vista surpreende. E não somente neste, mas também em muitos outros lugares da terra armênia, ela erigiu estelas e ordenou que memoriais sobre ela fossem inscritos com a mesma escrita. E em muitos lugares, ela fixou as fronteiras com esta mesma escrita.

Eis que mencionamos os trabalhos conduzidos por Shamiram na Armênia.

CAPÍTULO 17

SOBRE SHAMIRAM, POR QUE ELA ASSASSINOU SEUS FILHOS, E COMO ELA FUGIU DO MAGO ZOROASTER PARA A ARMÊNIA E FOI MORTA PELAS MÃOS DE SEU FILHO NINUAS

Como ela continuamente vinha para as regiões do norte no verão, para a estância de veraneio que ela havia construído na Armênia, ela deixava como prefeito e supervisor da Assíria e de Níneve o mago Zoroaster, patriarca dos medos. E agindo assim por um longo tempo, ela confiou a ele o governo de todo o seu império.

Եվ հաճախ իր որդիներից հանդիմանվելով իր սաստիկ վավաշոտ և անառակ վարքի պատճառով նրանց բոլորին կոտորում է. ազատվում է միայն ամենափոքրը՝ Նինվասը: Նա իր բոլոր իշխանությունն ու գանձերը բարեկամներին ու սիրականներին պարգևելով՝ որդիների մասին ամեննին հոգ չի տանում: Որովհետև նրա ամուսինն էլ, Նինոսը, ոչ թե, ինչպես ասվում է, մեռավ ու թաղվեց նրա ձեռքով Նինվեում, արքունիքում, այլ գիտենալով նրա ախտասեր և չարասեր բարքը՝ թողեց թագավորությունը և փախավ գնաց Կրետե: Իսկ երբ որդիները չափահաս և խելահաս դարձան, նրան այս բոլորը հիշեցրին, կարծելով թե նրան հետ կկացնեն դիվական տոփանքից, և նա իր որդիներին կտա իշխանությունն ու գանձերը: Սրա վրա ավելի գայրանալով՝ (Շամիրամը) կոտորում է բոլորին, կենդանի է մնում միայն Նինվասը, ինչպես վերն ասացինք:

Իսկ երբ Ջրադաշտը տիկնոջ դեմ մի սխալանք գործեց և մեջտեղը հակառակություն ընկավ, Շամիրամը նրա դեմ պատերազմ է սկսում, որովհետև Մարացին մտադրվել էր ամենքի վրա բռնանալ: Երբ պատերազմը սաստկացավ, Շամիրամը փախուստ տվեց Ջրադաշտից և դիմեց Հայաստան: Այս ժամանակ Նինվասը վրեժխնդրության հարմար ժամանակ գտնելով՝ մորն սպանում է և ինքը թագավորում է Ասորեստանի և Նինվեի վրա:

Ահա Շամիրամի մահվան մասին էլ ասացինք, թե ինչի՛ց և ե՛րբ պատահեց:

Uma vez que ela era frequentemente repreendida por seus filhos por causa de sua conduta extremamente lasciva e libertina, ela os matou a todos; só o mais novo, Ninuas, escapou. Ela entregou todo o seu poderio e tesouros para seus amigos e amantes, sem se importar nem um pouco com seus próprios filhos. Também seu marido, Ninos, não tinha, como dizem, sido morto e enterrado por ela no palácio de Níneve, mas sim, percebendo sua conduta viciosa e perversa, havia abandonado o reino e fugido para Creta. Mas quando seus filhos ganharam maturidade e entendimento, eles a lembraram de tudo isto, pensando que acabariam com sua luxúria diabólica, e que ela entregaria o poder e o tesouro para eles. Nisso, ela ficou ainda mais enfurecida com eles e os matou a todos. Só Ninuas sobreviveu, como dissemos acima.

Mas quando Zoroaster agiu erradamente com a rainha, e a discórdia surgiu entre eles, Shamiram iniciou uma guerra contra ele, porque o medo planejava se tornar tirano de tudo. Quando a guerra se intensificou, Shamiram fugiu de Zoroaster para a Armênia. Lá, Ninuas encontrou a oportunidade para a vingança e assassinou sua mãe, tornando-se o soberano da Assíria e de Níneve.

Eis que dissemos quando e como ocorreu a morte de Shamiram.

ԵՐՎԱՆԴ, ԱՐՏԱՇԵՍ ԵՎ
ԱՐՏԱՎԱԶԴ

YERWAND, ARTASHÊS E
ARTAVAZD

I, (30)

**ԱՅՆ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ ԻՐ ՏԻԳՐԱՆՈՒՂԻ ՔՈՒՅՐՆ ՈՒՂԱՐԿԵՅ
ՏԻԳՐԱՆԱԿԵՐՏ, ԱՅԼ ԵՎ ԱԺԴԱՀԱԿԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿՆՈՋ
ԱՆՈՒՅՇԻ ԵՎ ԳԵՐԻՆԵՐԻ ԲՆԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ**

(...)

Այս բանը ճշմարտապես պատմում են և թվելյաց երգերը, որ, ինչպես լսում եմ, ախորժելով պահել են գինեվետ Գողթն գավառի կողմի մարդիկ. այդ երգերում շարժվում են պատմությունները Արտաշեսի և նրա որդիների մասին, այլաբանաբար հիշելով և Աժդահակի սերունդները, նրանց վիշապագուններ կոչելով: Որովհետև Աժդահակ մեր լեզվով նշանակում է վիշապ: Այլև (այդ երգերում) ասում են, թե

«Արգավանը ճաշ սարքեց ի պատիվ Արտաշեսի
Եվ նրա դեմ դավ լարեց վիշապների դահլիճում»:-

Այլև ասում են.

«Արտավազը չգտավ,
Արտաշեսի քաջ որդին,
Ապարանքի փոքրիկ տեղ
Արտաշատը հիմնելիս՝
Անցավ գնաց և շինեց
Մարաստանում Մարակերտը»

CAPÍTULO 30 (PARTE I)

COMO TIGRAN MANDOU SUA IRMÃ TIGRANUHI PARA TIGRANAKERT, E SOBRE ANUYSH, PRIMEIRA ESPOSA DE AJDAHAK, E O ASSENTAMENTO DE PRISIONEIRO

(...)

Isto se confirma pelas canções rítmicas que os habitantes da província vinífera de Goghten preservaram com amor, como eu costumo ouvir. Estas incluem canções sobre Artashês e seus filhos, e elas recordam ainda, de maneira alegórica, os descendentes de Ajdahak, que são chamados de descendentes de dragões, porque Ajdahak, em nosso idioma, é ‘dragão’²¹. Eles dizem que:

“Argavan ofereceu um banquete em honra de Artashês e havia uma conspiração contra ele no templo dos dragões.”

Dizem também que:

“Artavazd, o valente filho de Artashês,
não encontrando um lugar para seu palácio,
quando Artashat foi fundada,
foi para a Média
e lá construiu Marakert.”

²¹ *Vishapatsun*: ‘descendente de dragão’. Assim se chamavam os descendentes de Astiages (ou Ajdahak), rei dos medos, os quais levados cativos para a Armênia, estabeleceram-se ao pé do monte Ararat, morada dos dragões (*vishap*, em armênio) (TEKEYÁN, Pascual (1984). *Diccionario Armenio-Español*. Akian, Buenos Aires).

Para Thomson (1978), Ajdahak é forma armênia do iraniano *aži dahāka* que significa ‘a serpente Dahāka’ (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

[«Արտավագոյր, Արտաշեսի քաջ որդին, Արտաշատի հիմնվելու ժամանակ, մի փոքրիկ տեղ չգտնելով ապարանքի համար՝ անցավ, ասում են, գնաց և Մարաց մեջ շինեց Մարակերտը»], որ գտնվում է Շարուրա կոչված դաշտում: Ասում են նաև.

«Տենչալով տենչում է Սաթենիկ տիկինը
Արտախուր խավարտ և տից խավարծի
Արգավանի բարձերից»

[«Փափագելով փափագում է Սաթենիկ սիկինը արտախուր խավարտ և տից խավարծի Արգավանի բարձերից»]:

Արդ դու այստեղ առավելապես չե՛ս զարմանա, թե հնչպես պատմեցինք ճշմարիտը՝ բացատրելով մութ պատմություններն այն վիշապների մասին, որ ապրում են Ազատն ի վեր, Մասիսի վրա:

que se situa no vale chamado Sharur.

Dizem ainda que:

“A rainha Satenik desejava ardentemente o vegetal *artakhur* e o broto de *tits* da mesa de Argavan”²².

Então, tu não estás agora mais surpreso com a maneira como contamos a verdade, elucidando histórias obscuras sobre aqueles dragões que moram no nobre e alto Massis?²³

²² Esta sentença é obscura. Uma hipótese é que se trata de ervas mágicas (Abelyan, *Erker*, 1:174 apud Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

²³ Massis é um outro nome para o monte Ararat.

ԼԷ (37)

**ԵՐՎԱՆԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՍԱՆԱՏՐՈՒԿԻ
ՈՐԴԻՆՆԵՐԻՆ ԿՈՏՈՐԵԼԸ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ
ՓԱԽՉԵԼՈՎ ԱԶԱՏՎԵԼԸ**

Սանատրուկ թագավորի մահից հետո թագավորության մեջ շփոթություն է ծագում: Որովհետև մի ոմն Երվանդ, Արշակունյաց ցեղից մի կնոջ որդի, թագավորում է վերջին Դարեհի ութերորդ տարում: Նրա մասին գրույցներն այսպես են պատմում: Մի կին Արշակունյաց ցեղից, պառաված, տգեղ ու վավաշոտ, որին ոչ ոք սիրտ չարավ կին առնելու, երկու մանուկ է ծնում ապօրինի խառնակությամբ, ինչպես Պասիփայեն (ծնավ) Մինտավրոսին: Երբ երեխաները զարգացան, նրանց անունները դրին Երվանդ և Երվազ: Երվանդը հասակն առելով դառնում է մի սրտոտ և հաղթանդամ մարդ: Նա շատ դեպքերում Սանատրուկից ուղարկվելով իբրև վերակացու և առաջնորդ, նշանավոր դարձավ, այնպես որ բոլոր նախարարների մեջ առաջինն եղավ, և իր խոնարհությամբ ու առատաձեռնությամբ բոլորին քաշեց իր կողմը գրավեց: Եվ երբ Սանատրուկը մեռավ, բոլորը միաբանելով նրան թագավորեցրին, բայց առանց թագադիրի Բագրատունիների ցեղից:

CAPÍTULO 37 (PARTE II)

O REINADO DE YERWAND, O ASSASSINATO DOS FILHOS DE SANATRUK E A FUGA E A LIBERTAÇÃO DE ARTASHÊS

Depois da morte do rei Sanatruk, surgiu uma confusão no reino, porque um certo Yerwand²⁴, filho de uma mulher arshácida, ascendeu ao trono, no oitavo ano do último Dáriu. E sobre ele contam-se histórias como as que seguem. Uma mulher da família arshácida, velha, feia e lasciva, com a qual ninguém suportaria casar, deu à luz a duas crianças, depois de uma relação promíscua e ilegítima, assim como Pasífae deu à luz ao Minotauro. Quando as crianças cresceram, eles as chamaram de Yerwand e Yerwaz²⁵. Yerwand cresceu e se tornou um homem corajoso, forte e corpulento. Ele foi designado por Sanatruk como supervisor e líder, e se tornou cada vez mais famoso, até que ele fosse o primeiro entre todos os príncipes. E através de sua modéstia e liberalidade, ele fascinou a todos, trazendo-os para o seu lado. E quando Sanatruk morreu, todos, em uníssono, aclamaram-no rei, sem que ninguém da família Bagratuni atuasse como coroador.

²⁴ A dinastia de Yerwand também é chamada de Orôntida (em grego). O primeiro soberano da dinastia orôntida foi Orontes I (401-344 a.C.), e o último foi Orontes IV (212-200 a.C.) (LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.).

²⁵ Toumanoff (*Studies*, pp.282-3 apud Thomson, 1978) identifica Yerwand e Yerwaz com os irmãos Orontes IV e Mithras, alto sacerdote do sol e da lua. Ambos são mencionados em inscrições em Armavir (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

Բայց Երվանդը թագավոր դառնալուց հետո Սանատրուկի որդիներից կասկած ունենալով բոլորին կոտորում է: Թվում է, թե Աբգարի որդիների կոտորածի վրեժը լուծվեց: Բայց մի փոքրիկ տղայի, Արտաշես անունով, ծծմայրն առավ փախցրեց Հեր գավառի կողմերը, Մաղխազանի հովվական կայանները և լուր ուղարկեց նրա դայակին Սմբատին, Բյուրատ Բագրատունու որդուն, Մպեր գավառը, Սմբատավան գյուղը: Արդ՝ երբ Սմբատը, Բյուրատի որդին լսում է Սանատրուկի (մահվան) և նրա որդիների կոտորածի գույժը, առնում է իր երկու դուստրներին՝ Սմբատանույշին ու Սմբատուհուն, տանում նստեցնում է Բայբերդում, քաջ մարդիկ ամրոցին պահապան դնելով, իսկ ինքն իր մի կնոջ և սակավաթիվ մարդկանց հետ գնում է մանուկ Արտաշեսին որոնելու: Երվանդ թագավորն այս բանը լսելով՝ մարդիկ է ուղարկում (նրանց բռնելու): Այս պատճառով (Սմբատը) երկար ժամանակ, կերպարանքը փոխած և հետիոտն թափառում է լեռներում ու դաշտերում երեխայի հետ և նրան սնուցանում է հովվական կայաններում և հովիվների մոտ, մինչև որ հարմար ժամ գտնելով անցնում գնում է Պարսից Դարեհ թագավորի մոտ: Եվ որովհետև Սմբատը քաջ մարդ էր և առաջուց ծանոթ, ուստի մեծ պատվի է արժանանում Պարսից զորագլուխների հետ. նույնպես և երեխան ապրում է թագավորի որդիների հետ, որոնց բնակության տեղեր էին որոշված Բատ և Ոգոմն գավառները:

Mas depois que Yerwand se tornou rei, suspeitando dos filhos de Sanatruk, ele os massacrou a todos. Parece que o massacre dos filhos de Abgar foi vingado. Mas um pequeno menino de nome Artashês²⁶, pego pela ama de leite, escapou para as regiões de Her, para o paradeiro dos pastores de Maghkhazan. Ela enviou notícias ao seu tutor S'mbat, filho de Biurat Bagratuni, na província de Sper, na aldeia de S'mbatavan. Quando S'mbat, filho de Biurat, ouviu as tristes notícias sobre a morte de Sanatruk e o massacre de seus filhos, ele pegou suas duas filhas, S'mbatanuys e S'mbaturhi, e as levou e fixou em Baybert, colocando homens valentes como guardas do forte. E ele mesmo, com sua única esposa e com poucos homens, saiu em busca do garoto Artashês. Quando o rei Yerwand soube disto, ele enviou homens para capturá-los. Então, S'mbat, disfarçado e a pé, vagou por um longo tempo nas montanhas e vales com a criança, alimentando-a nos paradesiros dos pastores e cabreiros, até que encontrou a chance de ir para a Pérsia, para perto do rei Dáriu. E uma vez que S'mbat era um homem valente e conhecido desde longa data, conseqüentemente ele foi grandemente honrado entre os generais persas – assim como o foi a criança entre os filhos do rei – e eles estabeleceram como local de sua residência as províncias de Bat e Ozomn.

²⁶ Artashês sucedeu a Yerwand (ou Orontes IV) no trono armênio. O reinado de Artashês se inicia em aproximadamente 190 a.C. É ele quem inaugura a dinastia dos artáshias (ou ardáshias) (LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.).

ԼԸ (38)

**ԻՆՉ ՋԱՆՔԵՐ ԳՈՐԾ ԴՐԵՑ ԵՐՎԱՆԴ՝
ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ ԻՐ ՁԵՌՔԸ ԳՑԵԼՈՒԻ ՀԱՄԱՐ, ԵՎ
ՄԻՋԱԳԵՏՔԸ ԹՈՂՆԵԼԸ**

Բայց Երվանդը շարունակ մտածում էր, թե ի՛նչպիսի չարիք է սնվում նրա թագավորության համար Մարտում. նրա սիրտը լիքն էր կասկածներով, և քունը քաղցր չէր թվում: Արթուն ժամանակ միշտ այս մասին հոգալով՝ քնի մեջ էլ սարսափելի երազներ էր տեսնում այդ առիթով: Ուստի պատգամավորների ձեռքով, նվերների միջոցով, աշխատում էր հաճեցնել Պարսից թագավորին, որ նա մանուկ Արտաշեսին իր ձեռքը տա: Նա ասում էր. «Իմ արյունակից, իմ հարազատ. ինչո՞ւ ես այդ մարացի Արտաշեսին սնուցանում ինձ և իմ թագավորության հակառակորդ, ականջ դնելով ավագակ Սմբատի խոսքերին, որ ասում է, թե Արտաշեսը Սանատրուկի որդին է. և հովիվների ու անդեորդների որդուն ջանում է Արշակունի դարձնել, լուր տարածելով, թե նա քո արյունակիցն ու հարազատն է: Նա Սանատրուկի որդին չէ, բայց Սմբատը մի մարացի տղա գտնելով՝ խաբված է և բարբանջում է»: Շատ անգամ Սմբատին էլ (մարդ) էր ուղարկում, թե «Ինչո՞ւ այդքան զուր նեղություններ ես կրում, ծծմորից խաբվելով այդ մարի տղային սնուցանում ես ինձ հակառակ»: Նա պատասխաններ է լսում ոչ հաճելի: Այն ժամանակ Երվանդը մարդիկ է ուղարկում և կոտորել է տալիս Բայբերդում (պահապան դրված) քաջերին, իսկ Սմբատի դուստրներին գերի բռնելով պահում է Անի ամրոցում ոչ վատ պայմաններում:

CAPÍTULO 38

OS ESFORÇOS DE YERWAND PARA POR AS MÃOS EM ARTASHÊS, E SUA SAÍDA DA MESOPOTÂMIA

Quando Yerwand considerou que sorte de perigo, ao seu reino, estava sendo nutrido na Média, seu coração se encheu de suspeitas, e o sono não mais lhe parecia doce. Enquanto estava acordado, ele pensava continuamente nisto e, mesmo dormindo, ele tinha sonhos terríveis por causa disto. Então, por meio de mensageiros e ofertas, ele buscou apaziguar o rei persa, de maneira que este lhe entregasse o garoto Artashês, dizendo: “Por que tu, do meu próprio sangue e família, alimentas o medo Artashês, em oposição a mim e ao meu reino, dando ouvido às palavras do bandido S’mbat, que alega que Artashês é o filho de Sanatruk, e que tenta fazer do filho de pastores e cabreiros um arshácida, espalhando o boato de que ele é teu parente e de teu sangue? Ele não é o filho de Sanatruk, mas sim S’mbat falazmente encontrou alguma criança meda e está te ludibriando”. Da mesma forma, ele muitas vezes tentou causar em S’mbat a mesma impressão: “Por que tu te envolves com um problema tão fútil? Tu foste enganado por aquela ama de leite e tu estás criando o filho de um medo, em oposição a mim”. Ele recebeu como resposta palavras desagradáveis. Então, Yerwand enviou homens e massacrou os bravos guardas de Bayberd, prendeu as filhas de S’mbat e as manteve ilesas no forte de Ani.

Բայց Երվանդը Վեպասիանոսի և Տիտոսի թագավորության ժամանակ Միջագետքը հռոմայեցիներին թողնելով՝ նրանց իրեն թիկունք դարձրեց և այս կողմից այլևս վտանգ չէր գգում: Այս ժամանակից սկսած Միջագետքի վրայից վերացավ Հայոց իշխանությունը, և Հայաստանից էլ ավելի մեծ հարկեր էր վճարում Երվանդը: Իսկ հռոմայեցիների գործակալները Եդեսիա քաղաքն ամեն կերպ սարքավորելով՝ այնտեղ հաստատում են գանձարաններ այն հարկերի համար, որ ժողովում էին Հայաստանից, Միջագետքից և Ասորեստանից: Այնտեղ են ժողովում նաև բոլոր դիվանները, և հիմնում են երկու դպրոց, մեկը բուն տեղական ասորական և մյուսը հունական: Այնտեղ են փոխադրվում հարկերի դիվանը, նաև մեհենական դիվանը, որ գտնվում էր պոնտացիների Սինոպ քաղաքում:

Uma vez que Yerwand, no tempo dos reinados de Vespasiano e Titus, cedeu a Mesopotâmia aos romanos e apoiou-os, ele não presentiu perigo daquele lado. Depois disto, a autoridade dos armênios sobre a Mesopotâmia foi removida, e Yerwand pagou tributos ainda mais altos da Armênia. Os governantes romanos reintegraram Edessa, de uma maneira grandiosa, e colocaram lá os tesouros dos impostos coletados na Armênia, Mesopotâmia e Assíria. Além disso, eles reuniram lá todos os arquivos e fundaram duas escolas, uma com a língua nativa de seus habitantes, o siríaco, e outra com a língua grega. Eles também transferiram para lá o arquivo dos impostos e o arquivo do templo, que se encontrava na cidade de Sinop, no Pontus.

ԼԹ (39)

ԵՐՎԱՆԴԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Սրա ժամանակ արքունիքը Արմավիր կոչված բլրից փոխադրվում է, որովհետև Երասխ գետը (նրանից) հեռացել էր, և ձմեռն երկարելիս երբ հյուսիսային ցուրտ քամիներ էին փչում, վտակը սառչում էր բոլորովին, և թագավորական կայանի համար խմելու բավական ջուր չէր ճարվում: Սրանից Երվանդը նեղվելով, մանավանդ մի ավելի ամուր տեղ փնտրելով արքունիքը տեղափոխում է դեպի արևմտյան կողմը, միակտուր ապառաժ բլուրի վրա, որը շուրջ պատում է Երասխը, իսկ դիմացից էլ հոսում է Ախուրյան գետը: (Երվանդը) բլուրը պարսպում է, իսկ պարսպից ներս շատ տեղերում քարերը կտրել տալով իջեցնում է մինչև բլուրի հատակը, գետի (մակերևույթին) հավասար, այնպես որ գետից ջրերը հոսեն այդ փորված տեղը, խմելու ջուր մատակարարելով: Միջնաբերդն ամրացնում է բարձր պարիսպներով, պարիսպների մեջ պղնձե դռներ է դնում և երկաթե սանդուխքներ ներքևից մինչև վեր մինչև դուռը. սանդուխքի վրա, աստիճանների միջև, թաքնված որոգայթներ է շինում, որպեսզի եթե մեկը կամենա գաղտնի բարձրանալ թագավորին դավելու նպատակով, բռնվի: Սանդուխքը, ասում են, երկու տեսակ էր սարքված, մեկը ցերեկվան ճանապարհ արքունի սպասավորներին և ընդհանրապես ելևմուտքի համար, իսկ մյուսը գիշերային, դավադիրների դեմ:

CAPÍTULO 39

SOBRE A CONSTRUÇÃO DA CIDADE DE YERWANDASHAT

Em seus dias, a corte foi transferida da montanha chamada Armavir, porque o rio Araxes tinha mudado seu curso, e durante o longo inverno, quando sopravam os frios ventos do norte congelando completamente o riacho, não havia água suficiente para beber nas dependências reais. Com este inconveniente, e também procurando um lugar mais forte, Yerwand mudou a corte para o oeste, para uma montanha rochosa e maciça, ao redor da qual corria, de um lado, o rio Araxes, e, de outro, o Akhurian. Ele amuralhou a montanha e, dentro da muralha, em muitos lugares, ele cortou as pedras, até o pé da montanha, ao nível do rio, de modo que a água do rio corresse por essas cavidades, fornecendo água para beber. Ele fortificou a fortaleza com altas muralhas e, no meio das muralhas, colocou portões de bronze e escadas de ferro que iam lá de baixo até a porta. Nessas escadas, entre os degraus, ele construiu armadilhas ocultas, para apanhar a qualquer um que pretendesse subir clandestinamente com o objetivo de conspirar contra o rei. Estas escadas, dizem, eram dois tipos de aparatos: uma era usada pelos servos reais e para entradas e saídas em geral durante o dia, enquanto outra era destinada aos conspiradores à noite.

Խ (40)

ԹԵ Ի՛ՆՉՊԵՍ ՇԻՆԵՑ ԲԱԳԱՐԱՆԸ՝ ԿՈՒՌՔԵՐԻ ՔԱՂԱՔԸ

Բայց Երվանդն իր քաղաքը շինելով՝ Արմավիրից այնտեղ փոխադրեց ամեն ինչ բացի կուռքերից, որովհետև իրեն համար օգտակար չհամարեց նրանց էլ իր քաղաքը փոխադրել, որ մի գուցե երբ ժողովուրդը զոհաբերության համար այնտեղ գա, քաղաքն զգուշությամբ չպահվի: Ուստի նրանից հյուսիս, մոտ քառասուն ասպարեզ հեռու, Ախուրյան գետի վրա, շինեց մի փոքր քաղաք նման իր քաղաքին և կոչեց Բագարան, այսինքն թե բազիլիկներն այնտեղ են սարքավորված, և այնտեղ փոխադրեց Արմավիրում եղած բոլոր կուռքերը: Շինեց նաև մեհյաններ և իր Երվազ եղբորը քրմապետ նշանակեց:

ԽԱ (41)

ԾՆՆԴՈՑ ԿՈՉՎԱԾ ԱՆՏԱՌԸ ՏՆԿԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ

Տնկում է նաև մեծ անտառ գետի հյուսիսային կողմում, պարիսպներով ամրացնում է և ներսն արգելում է արագ այծյամներ, եղնիկների և եղջերուների ցեղեր, ցիռեր, վարազներ, որոնք աճելով ու բազմանալով անտառը լցրին, և նրանցով թագավորն ուրախանում էր որսի օրերին: Անտառը նա կոչում է Ծննդոց անտառ:

CAPÍTULO 40

COMO YERWAND CONSTRUIU BAGARAN, A CIDADE DOS ÍDOLOS

Quando Yerwand construiu sua própria cidade, ele transferiu tudo de Armavir para lá, exceto os ídolos, os quais ele não achava conveniente trazer, ainda mais porque, quando o povo se dedicasse aos sacrifícios, a cidade não poderia ser guardada com cautela. Então, aproximadamente quarenta estádios distantes do norte, acima do rio Akhurian, ele construiu uma cidade menor, similar a sua, e a chamou de Bagaran, isto é, nela ele colocou o complexo de altares²⁷, e transferiu para lá todos os ídolos que estavam em Armavir. Ele também construiu templos e designou seu irmão Yerwaz como alto sacerdote.

CAPÍTULO 41

SOBRE A PLANTAÇÃO DA FLORESTA CHAMADA GÊNESIS

Ele também plantou uma grande floresta, ao norte do rio, e a fortificou com muros, para que pudesse manter dentro dela corças, cervos machos e fêmeas e javalis, de maneira que eles pudessem crescer, multiplicar-se e encher a floresta, alegrando o rei nos dias de caçada. Esta floresta ele chamou de floresta de Gênesis.

²⁷ Khorenatsi deriva Bagaran de *bagin* ('altar'), mas, segundo Thomson, Bagaran é derivada da palavra iraniana *bag* ('deus'), e o sufixo *-aran* que é usado para nome de lugares (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԽԲ (42)

ԵՐՎԱՆԴԱԿԵՐՏ ԿՈՉՎԱԾ ՁԵՌԱԿԵՐՏԻ ՄԱՍԻՆ

Ինձ քաղցր է պատմել նաև գեղեցիկ Երվանդակերտ դաստակերտի մասին, որ նույն Երվանդը շինեց գեղեցիկ և չքնաղ հորինվածքով: Որովհետև մեծ հովտի միջին մասը լցնում է բնակչությամբ և պայծառ շինություններով, լուսավոր, ինչպես աչքի բիրը, իսկ բնակչության շուրջը կազմում է ծաղկոցներ և բուրաստաններ, ինչպես բքի շուրջը աչքի մյուս բոլորակը: Իսկ այգիների բազմությունը նմանում էր խիտ արտևանունքի գեղեցիկ գծին, որի հյուսիսային կողմի կամարաձև դիրքը իսկապես համեմատվում էր գեղեցիկ կույսերի հոնքերին: Իսկ հարավային կողմից հարթ դաշտերը (հիշեցնում էին) ծնոտների գեղեցիկ ողորկությունը: Իսկ գետն իր երկու ափերի բարձրություններով պատկերացնում էր մի բերան, իր երկու շրթունքներով: Եվ այս գեղեցիկ դիրքը կարծես անթարթ հայացքն ուղղել է թագավորանիստ բարձրավանդակի վրա: Արդարև բերրի և թագավորական դաստակերտ:

Երվանդի այս բոլոր շինածները Տրդատ Մեծը պարգևում է Կամսարականների ցեղի մարդկանց, իբրև իր մտերիմներին և Արշակունյաց ցեղի արյունակիցներին, ինչպես իր տեղում կպատմենք:

Բայց ասում են Երվանդի մասին, թե հմայքով չար աչք ուներ, որի պատճառով արքունի սպասավորները սովորություն են ունեցել առավոտն արշալույսը բացվելիս որձաքար քարեր բռնել Երվանդի առաջ, որի հայացքի չարությունից այդ որձաքարերը, ասում են, պայթելիս են եղել: Սակայն այս բանը կամ սուտ է և առասպել, կամ թե ինչ-որ դիվական գորություն է ունեցել, որպեսզի այսպես, չարաչքի անունով, վնասե, ում որ կամենա:

CAPÍTULO 42

SOBRE A CIDADE CHAMADA YERWANDAKERT

É doce, para mim, contar também sobre a linda propriedade de Yerwandakert, a qual o mesmo Yerwand adornou com belas e maravilhosas construções. Ele preencheu o centro do grande vale com habitantes e edifícios esplêndidos, que brilhavam como a pupila do olho. Em volta da área habitada, ele dispôs jardins de flores de doce aroma, assim como a íris rodeia a pupila. Uma multidão de vinhas lembrava os lindos crescentes de grossos cílios; no lado norte, a sua forma curvada verdadeiramente imitava as sobranceiras arqueadas de belas donzelas. E ao sul, o plano vale lembrava a beleza de suaves bochechas. E o rio, com suas altas ribanceiras, figurava como uma boca com seus lábios. Assim era a beleza do lugar que olhava sem piscar, poder-se-ia dizer, até as alturas da residência real, uma propriedade verdadeiramente majestosa e fértil.

Todas estas construções de Yerwand, Trdat, o Grande²⁸, concedeu aos homens da família Kamsarakan, como aliados fiéis e parentes de sangue da família arshácida. Isto nós descreveremos no seu devido lugar.

Mas dizem de Yerwand, que, através da mágica, ele tinha o olho do mal²⁹. Por esta razão, os servos reais que o atendiam ao romper do dia tinham o costume de cobrir a frente de Yerwand com pedras de granito, e estas pedras, dizem, explodiam com a malevolência de seu olhar. Mas isto ou é falso, é uma lenda, ou ele tinha um poder diabólico para que desse modo, em nome do olho do mal, ele prejudicasse a quem desejasse.

²⁸ A dinastia arshácida na Armênia se inaugura com o rei Trdat (ou Dertade), em 63 d.C. (SAPSEZIAN, A. (1988). *História da Armênia*. Rio de Janeiro. Paz e Terra).

²⁹ *Tchar atchk*: 'olho do mal', corrente no folclore armênio. Uma outra tradução possível seria 'mal olhado'.

ԽԳ (43)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ՍՄԲԱՏԸ ՊԱՐՄԻՑ ՆԱԽԱՐԱՐՆԵՐԻՆ
ՕԳՆԱԿԱՆ ԴԱՐՁՆԵԼՈՎ, ԽՆԴՐՈՒՄ ԷՐ ԱՐՏԱՇԵՍԻՆ
ԹԱԳԱՎՈՐԵՑՆԵԼ**

Իսկ երբ մանուկ Արտաշեսը զարգացավ և նրա դայակ Սմբատը քաջության և արիության շատ գործեր ցույց տվեց, Արյաց նախարարները նրան համակրելով բարեխոսում են թագավորին, որ նրան պարզև տա, ինչ որ նա խնդրե: Թագավորը համաձայնելով ասում է նախարարներին. «Իմացեք, ինչ է ցանկանում այդ քաջ մարդը»: Նրանք ասում են. «Անմա՛հ բարերար տեր, Սմբատն ուրիշ բան չի ցանկանում, այլ միայն, որ քո արյունակից և հարազատ Արտաշեսին, Սանատրուկի որդուն, որ զրկված է իր թագավորությունից, հաստատես իր թագավորության մեջ»: Արքայից արքան համաձայնելով՝ Սմբատի ձեռքն է տալիս մի մասը Ասորեստանի զորքերից և Ատրպատականի զորքերը, որպեսզի Արտաշեսին տանեն ու հայրենական գահի վրա հաստատեն:

CAPÍTULO 43

COMO S'MBAT CONSEGUIU A AJUDA DOS PRÍNCIPES PERSAS, BUSCANDO FAZER DE ARTASHÊS REI

Quando o jovem Artashês cresceu, e seu tutor S'mbat mostrou muitos atos de valor e valentia, os príncipes de Ária, simpatizando com ele, intercederam junto ao rei para lhe dar como presente qualquer coisa que ele pedisse. O rei concordou e disse aos príncipes: “Vejam o que aquele bravo homem deseja”. Eles disseram: “Imortal Benfeitor, S'mbat não deseja outra coisa, senão colocar vosso sangue e parente, Artashês, filho de Sanatruk, que foi despojado de seu próprio reino, em seu próprio trono”. O rei dos reis concordou com isto e deu a S'mbat uma parte do exército assírio e o exército do Azerbaijão, de maneira que eles pudessem colocar Artashês no trono de seu pai.

ԽԴ (44)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԵՐՎԱՆԴԸ ԼՍՈՒՄ Է ԱՐՏԱՇԵՍԻԻ
ԳԱԼԸ ԵՎ ԶՈՐՔ Է ԳՈՒՄԱՐՈՒՄ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ
ՊԱՏՐԱՍՏՎԵԼՈՎ**

Երվանդին Ուտեացոց գավառում լուր է հասնում, թե Պարսից թագավորը մեծ զորք գումարեց Մմբատի ձեռքի տակ, որպեսզի քեզ վրա գա և մանուկ Արտաշեսին իր թագավորությունը բերի: Երվանդն այս լսելով՝ այդ տեղում կողմնապահներ է թողնում նախարարներից շատերին և ինքն շտապով գալիս է իր քաղաքը, որպեսզի իր մոտ գումարե Հայոց, Վրաց և Կեսարիայի կողմերի զորքերը, նաև Միջագետքինը, խնդրելով և վարձ վճարելով: Գարնանային օրեր էին, ուստի բոլոր զորքերը շուտով գումարվեցին նրա մոտ. եկավ նաև Արգամը, Մուրացյան ցեղի տանուտերը, Աժդահակի սերնդից, հետևակ զորքի բազմությամբ: Որովհետև Երվանդը նրան վերադարձրել էր երկրորդական գահը, որը Տիգրանը իլել էր նրանցից և տվել էր իր քրոջ մարդուն, Միհրդատին, իսկ Միհրդատի մահից հետո ոչ ոքի չէր տրված, մինչև որ Երվանդը վերադարձրեց Արգամին: Եվ ոչ միայն նրան, այլև բոլոր նախարարներին պարզևներ և պատիվներ է տալիս, և բոլոր զորքերին առատապես պարզևատրում էր:

CAPÍTULO 44

COMO YERWAND FICOU SABENDO DA VINDA DE ARTASHÊS E CONVOCOU O EXÉRCITO PARA SE PREPARAR PARA A GUERRA

Notícias chegaram até Yerwand, na província de Uti, de que o rei persa tinha convocado um exército, sob o comando de S'mbat, para marchar contra ele e trazer o jovem Artashês ao seu próprio reino. Ouvindo isto, Yerwand deixou lá muitos dos príncipes para guardar a região, e ele mesmo apressadamente veio para sua cidade, para chamar à sua volta as tropas da Armênia, Geórgia e Cesareia, e também da Mesopotâmia, mediante rogos e pagamentos. E era tempo de primavera, de modo que rapidamente as tropas se reuniram, incluindo Argam, príncipe da família Muratsian, que era descendente de Ajdahak, com uma força de infantaria. Porque Yerwand tinha lhe restituído o segundo posto, que Tigran havia tomado dele e dado ao seu próprio cunhado Mihrdat, mas que depois da morte de Mihrdat, não tinha sido dado a ninguém, até que Yerwand o restituísse a Argam. E não só para ele, como também para todos os príncipes, ele concedeu presentes e honrarias; e para todas as tropas ele concedeu copiosas recompensas.

ԽԵ (45)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԻՐ ԱՇԽԱՐՀԸ
ՄՏՆԵԼՈՒՆ ՊԵՍ ԳՈՐԾԸ ՀԱԶՈՂՎԵՑ**

Իսկ Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ շտապում էր հասնել Ուտեացոց սահմանները: Այնտեղ նրան ընդառաջ եկան այն կողմի գորքերը, նաև այն նախարարները, որոնց Երվանդը թողել էր այնտեղ: Այս լսելով՝ Հայոց մյուս նախարարներն էլ լքվում, քայքայվում էին և մտածում էին Երվանդից բաժանվել, մանավանդ երբ տեսնում էին, որ հռոմայեցիների գորքերը նրան օգնության չեկան: Իսկ Երվանդն ավելի առատացնում էր պարզները և ամեն մեկին բաժանում էր գանձերը. և որքան շատ էր տալիս, այնքան ավելի ատելի էր դառնում, որովհետև բոլորն էլ գիտեին, թե առատաձեռնությունից չէ, որ տալիս է, այլ երկյուղից վատնում է: Եվ այնքան սիրելի չէր դարձնում նրանց, որոնց շատ էր տալիս, որքան թշնամի էր դարձնում նրանց, որոնց այնքան առատ չէր տալիս:

CAPÍTULO 45

COMO, NA ENTRADA DE ARTASHÊS EM SUA PRÓPRIA TERRA, O EMPREENDIMENTO FOI BEM SUCEDIDO

Então S'mbat, com o jovem Artashês, se apressou para alcançar as fronteiras de Uti. Lá veio ao seu encontro o exército da região, e também os príncipes que Yerwand tinha deixado ali. Quando os outros príncipes armênios souberam disto, eles se corromperam e também planejaram abandonar Yerwand, especialmente quando viram que o exército romano não tinha vindo para ajudá-los. Mas Yerwand lhes deu presentes ainda mais abundantes e distribuiu tesouros para todos eles. Contudo, quanto mais ele dava, mais detestável se tornava, pois todos sabiam que não era por generosidade que ele dava, mas por medo que mal gastava. E ele não fez tantos amigos, entre aqueles para quem ele havia dado muito, como fez inimigos, entre aqueles para quem ele havia dado com menos abundância.

ԽԶ (46)

**ԵՐՎԱՆԴԻ ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԵՏ ԵՎ
ՓԱԽՈՒՍՏԸ, ՔԱՂԱՔԻ ԱՌՆՎԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՆԸ**

Բայց Սմբատը մանուկ Արտաշեսի հետ բարձրանում է Գեղամա ծովի ափը, Արագած կոչված լեռան թիկունքում. նրանք շտապում էին հասնել Երվանդի բանակին: Նրա զորքերի բազմությանը նշանակություն չտալով, միայն Մուրացյան Արգամից էին ակնածում, որովհետև քաջ մարդ էր, բազմաթիվ տիգավորներով: Եվ Երվանդի բանակը ավելի քան երեք հարյուր ասպարեզ հեռու էր նրա քաղաքից, հյուսիսում, Ախուրյան գետի վրա: Երվանդը երբ լսեց (Սմբատի մոտենալը) նրա դեմ հանեց իր զորքերի բազմությունը և ճակատեց իր բանակից ոչ հեռու: Իսկ Արտաշեսը Մուրացյան նահապետին պատգամ էր ուղարկում հաստատուն երդումներով, որ նրան կթողնի, ինչ որ նա ստացել էր Երվանդից, և էլի ուրիշ բաներ կավելացնի, միայն թե նա Երվանդին թողնի, մի կողմ քաշվի:

Երբ Արտաշեսի նշանները Երվանդի զորքի ճակատի առաջ երևացին, Արգամը հետևակների բազմությունն առավ ու մի կողմ քաշվեց: Իսկ Սմբատը հրամայեց պղնձե փողերը հնչեցնել և իր զորքի ճակատն առաջ շարժելով սլանում էր, ինչպես արծիվը կաքավների երամի վրա: Իսկ Հայոց նախարարները, որոնք (Երվանդի ճակատի) աջ և ձախ թևերն էին կազմում, խառնվում միանում էին նրա հետ: Վրաց զորքերը թեպետ իրենց Փարսման թագավորի հետ հանդուգն հարձակում գործելով ընդհարվեցին, բայց շուտով փախչում էին մյուս կողմը: Այդտեղ Երվանդի գունդը և Միջագետքի զորքերը սարսափելի կոտորած կրեցին: Երկու ճակատների իրար խառնվելիս Արտաշեսի դեմ են գալիս Տավրոսցի քաջ մարդիկ, որոնք մահն այքերն առած՝ Երվանդին խոստացել էին, թե Արտաշեսին կսպանեն: Մրանց հետիոտն պատահում է Գիսակը, Արտաշեսի ծծմոր որդին, և մեջ մտնելով նրանց սպանում է և հաղթություն է տանում, որի ժամանակ նրա երեսի կեսն էլ սրով կտրում են և նա մեռնում է այս գործի վրա: Մնացած զորքերը փախուստի են դիմում:

CAPÍTULO 46

DA GUERRA DE YERWAND CONTRA ARTASHÊS E SUA FUGA, A OCUPAÇÃO DE SUA CIDADE E SUA MORTE

Mas S'mbat, com o jovem Artashês, avançou para a margem do lago de Guegham, atrás da montanha chamada Aragats. Eles se apressaram para alcançar o acampamento de Yerwand. Sem dar importância para a multidão de seu exército, eles só respeitavam Argam, o Muratsian, porque ele era um homem valente e vinha acompanhado de numerosos lanceiros. O acampamento de Yerwand estava a mais de trezentos estádios ao norte de sua cidade, no rio Akhurian. Quando Yerwand ouviu que S'mbat se aproximava, ele moveu a multidão de suas tropas contra ele, e fixou sua linha de batalha, não longe de seu próprio acampamento. Mas Artashês mandou uma mensagem para Argam, príncipe Muratsian, com muitos juramentos, dizendo que o deixaria com o que quer que fosse que ele tinha obtido de Yerwand, e ainda dobraria isto, desde que ele abandonasse Yerwand e se retirasse para o lado.

Quando os estandartes de Artashês surgiram diante da linha de frente do exército de Yerwand, Argam juntou a multidão de sua infantaria e se retirou para o lado. S'mbat ordenou que as trombetas de bronze fossem soadas e avançou sua linha de batalha, lançando-se como uma águia em um bando de perdizes. Os príncipes armênios da ala direita e esquerda se juntaram e se uniram a ele. O exército georgiano com seu rei Parsman, apesar de ter avançado com um ataque audacioso, logo fugiu para o outro lado. Então, podia-se ver o terrível massacre do exército de Yerwand e das tropas da Mesopotâmia. Quando as duas linhas se chocaram, Artashês foi atacado por alguns bravos homens de Taurus, que tinham prometido para Yerwand que arriscariam suas vidas para matar Artashês. Mas Guisak, o filho da ama de leite de Artashês, interveio, a pé, e os assassinou e ganhou a vitória, mas teve metade de seu rosto cortado com uma espada e morreu nesta batalha. O restante do exército fugiu.

Իսկ Երվանդը ձիով շատ ասպարեզներ անցնելով և իր բանակից մինչև քաղաքը հաստատած իջևաններում նոր-նոր ձիեր հեծնելով փախչում էր անընդհատաբար: Սմբատն էլ նրան հետամուտ լինելով՝ սաստկապես հալածում էր գիշերով մինչև քաղաքի դուռը: Իսկ Մարաց զորքերը Երվանդի գնդի կողմն անցնելով՝ մթության մեջ բանակ էին դնում դիակների վրա: Արտաշեսն էլ հասնելով Երվանդի խորանին, որի շուրջը նա կաշու և կտավի առագաստներով պարիսպ էր քաշել, իջավ և գիշերը նրա խորանում մնաց: Իսկ երբ լուսացավ, նա տիրաբար կարգադրելով հրամայեց սպանվածներին թաղել: Այն հովիտը, որտեղ (Մարաց) զորքերը դիակների վրա բանակ դրին, կոչեց Մարաց մարգ, իսկ ճակատամարտի տեղը կոչեց Երվանդավան, իբրև թե այստեղ վանեց Երվանդին. այսպես էլ կոչվում է մինչև այսօրվա օրս: Ապա չվեց գնաց Երվանդի քաղաքը. կեսօրից առաջ Երվանդի դաստակերտը հասնելով՝ զորքին հրամայեց, որ միասին բարձր աղաղակեն «Մար ամատ», որ թարգմանվում է՝ Մարը եկավ, սրանով հիշեցնելով այն վիրավորանքը, որ նրա մասին ուղարկում էր Երվանդը Պարսից թագավորին և Սմբատին, նրան Մար կոչելով: Հենց այս ձայնով էլ այն դաստակերտը Մարմետ կոչվեց, հավանորեն Արտաշեսի կամքով, որպեսզի Երվանդի անունը նրա վրայից վերանա: Այս է պատճառը այդ դաստակերտի անվանակոչության:

Բայց Սմբատը գիշերով Երվանդի հետևից գալով փոքրաթիվ վաշտով՝ քաղաքի դուռը պահում էր, մինչև որ Արտաշեսը և բոլոր զորքերն եկան: Եվ երբ քաջերն սկսեցին ամրոցի դեմ կռվել՝ ամրոցի մարդիկ անձնատուր եղան և քաղաքի դուռը բացին: Զինվորներից մեկը մտնելով՝ վաղորով Երվանդի գլխին խփեց և ուղեղը տան հատակի վրա ցրվեց. այսպես ջախջախվելով վախճանվեց քսան տարի թագավորելուց հետո: Բայց Արտաշեսը հիշելով, թե Երվանդը Արշակունյաց ցեղի խառնուրդ էր, հրամայում է թաղել և մահարձան դնել:

Yerwand, de cavalo, percorrendo muitos estádios de seu acampamento até a cidade, passando pelos caravançarâ³⁰ e mudando várias vezes de cavalo, fugiu incessantemente. S'mbat, por seu turno, saiu atrás dele e o perseguiu violentamente à noite até as portas da cidade. O exército dos medos se dirigiu para a posição do exército de Yerwand e acampou, durante a noite, entre os corpos. Artashês chegou à tenda de Yerwand, que era coberta com cortinas de couro e linho, e permaneceu àquela noite na sua tenda. Quando amanheceu, como senhor de seu domínio, ele ordenou que os mortos fossem enterrados. E ele denominou o Prado – onde ele acampou entre os corpos – *Marats Marg*³¹, e o campo de batalha ele chamou de *Yerwandavan* – isto é, ‘neste lugar ele rechaçou Yerwand’³² – o qual é assim chamado até os dias de hoje. Então ele se dirigiu para a cidade de Yerwand e, chegando à capital antes do meio dia, ordenou ao exército que gritasse em uníssono: “*mar amat*”³³, que significa ‘o medo veio’, para lembrá-lo do insulto que Yerwand tinha enviado ao rei persa e a S'mbat, chamando-o de medo. A partir da mesma expressão, a cidade foi chamada Marmet, provavelmente conforme o desejo de Artashês de tirar o nome de Yerwand do lugar. Esta é a razão para a denominação da cidade.

Mas S'mbat, que havia perseguido Yerwand à noite com uma pequena tropa, guardou os portões da cidade, até a chegada de Artashês e de todo o exército. Quando os bravos soldados atacaram o forte, a guarnição se rendeu e abriu os portões da cidade. Entrando prematuramente, um dos soldados golpeou a cabeça de Yerwand e esparramou seus miolos pelo chão. Deste golpe ele morreu, após ter reinado por vinte anos. Mas Artashês lembrou que Yerwand tinha algum sangue arshácida e ordenou que seu corpo fosse enterrado com colunas funerárias.

³⁰ Caravançarâ (do persa *Karavansarai*, ‘palácio das caravanas’): grande abrigo, no Oriente Médio, para hospedagem de caravanas (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

³¹ *Marats Marg*: ‘prado dos medos’.

³² Khorenatsi deriva *Yerwandavan* de Yerwand e do verbo *vanel* (‘rechaçar’, ‘expulsar’) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

³³ *Mar*, em armênio, significa ‘medo’; *amat*, em persa, é a forma de 3ª pessoa do aoristo do verbo *amadan* ‘vir’ (Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԽԷ (47)

ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ ԵՎ ԻՐ
ԵՐԱԽՏԱՎՈՐՆԵՐԻՆ ԲԱՐԻՔՆԵՐ ԱՆԵԼԸ

Երվանդի մահից հետո Սմբատը մտնելով խուզարկում է արքունական գանձերը. Սանատրուկ թագավորի թագը գտնելով, դնում է Արտաշեսի գլուխը և թագավորեցնում է բոլոր Հայոց աշխարհի վրա Պարսից Դարեհ թագավորի քսան և իններորդ տարում: Արտաշեսը թագավորությունն առնելով՝ պարզևներ է տալիս Մարաց և Պարսից գորքերին և արձակում է, որ գնան իրենց աշխարհը: Նույնպես տալիս է քաջ և պատվավոր Արգամին նրան խոստացած երկրորդական գահը, նաև հակինթներով զարդարված պսակ, երկու ականջներին գինդեր, մի ոտքին կարմիր ագանելիք, (իրավունք) գործածելու ոսկե գդալ և պատառաքաղ և ոսկեդեն գավաթներով (գինի) խմելու: Եվ այս պատիվներից ոչ պակաս տալիս է իր դայակ Սմբատին, բացի երկու գինդերից և կարմիր կոշկից: Եվ բացի նրա հայրենական թագակապ ասպետությունից և արևմտյան գորքի իշխանությունից նրան է հավատում Հայոց բոլոր գորքերը, մեր բոլոր երկրի գործակալները և ամբողջ արքունական տունը: Իսկ Ներսեհին, իր ծծմոր Գիսակ որդու որդուն (նախարարական) ցեղ դարձնելով՝ այդ (ցեղը) կոչում է Դիմաքսյան՝ նրա հոր քաջագործությունների անունով, որովհետև, ինչպես ասացինք, նրա դեմքի կեսը սրով վեր բերին, երբ նա Արտաշեսի համար կռվում էր:

Պատմվում է, թե (Արտաշեսը) նույն օրերում (նախարարական) ցեղի է վերածել տասնևհինգ պատանի, Տուրի որդիներին, կոչելով ցեղը նրանց հոր անունով Տրունի, ոչ թե որևէ արիական գործի համար, այլ նրանց հոր լրտեսության համար, որ կատարում էր (Երվանդ) թագավորի տնից Սմբատին (տեղեկություններ ուղարկելով), որովհետև Երվանդին մտերիմ էր, որ և նրանից սպանվեց այս պատճառով:

CAPÍTULO 47

O REINO DE ARTASHÊS, E A RECOMPENSA DE SEUS BENFEITORES

Depois da morte de Yerwand, S'mbat entrou na cidade e procurou pelos tesouros reais. Encontrando a coroa do rei Sanatruk, ele a colocou sobre a cabeça de Artashês, e o fez rei de toda a terra armênia, no ano vinte e nove de Dáriu, rei da Pérsia. Ocupando o trono, Artashês deu presentes aos exércitos dos medos e dos persas e os liberou para que voltassem para suas terras. Ele também deu ao bravo e honrado Argam o segundo posto, que ele havia prometido; uma coroa decorada com safiras; brincos para as duas orelhas; um chinelo vermelho para um pé; o direito de usar uma colher e um garfo de ouro e de beber em copos de ouro. Ele concedeu não menos do que estas honrarias ao seu tutor S'mbat, exceto pelos dois brincos e o chinelo vermelho³⁴. E, em adição aos seus privilégios hereditários – de coroador, de *aspet*³⁵ e de autoridade sobre o exército do oeste – ele confiou a ele o controle de todo o exército armênio, dos governantes de toda nossa terra, e da casa real. E Nerses, filho de Guisak, filho de sua ama de leite, foi alçado à classe principesca e denominado Dimaksian, conforme as ações heróicas de seu pai. Pois, como dissemos, ele teve metade de seu rosto cortado com uma espada, quando ele lutava por Artashês³⁶.

Dizem que, naqueles dias, ele também alçou ao posto de príncipe os filhos de Toyr, quinze homens jovens, e os chamou de Truni, conforme o nome de seu pai – não por causa de nenhuma ação corajosa, mas sim pela espionagem que o pai deles fazia da casa do rei Yerwand, enviando informações para S'mbat; já que ele era o confidente de Yerwand e, por esta razão, foi condenado à morte por ele.

³⁴ Tais objetos representam as insígnias.

³⁵ *Aspet*: título de cavaleiro, nobre.

³⁶ Khorenatsi relaciona o nome *Dimaksian* à palavra *demk* ('face'). (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԽԸ (48)

**ԵՐՎԱԶԻՆ ՄՊԱՆԵԼԸ ԵՎ ՄՅՈՒՄ
ԲԱԳԱՐԱՆԸ ՇԻՆԵԼԸ, ԵՎ ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՀԱՐԿԱՏՈՒ
ԴԱՌՆԱԼԸ ՀՌՈՄՍԱՅԵՅԻՆԵՐԻՆ**

Սրանից հետո (Արտաշեսը) հրամայում է Սմբատին գնալ Բագարան ամրոցը, որ Ախուրյան գետի վրա էր, Երվանդի քաղաքին մոտ, և սպանել Երվանդի եղբորը, Երվազին: Սմբատը նրան բռնելով՝ հրամայում է նրա շինքից մի երկանաքար կապել և նետել գետի մի պտույտի մեջ: Նրա տեղ բազինների վրա նշանակում է մի երազահան մոզի աշակերտի, որ մտերիմ էր Արտաշեսին, որին այդ պատճառով Մոզպաշտե էին ասում: Հետո ավար է առնում Երվազի գանձերը և հինգ հարյուր հոգի ծառաներ, նաև մեծանների գանձերից ընտիրները և բերում է Արտաշեսին: Արտաշեսը Սմբատին է պարգևում Երվազի ծառաները, իսկ գանձերը հրամայում է տանել Պարսից Դարեհ թագավորին, իր գանձերից էլ վրան ավելացնելով, շնորհակալության և պատվի համար, իբրև իր հոր և օգնականի:

Այն ժամանակ Սմբատը Երվազի ծառաներին, որ գերել էր Բագարանից, տանում բնակեցնում է Մասիսի թիկունքում (իր) ձեռակերտում, որը միննույն անունով կոչեց Բագարան: Հետո անցնում գնում է Պարսկաստան, ընծաները Դարեհին տանելով, հռոմայեցիների տերության նկատմամբ անփույթ լինելով: Իսկ երբ Սմբատը գնում է Պարսկաստան, Հայոց սահմաններն են գալիս կայսեր հարկահանները ծանր գորքով: Արտաշեսը հարկերը կրկին վճարելով և աղաչելով հաշտեցնում է: Այս բանը մեզ հաստատապես պատմում է Հանիի Ողյումայ քուրմը, որ գրել է մեհենական պատմություններ և ուրիշ շատ գործեր, որ մենք պատմելու ենք, որին վկայում են նաև Պարսից մատյանները և Հայոց վիպասանների երգերը:

CAPÍTULO 48

O ASSASSINATO DE YERWAZ, A CONSTRUÇÃO DA SEGUNDA BAGARAN, E O PAGAMENTO DE TRIBUTOS AOS ROMANOS POR ARTASHÊS

Depois disto, Artashês ordenou que S'mbat fosse ao forte de Bagaran, que ficava perto da capital de Yerwand, no rio Akhurian, para matar Yerwaz, o irmão de Yerwand. S'mbat o pegou e ordenou que uma pesada pedra fosse amarrada em seu pescoço e que ele fosse jogado em um remoinho do rio. Em seu lugar, ele nomeou como responsável pelos altares um amigo de Artashês, o discípulo de um certo mago interpretador de sonhos; por esta razão, ele foi chamado de Mogpashte. Depois, ele saqueou os tesouros de Yerwaz e trouxe cinco mil escravos e também os mais seletos tesouros dos templos para Artashês. Artashês concedeu a S'mbat os escravos de Yerwaz, mas os tesouros ele ordenou que fossem levados para Dáriu, rei da Pérsia, adicionando ainda seus próprios tesouros, como uma forma de agradecimento e reverência àquele que fora seu pai e auxiliador.

Então S'mbat pegou os escravos de Yerwaz, que ele tinha tomado como cativos em Bagaran, e os instalou atrás do Massis, chamando a cidade com o mesmo nome, Bagaran. Depois, ele se dirigiu para a Pérsia, carregando os presentes para Dáriu, sem prestar atenção ao império romano. Mas enquanto S'mbat tinha ido à Pérsia, os coletores de impostos do imperador e um exército poderoso chegaram às fronteiras da Armênia. Suplicando-lhes e pagando-lhes tributo dobrado, Artashês se reconciliou com eles. Isto nos é contado de forma precisa por Olympus, sacerdote de Ani e autor das histórias do templo, assim como muitas outras ações que nós temos para relatar, de que os livros dos persas e as canções épicas dos armênios prestam testemunho.

ԽԹ (49)

ԱՐՏԱՇԱՏ ՔԱՂԱՔԻ ՇԻՆՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արտաշես վերջինի գործերից շատ բան հայտնի են քեզ այն վիպասանքներից, որ պատմվում են Գողթնում, ինչպես քաղաքը շինելը, խնամությունն Ալանների հետ և Սաթենիկի իբր թե սիրահարությունը առասպելական վիշապազուններին, այսինքն Աժդահակի սերունդներին, որ գրաված ունեն Մասիսի ամբողջ ստորոտը. կռիվը նրանց հետ, նրանց իշխանության քայքայումը, նրանց սպանությունը և շինվածքների հրկիզումը, և Արտաշեսի որդիների նախանձը և իրար դեմ գրգռվելը կանանց միջոցով: Այս բոլորը, ինչպես ասացինք, քեզ հայտնի են վիպասանների երգերից, բայց մենք ևս կարճառոտ կհիշատակենք և այլաբանությունը կճշմարտենք:

Արտաշեսը գնում է այն տեղը, որտեղ Երասխը և Մեծամորը խառնվում են, և այնտեղ բլուրին հավանելով, քաղաք է շինում և իր անունով կոչում է Արտաշատ: Երասխն էլ օգնում է նրան անտառի փայտով: Ուստի առանց դժվարության և արագ շինելով՝ այնտեղ մեհյան է կանգնեցնում և Բագարանից այնտեղ է փոխադրում Արտեմիսի արձանը և բոլոր հայրենական կուռքերը: Բայց Ապողոնի արձանը կանգնեցնում է քաղաքից դուրս, ճանապարհին մոտ: Երվանդի քաղաքից դուրս է բերում հրեա գերիներին, որ այնտեղ տարված էին Արմավիրից, և բերում նստեցնում է Արտաշատում: Նաև Երվանդի քաղաքի բոլոր վայելչությունները, ինչ որ նա փոխադրել էր Արմավիրից, և ինչ որ հենց ինքն էր շինել՝ բերում է Արտաշատ, և ավելի շատ բան էլ իր կողմից շինելով (այդ քաղաքը) սարքավորում է իբրև արքայանիստ քաղաք:

CAPÍTULO 49

SOBRE A CONSTRUÇÃO DA CIDADE DE ARTASHAT

As ações de Artashês são mais relevadas para vocês, através das histórias que são contadas em Goghten, tais como: a construção da cidade³⁷; o parentesco contraído com os alanos; a paixão lendária de Satenik pelos descendentes dos dragões, isto é, pelos descendentes de Ajdahak, que ocupavam todo o pé do Massis; a guerra contra eles, sua queda do poder, seu assassinato e o incêndio de suas casas; a inveja dos filhos de Artashês e as provocações mútuas de suas esposas. Tudo isto, como dissemos, é revelado a vocês nas canções dos contadores de história³⁸. Mas nós também as recordaremos brevemente e daremos o verdadeiro sentido da alegoria.

Artashês chegou ao lugar onde o Araxes e Metsamor se juntam; encantado com a montanha, ele construiu lá uma cidade, que ele denominou Artashat, conforme o seu nome. O Araxes lhe proporcionava a madeira da floresta, de modo que a cidade foi construída rapidamente e sem dificuldade. Ele erigiu nela um templo e transferiu para lá, de Bagaran, a estátua de Ártemis e todos os ídolos nativos. Mas a estátua de Apolo ele erigiu fora da cidade, perto da estrada³⁹. Ele trouxe da capital de Yerwand os cativos judeus que tinham sido levados de Armavir para lá, e os instalou em Artashat. Da mesma forma, todos os esplendores da capital de Yerwand, que este havia trazido de Armavir, mais aqueles que ele construiu lá, Artashês transferiu para Artashat. E ele mesmo, construindo muitas outras coisas, equipou ainda mais a cidade como a capital real.

³⁷ Isto é, a cidade de Artashat, capital do reino de Artashês (conferir capítulo 30).

³⁸ Khorenatsi foi um dos principais documentadores dos Cantos de Goghten, isto é, da poesia oral pagã perpetuada pelos bardos da Armênia (KEROUZIAN, Y. O. (1978). Os documentos antigos da poesia armênia. Separata da Revista *Lingua e Literatura*, no. 7. São Paulo, FFLCH/USP).

³⁹ Há correlação entre os deuses gregos e armênios, respectivamente: Ártemis: Anahit; Apolo: Tir; Heracles: Vahagn; Zeus: Aramazd; Atena: Nane; Hefáisto: Mihr; Afrodite: Astghig (KURKJIAN, Vahan M. (1958). *A History of Armenia*. Chicago, Armenian General Benevolent Union of America. Chapter XXXIV: Armenian Mythology).

Ծ (50)

**ԱԼԱՆՆԵՐԻ ՀԱՐՁԱԿՈՒՄԸ ՄԵՋ
ՎՐԱ ԵՎ ՊԱՐՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՏԱՇԵՍԻ
ԽՆԱՄԻԱՆԱԼԸ ՆՐԱՆՑ ՀԵՏ**

Այս ժամանակներն ալանները բոլոր լեռնականների հետ միաբանելով, Վրաց աշխարհի կեսն էլ իրենց կողմը ձգելով՝ մեծ բազմությամբ գալիս սփռվում են մեր աշխարհում: Արտաշեսն էլ ժողովում է իր զորքերի բազմությունը և տեղի է ունենում պատերազմ երկու քաջ և աղեղնավոր ազգերի միջև: Ալանների ազգը փոքր ինչ հետ է նահանջում և մեծ Կուր գետն անցնելով՝ բանակ է դնում գետի ափին հյուսիսային կողմից. Արտաշեսն էլ գալով բանակում է գետի հարավային կողմում. գետը բաժանում է երկուսին:

Բայց որովհետև Հայոց զորքերն Ալանների թագավորի որդուն բռնելով Արտաշեսի մոտ են բերում, Ալանների թագավորը հաշտություն էր խնդրում, խոստանալով տալ Արտաշեսին ինչ որ ուզե, առաջակում էր նաև երդումով դաշինք անել, որ Ալանների երիտասարդներն այնուհետև չասպատակեն Հայոց աշխարհը: Երբ Արտաշեսը չի համաձայնում պատանուն հետ տալ, պատանու քույրը գալիս է գետի ափը մի մեծ բարձրավանդակ և թարգմանների միջոցով ձայն է տալիս Արտաշեսի բանակը.

«Քեզ եմ ասում, քաջ տղամարդ Արտաշես,
Որ հաղթեցիր Ալանների քաջ ազգին.
Ե վ լսի ր Ալանների գեղաչյա դստերս խոսքերին
Եվ տուր պատանին:

Որովհետև օրենք չէ, որ քենի համար դյուցազները
Ուրիշ դյուցազն զարմերի կենդանությունը ջնջեն
Կամ իբրև ծառա ստրուկների կարգում պահեն,
Եվ երկու քաջ ազգերի մեջ
Մշտնջենավոր թշնամություն հաստատեն»:

CAPÍTULO 50

SOBRE COMO OS ALANOS NOS ATACARAM, FORAM DERROTADOS, E ARTASHÊS ADQUIRIU PARENTESCO COM ELES

Naquele tempo, os alanos, tendo se unido com todos os povos da montanha e tendo ainda trazido para seu lado metade das terras da Geórgia, se espalharam por nossa terra com um grande exército. Artashês também reuniu a multidão de suas tropas e houve guerra entre estes dois valentes povos arqueiros. O povo alano bateu em retirada, passou pelo rio Kura e acampou na margem norte do rio. Artashês chegou e acampou ao sul, e o rio os separava.

Mas uma vez que o exército armênio havia capturado o filho do rei alano e o tinha trazido para Artashês, o rei dos alanos pediu a paz, prometendo dar a Artashês qualquer coisa que ele quisesse, e ainda fazer um juramento e um tratado, para que os jovens alanos não mais viessem em reide⁴⁰ para saquear a terra armênia. E quando Artashês se recusou a entregar de volta o jovem, a irmã deste jovem veio à margem do rio, subiu em uma grande colina e, através de intérpretes, se dirigiu ao acampamento de Artashês:

“Digo a ti, valente varão Artashês,
que venceste o valente povo dos alanos,
ouve as palavras da filha dos alanos de olhos lindos
e entrega o jovem.
Porque não é correto que, por vingança,
heróis tirem a vida da progênie de outros heróis,
nem mantê-los como servos e tratá-los como escravos,
e perpetuar inimizade eterna
entre as duas bravas nações”.

⁴⁰ Reide: rápida incursão de tropas em território inimigo (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

Արտաշեսն այս իմաստուն խոսքերը լսելով գնաց գետի ափը և տեսնելով գեղեցիկ կույսին ու լսելով նրանից իմաստուն խոսքեր, նրան ցանկացավ: Կանչում է իր դայակ Սմբատին, բաց է անում իր սրտի փափագը՝ կին առնել Ալանների արքայազն օրիորդին, դաշինք և ուխտ դնել քաջերի ազգի հետ և պատանուն խաղաղությամբ արձակել: Սմբատը հավանություն է տալիս և մարդ է ուղարկում Ալանների թագավորի մոտ, որ ալանների արքայազն օրիորդ տիկին Սաթենիկին կնության տա Արտաշեսին: Ալանների թագավորն ասում է.

«Եվ ո՞ր տեղից քաջ Արտաշեսը պիտի տա
Հազար հազարներ ու բյուր բյուրեր
Քաջերի սերունդ այս կույսի
Ալանների արքայազն օրիորդի համար»:

Վիպասաններն երգելիս այս տեղն առասպելաբանում են ասելով.

«Հեծավ արի Արտաշես արքան գեղեցիկ սև ձին,
Եվ հանելով ոսկեղ շիկափոկ պարանը,
Եվ անցնելով գետն իբրև սրաթև արծիվ,
Եվ նետելով ոսկեղ շիկափոկ պարանը,
Ձգեց մեջքը Ալանաց օրիորդի,
Եվ շատ ցավեցրեց փափուկ օրիորդի մեջքը,
Արագաբար իր բանակը հասցնելով»:

Իրապես այսպես է եղել: Որովհետև Ալանների մոտ հարգի է կարմիր մորթը, (Արտաշեսը) բավական լայքա և շատ ոսկի է տալիս վարձանք և առնում է տիկին օրիորդ Սաթենիկին: Այս է, որ ասում են ոսկեղ շիկափոկ պարան: նույնպես հարսանիքի մասին երգում են առասպելաբանելով.

Quando Artashês ouviu estas sábias palavras, ele se dirigiu para a margem do rio; e avistando a linda donzela e ouvindo suas palavras de sabedoria, ele a desejou. Ele chamou o seu tutor S'mbat e revelou a ele os desejos de seu coração – casar com a jovem princesa alana, fazer um tratado e um pacto com o valente povo alano e libertar o jovem, pelo bem da paz. S'mbat aprovou e enviou um mensageiro ao rei dos alanos, para que casasse a filha, a jovem princesa dos alanos, Satenik, com Artashês. O rei dos alanos disse:

“E então dará o bravo Artashês
mil milhares e miríade de miríades⁴¹
por esta donzela da geração de valentes,
a jovem princesa dos alanos?”

Este episódio os contadores de história cantam em suas fábulas, dizendo:

“O valente rei Artashês montou seu lindo cavalo negro,
e sacando uma tira de couro vermelho com argolas douradas,
e cruzando o rio como uma águia veloz,
e jogando a tira de couro vermelho com argolas douradas,
ele a lançou em volta da cintura da jovem alana,
e machucando muito a delicada cintura da jovem,
rapidamente a conduziu ao seu acampamento.”

O que realmente aconteceu foi o seguinte. Uma vez que o couro vermelho era apreciado pelos alanos, Artashês deu bastante laca⁴² e muito ouro como pagamento, e recebeu como mulher a jovem Satenik. É por isto que falam da tira de couro vermelho com argolas douradas. Da mesma forma, eles também cantam as bodas, fabulando:

⁴¹ Miríade (do grego *myriás*, ‘dez mil’): número de dez mil; quantidade indeterminada, porém grandíssima (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

⁴² Laca (do sânscrito *lakxa*, ‘cem mil’; pelo árabe *lakk*): resina vermelha extraída de várias plantas (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

«Ոսկի տեղ էր տեղում
Արտաշեսի փեսայության ժամանակ.
Մարգարիտ էր տեղում
Սաթենիկի հարսնության ժամանակ»:

Որովհետև մեր թագավորները սովորություն ունեին՝ իբրև փեսա դահլիճի դուռը հասնելիս դրամներ շաղ տալ հռոմայեցիների հյուպատոսների նման. նույնպես և թագուհիները առագաստի սենյակում մարգարիտ: Երգի իսկական իմաստն այս է:

Սա Արտաշեսի կանանց մեջ առաջինը դառնալով՝ ծնում է Արտավազդին և ուրիշ շատ զավակներ, որոնց այստեղ թվել կարևոր չհամարեցինք, այլ կհիշենք հետո, երբ մի գործի կհասնենք:

ԾԱ (51)

ԱՐԳԱՄԻ ԵՎ ՆՐԱ ՈՐԴԻՆԵՐԻ ՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արտավազդը, Արտաշեսի որդին, չափահաս դառնալով, դուրս եկավ մի քաջ, ինքնահավան և հպարտ մարդ: Նա ծերունի Արգամին նախանձելով՝ պատրանքներով իր հոր զայրույթը շարժեց Արգամի դեմ, իբրև թե նա մտածում է բոլորի վրա թագավորել: Այս կերպով նրան պատվից զցելով՝ ինքն է առնում երկրորդական գահը: Սրանից հետո, երբ Արտաշեսը ճաշի է գնում Արգամի մոտ, ինչ-որ կասկած է ծագում, իբր թե դիտավորություն ունեն թագավորին դավելու, ուստի թագավորի որդիները աղմուկ են բարձրացնում և հենց ճաշի ժամանակ քարշում են Արգամի պևոր մագերը: Արտաշեսը սաստիկ շփոթված վերադառնում է Արտաշատ և իր Մածան որդուն մեծ գնդով ուղարկում է, հրամայելով Մուրացյան ցեղից շատերին սպանել, Արգամի ապարանքն այրել և նրա հարձին, որ չքնաղ գեղեցկություն ուներ և շնորհալի քայլվածք և կոչվում էր Մանդու, բերել իրեն իբրև հարձ: Երկու տարի հետո (Արգամին) նորից հնազանդության բերելով՝ հրամայում է նրա գույքը վերադարձնել, բացի հարձից:

“Chovia ouro
no dia do casamento de Artashês;
chovia pérola
no dia das bodas de Satenik.”

Porque nossos reis tinham o costume de ir para a porta do palácio, nos casamentos, e dar moedas de ouro, como os côsules romanos. Assim também as rainhas espalhavam pérolas no leito do quarto nupcial. Este é o verdadeiro significado da canção.

Ela se tornou a primeira esposa de Artashês e pariu Artavazd e muitos outros filhos, os quais não consideramos importante enumerar neste momento, mas os quais recordaremos depois, quando chegarmos às suas ações.

CAPÍTULO 51

O ASSASSINATO DE ARGAM E DE SEUS FILHOS

Quando Artavazd, filho de Artashês, cresceu, ele se mostrou um homem valente, presunçoso e orgulhoso. Invejando o velho Argam, ele enganosamente incitou a ira de seu pai contra Argam, como se este planejasse reinar sobre tudo. Desta maneira ele o privou de sua honra e tomou o segundo posto para si. Depois disto, quando Artashês foi a um banquete de Argam, surgiu a suspeita de que uma conspiração era planejada contra o rei. Por isto, os filhos do rei causaram um tumulto e, justamente neste banquete, arrancaram os cabelos brancos de Argam. Muito confuso, Artashês voltou para Artashat e enviou seu filho Majan com uma grande força, ordenando a ele que assassinasse muitos da família Muratsian, queimasse o palácio de Argam e trouxesse sua concubina, que tinha uma beleza sem par e um andar cheio de graça e que se chamava Mandu, para ser concubina de Artashês. Dois anos depois, ele fez com que Argam novamente o obedecesse e ordenou a ele que entregasse suas possessões, com exceção da concubina.

Իսկ Արտավազդը չբավականանալով նրանով, որ երկրորդության պատիվն առել էր նրանցից, խլում է նաև Նախճավանը և բոլոր գյուղերը Երասխից դեպի հյուսիս, և նրանց մեջ եղած ապարանքներն ու բերդերը իրեն ժառանգություն է դարձնում: Արգամի որդիներն այս բանին չհամբերելով՝ նրան դիմադրում են, բայց արքայորդին հաղթելով, կոտորում է Արգամի բոլոր զավակներն իրենց հոր հետ, ինչպես և բոլոր երևելի մարդկանց Մուրացյան ցեղից, և գրավում է նրանց գյուղերը և նրանց բոլոր իշխանությունը: Նրանցից ոչ ոք չփրկվեց, բացի մի քանի աննշան ու կրտսեր մարդկանցից, որոնք փախան Արտաշեսի մոտ և նրա արքունիքում փրկվեցին: Այս Արգամն է, որ առասպելի մեջ կոչվում է Արգավան և այս է Արտավազդի հետ պատերազմի պատճառը:

Mas Artavazd não se contentou em privá-lo do segundo posto; ele também tomou Nakhthavan e todos os vilarejos ao sul do Araxes, e de seus palácios e fortes ele se apropriou como sua própria herança. Os filhos de Argam não toleraram estas coisas e resistiram, mas o filho do rei ganhou a vitória e assassinou todos os filhos de Argam, junto com seu pai e todos os homens eminentes da família Muratsian. E ele confiscou para si seus vilarejos e todas as suas terras. Nenhum deles escapou, salvo poucos homens insignificantes e menos importantes, que fugiram para Artashês e conseguiram refúgio na corte. É este Argam que hoje é chamado de Argavan na fábula⁴³, e esta é a razão de sua guerra com Artavazd.

⁴³ Conferir capítulo 30.

ԾԲ (52)

**ԹԵ ԻՆՉՊԻՍԻ ՄԱՐԴ ԷՐ ՍՄԲԱՏԸ ԵՎ ԻՆՉ ԳՈՐԾ
ՎԱՏԱՐԵՑ ԱԼԱՆՆԵՐԻ ԵՐԿՐՈՒՄ, ԵՎ ԱՐՏԱԶՈՒՄ
ԲՆԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՍՏԱՏՎԵԼԸ**

Ինձ սիրելի է խոսել նաև քաջ Սմբատի մասին, որովհետև նա, համաձայն առասպելին, որ շատ հեռու չէ ճշմարտությունից, ուներ իր քաջության համեմատ հասակ և անդամներ, իր առաքինությամբ որսում էր հոգիներ, վայելչացած էր գեղեցիկ ալևոր մազերով, աչքերի մեջ արյունի փոքրիկ նշանով, որ փայլում էր, ինչպես դրակոնտիկոն (ակնը) ոսկու և մարգարտի մեջ (ագուցված). արագաշարժ և փութկոտ անձի և մարմնի հետ նա միաժամանակ զգույշ էր ամեն բանում, և բոլոր մարդկանցից ավելի հաջողության շնորհք ուներ պատերազմների մեջ: Այնքան քաջագործություններից հետո նա Արտաշեսի հրամանով գորքով գնում է Ալանների աշխարհը՝ Սաթենիկի եղբորը օգնության: Որովհետև Սաթենիկի հայրը մեռնելով մի (կողմնակի) մարդ բռնությամբ թագավորել էր Ալանների աշխարհի վրա և հալածում էր Սաթենիկի եղբորը: Սմբատը նրան հալածեց հեռացրեց, Սաթենիկի եղբորը տեր դարձրեց իր ազգին և հակառակորդների երկիրն ավերեց, որտեղից բոլորին գերի վերցնելով, մեծ բազմությամբ բերեց Արտաշատ: Արտաշեսը հրամայում է նրանց բնակեցնել Մասիսի հարավ-արևելյան կողմում, որ կոչվում էր Շավարշական գավառ, (այս անվան հետ) պահպանելով նաև բնիկ Արտազ անունը, որովհետև մինչև այսօր էլ Արտազ է կոչվում այն աշխարհը, որտեղից նրանք գերվեցին:

CAPÍTULO 52

QUE SORTE DE HOMEM ERA S'MBAT, O QUE ELE FEZ
ENTRE OS ALANOS E O POVOAMENTO DE ARTAZ

Para mim é agradável falar também do valente S'mbat, porque, de acordo com a fábula, que não está muito longe da verdade, seu valor era proporcional à sua estatura. Ele buscou a virtude da alma. Era formoso pela beleza de seus cabelos grisalhos. Ele tinha uma pequena marca de sangue em seus olhos, que brilhava como *drakontikon*⁴⁴ em ouro e pérola. Ele era ágil com a mente e com o corpo, e, ao mesmo tempo, prudente em todas as coisas, e tinha um dom para o êxito na batalha, mais do que qualquer outro. Depois de tantas bravas ações, ele seguiu, sob as ordens de Artashês, para a terra dos alanos, com um exército para ajudar o irmão de Satenik. Porque o pai de Satenik tinha morrido, e alguém estava reinando como um tirano sobre a terra dos alanos e tinha expulsado o irmão de Satenik. S'mbat o expulsou, recolocou o irmão de Satenik como senhor de seu povo, e devastou as terras de seus oponentes; tomando de lá todos os escravos, ele trouxe uma grande multidão para Artashat. Artashês ordenou a ele que os instalasse no lado sudeste do Massis, que é chamado província de Shavarshan, apesar de ele ter mantido seu nome original, Artaz, porque a terra de onde eles foram trazidos como cativos é chamada Artaz, até hoje.

⁴⁴ O termo grego *drakontikon* teria o sentido de bracelete em forma de serpente com pedras preciosas (KEROUZIAN, Y. O. (1978). Os documentos antigos da poesia armênia. Separata da Revista *Língua e Literatura*, no. 7. São Paulo, FFLCH/USP).

ԾԳ (53)

**ԿԱՍԲԵՐԻ ԵՐԿՐԻ ԱՎԱՐՈՒՄԸ ԱՐՏԱՇԵՍԻ
ԶԱՎԱԿՆԵՐԻ ԳՐԳՌՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՄԲԱՏԻ ԴԵՄ
ԵՎ ԻՐԱՐ ԴԵՄ**

Պարսից Արշակ վերջին թագավորի մահից հետո մեր Արտաշեսը Պարսից աշխարհի վրա թագավորեցնում է իրեն համանուն Արտաշեսին, նրա որդուն: Բայց նրան չկամեցան հնազանդել այն լեռան բնակիչները, որ իրենց լեզվով կոչվում է պատիժահար գավառ, որ Գեղումների լեռն է, նույնպես և ծովեզերքի բնակիչները և դեռ ավելի այս կողմն ապրողները: Այս առիթով նաև Կասբից երկիրն ապստամբում է մեր թագավորից: Ուստի Արտաշեսը նրանց վրա է ուղարկում Սմբատին հայոց բոլոր զորքերով, ինքն էլ յոթն օր հետը գնում է՝ նրան ճանապարհ դնելու համար: Սմբատը գնալով բոլորին հնազանդեցնում է, բայց Կասբից երկիրն ավելերով՝ Սմբատն Արտազի գերիներից ավելի շատ գերի է բերում Հայաստան, որոնց հետ նաև նրանց Ջարդանոս անունով թագավորին: Ուստի Արտաշեսը նրա ծառայություններն արժանապես (գնահատելով), նրան է պարգևում Գողթնի գյուղերում եղած արքունական հողերը և Ուղտի ակունքները, և բացի սրանից, նրան է թողնում ամբողջ ավարը: Արտավազդն այս բանին նախանձելով՝ կամեցավ Սմբատին սպանել, բայց նրա դիտավորությունը բացվեց և այս բանը մեծ վիշտ պատճառեց նրա հորը: Իսկ Սմբատը տեղի տալով՝ գնաց Ասորեստանի կողմերը, իր կամքով թողնելով Հայոց զորքի իշխանությունը, որի վրա աչք էր տնկել Արտավազդը: (Սըմբատը) Արտաշեսի հրամանով բնակություն է հաստատում Տնորիքում, որ այժմ կոչվում է Կորդրիք, և բազմաթիվ գերիներին նստեցնում է Ալկիում: Որովհետև նա ծերության հասակում կին էր առել այդ կողմերի ասորեստանցիներից և նրան շատ սիրում էր, այս պատճառով այդ կողմերում բնակվեց:

CAPÍTULO 53

O SAQUE DA TERRA DOS CÁSPIOS, E A RAIVA QUE OS FILHOS DE ARTASHÊS TINHAM DE S'MBAT E UNS DOS OUTROS

Depois da morte de Arshak, rei da Pérsia, nosso Artashês fez de seu homônimo, o filho de Arshak, Artashês, rei da terra da Pérsia. Mas os habitantes da montanha – que, na língua deles, é chamada província de Patijahar, isto é, ‘a montanha de Guelmants’ – não quiseram lhe obedecer, assim como os habitantes da costa do mar e aqueles além dela. Por esta razão, também a terra dos cáspios se rebelou contra nosso rei. Então Artashês enviou S'mbat contra eles, com todas as tropas armênias, e ele mesmo, o rei, acompanhou-os por sete dias. S'mbat foi e subjugou todos eles; devastando a terra dos cáspios, S'mbat trouxe para a Armênia mais prisioneiros do que aqueles de Artaz, incluindo o rei deles, Zardmanos. Então, como um prêmio digno de seus serviços, Artashês lhe presenteou com os vilarejos de Goghten e o manancial de Ught; e em adição a isto, deixou-lhe todo o despojo de guerra. Artavazd invejou estas coisas e quis matar S'mbat. E quando seu plano foi revelado, seu pai teve um grande desgosto. Mas S'mbat se retirou e foi para a Assíria, abandonando, por sua livre e espontânea vontade, o comando do exército armênio, no qual Artavazd estava de olho. Sob o comando de Artashês, ele morou em Tmorik, que é atualmente chamada de Kordrik, e ele instalou um sem número de escravos em Alki. Na sua velhice, ele casou com uma assíria dessa região e, como ele a amava muito, fez dessa mesma região sua morada.

Իսկ Արտավազդը Սմբատի գնալուց հետո հորից ստանում է բոլոր գորքերի իշխանությունը, որին փափագում էր: Սրա վրա նրա եղբայրներն սկսեցին նախանձել, իրենց կանանցից գրգռվելով. ուստի Արտաշեսը Վրույրին, որ իմաստուն և բանաստեղծ մարդ էր, նշանակում է հազարապետ և նրան է հավատում արքունական տան բոլոր գործերը, իսկ Մաժանին նշանակում է Անիում Արամազդի կուռքի քրմապետ: Ջորքի իշխանությունն էլ չորս մասի է բաժանում. արևելյան կողմի գորքը թողնում է Արտավազդին, արևմտյանը տալիս է Տիրանին, հարավայինը հավատում է Սմբատին և հյուսիսայինը Ջարեհին: Ջարեհը գոռոզ մարդ էր, երեների որսի մեջ խիզախ, բայց պատերազմների մեջ երկչոտ և դանդաղկոտ: Այս բանը փորձով գիտնալով մի ոմն Քարձամ, Վրաց թագավոր, ապստամբեցնում է այդ երկիրը և Ջարեհին բռնելով բանտարկում է Կովկասում: Բայց Արտավազդն ու Տիրանը նրա հետ պատերազմելով իրենց եղբորը հետ են դարձնում, մեծ տղմից հանելով:

Depois da partida de S'mbat, Artavazd recebeu de seu pai o seu objeto de desejo – o comando do exército inteiro. Mas, uma vez que seus irmãos tinham inveja dele, atiçada por suas esposas, Artashês nomeou Vruyr, um homem sábio e poeta, como *hazarapet*⁴⁵ e lhe confiou todos os trabalhos da casa real. E ele nomeou Majan como sacerdote chefe do deus Aramazd em Ani. Artashês também dividiu o comando do exército em quatro: o exército do leste ele deixou para Artavazd, o do oeste ele deu a Tiran, o do sul ele confiou a S'mbat, e o do norte a Zareh. Zareh era um homem orgulhoso, audaz na caça de bestas selvagens, mas na guerra era tímido e lento. Quando o rei georgiano, um certo Kardzam, soube disto, ele incitou a revolta naquelas terras. E capturando Zareh, ele o encarcerou no Cáucaso. Mas Artavazd e Tiran lutaram com ele e tiraram seu irmão do grande lamaçal, trazendo-o de volta.

⁴⁵ *Hazarapet*: supervisor do campesinato (cf. Toumanoff, *Studies*, pp. 205-6 n. 234; Adontz, *Armenia*, pp.339-40 apud Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԾԴ (54)

**ՊԱՏԵՐԱԶՄ ԲԱՍՅԱՆՈՒՄ
ԴՈՄԵՏԻԱՆՈՍԻ ԶՈՐՔԵՐԻ ՀԵՏ**

Արևմուտքում ինչ-որ հուզմունքներ են ծագում. սրա վրա վստահանալով Արտաշեսն ապստամբում է Հռոմայեցիների տերության դեմ և հարկ չի վճարում: Դոմետիանոս կայսրը սրա վրա զայրանալով զորք է ուղարկում Արտաշեսի վրա: Նրանք գալիս հասնում են Կեսարիայի կողմերը, Տիրանին արևմտյան զորքի հետ առաջ խառնած քշում բերում են մինչև Բասենի մեծ և ընդարձակ հովիտը մեծ տազնապով: Այստեղ Արտավազդը արևելյան և հյուսիսային զորքերով, թագավորի բոլոր որդիների հետ միասին, նրանց դեմ է դուրս գալիս, բայց պատերազմի ժամանակ շատ նեղն են ընկնում: Պատերազմի վերջերին վրա է հասնում Սմբատը հարավային զորքերով և մեջ մտնելով վտանգից ազատում է թագավորի որդիներին, հաղթություն է տանում և վերջ դնում պատերազմին: Որովհետև նա, չնայելով իր ծերության, երիտասարդի պես կազմակերպեց և ճակատամարտը մղեց, և հռոմայեցիների զորքին հետամուտ լինելով հալածեց մինչև Կեսարիայի սահմանները:

Առասպելներում այս բանը երգել կամենալով՝ ասում են, թե եկած է եղել մի ոմն Դոմետ, որ ինքը Դոմետիանոս կայսրն է, բայց ոչ թե ինքն է եկել այս կողմերը, այլ նրա հրամանն ու զորքերը այլաբանելով (առասպելները) նրա անունով են կոչել:

Բայց Արտաշեսի բախտից այդ ժամանակ Դոմետիանոսը մեռնում է Հռոմում. նրանից հետո Ներվասը թագավորում է ոչ ավելի, քան մի տարի: Այս բանից հպարտացած՝ Հայոց և Պարսից զորքերը նույնիսկ ասպատակություն կատարեցին դեպի Հունաստան: Սրանց օրինակով եգիպտացիները և պաղեստինացիների կողմերը նույնպես դադարեցին հարկ տալը:

CAPÍTULO 54

A GUERRA CONTRA O EXÉRCITO DE DOMICIANO EM BASIAN

Quando o tumulto surgiu no oeste, Artashês, com isto, tomou coragem para se rebelar contra o império romano, negando-se a pagar o tributo. O imperador Domiciano ficou furioso e despachou um exército contra Artashês. Quando este exército chegou à região da Cesareia, expulsou Tiran e o exército do oeste, fazendo-os recuar, em grande pânico, até o amplo vale de Basian. Artavazd, juntamente com os exércitos do leste e do norte e com todos os filhos do rei, saiu contra ele, mas na hora da guerra, eles passaram por muitos apuros. Ao fim da batalha, S'mbat chegou com o exército do sul e, expondo-se ao perigo, salvou os filhos do rei, ganhando a vitória e pondo fim à batalha. Apesar de muito velho, ele organizou e dirigiu a batalha como um jovem e, perseguindo o exército romano, ele fez este recuar até as fronteiras da Cesareia.

Quando eles desejam cantar isto em suas fábulas, eles dizem que um certo Domet veio – isto é, o imperador Domiciano em pessoa. Contudo, ele não veio até aqui, mas alegoricamente eles chamam seu comando e seu exército pelo seu nome.

Mas a fortuna favoreceu Artashês: naquele tempo, Domiciano morreu em Roma, e, depois dele, Nerva reinou por não mais de um ano. Encorajados por isto, os exércitos dos armênios e dos persas ainda fizeram reides na Grécia. Seguindo este exemplo, os egípcios e os palestinos também pararam de pagar o tributo aos romanos.

ԾԵ (55)

**ՏՐԱՅԱՆՈՍԻ ԵՎ ՆՐԱ ԳՈՐԾԵՐԻ ՄԱՍԻՆ. ՄԱԺԱՆԻ
ՄԱՀՆ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻ ՁԵՌՔՈՎ**

Այս ժամանակները հռոմայեցիների վրա թագավորում է Տրայանոսը: Նա ամբողջ արևմուտքը խաղաղացնելուց հետո դիմում է եգիպտացիների և պաղեստինացիների վրա, նրանց նվաճում է իր ձեռքի տակ և շարժվում է պարսիկների վրա: Արտաշեսն աճապարելով՝ մեծ ընծաներով նրա առաջն է ելնում, հանձն է առնում իր հանցանքը, անցած տարիների հարկերն էլ նրա առաջն է դնում և նրանից ներումն ստանալով վերադառնում է Հայոց աշխարհը: Իսկ Տրայանոսը Պարսկաստան անցնելով և բոլոր իր ցանկացածը կատարելով՝ հետ է դառնում Ասորիքով:

Նրա առաջն է գալիս Մաժանը և եղբայրների վրա մատնություն է անում. «Գիտցիր, ասում է, ո՞վ թագավոր, եթե Արտավազդին և Տիրանին երկրից դուրս չքշես և Հայոց գորքերը Ջարեհին չհավատաս՝ հարկերն առանց դժվարության չեն հասնի քեզ»: Մաժանն այս արավ, քեն պահած լինելով Սմբատի համար, որովհետև իրեն էլ նա էր սնուցել, միեւնոյն ժամանակ նա կամենում էր Տիրանին էլ հեռացնել որպեսզի ինքը միաժամանակ թե քրմապետ լինի և թե արևմտյան (գորքի) սպարապետ: Տրայանոսն ուշադրություն չդարձնելով՝ նրան ձեռնունայն հետ է դարձնում: Իսկ Արտավազդն ու Տիրանը նրա այս դավը լսելով՝ որսի ժամանակ դարան սարքեցին և սպանեցին Մաժանին, և տարան թաղեցին Բազնաց ավանում (Բազավանում) իբրև քրմապետի: Իսկ Արտաշեսն այդ ժամանակից սկսած անխափան՝ հարկ վճարեց Տրայանոսին և նրանից հետո Ադրիանոս կայսեր մինչև իր կյանքի վերջը:

CAPÍTULO 55

SOBRE TRAJANO E SUAS AÇÕES, E A MORTE DE MAJAN
NAS MÃOS DE SEUS IRMÃOS

Naquele tempo, Trajano se tornou imperador dos romanos. Depois de pacificar todo o oeste, ele se dirigiu aos egípcios e palestinos e, subjugando-os, marchou para o leste contra os persas. Artashês saiu às pressas, com magníficos presentes, para encontrá-lo e, assumindo sua culpa, apareceu perante ele com o tributo dos anos anteriores. Tendo obtido dele o perdão, retornou para a Armênia. Trajano passou pela Pérsia e, tendo realizado todos os seus desejos, retornou através da Síria.

Majan veio encontrá-lo e traiu seus irmãos. “Sabes, ó rei”, ele disse, “que se tu não exilares Artavazd e Tiran, e seu tu não confiares as tropas armênias a Zareh, os tributos não serão pagos a ti sem dificuldade”. Majan fez isto porque guardava rancor por causa de S’mbat, uma vez que este também o havia criado⁴⁶. Ao mesmo tempo, ele planejava expulsar Tiran, de forma que ele mesmo se tornasse, simultaneamente, o sacerdote chefe e o comandante do leste. Mas Trajano não lhe deu atenção e ele voltou de mãos vazias. E quando Artavazd e Tiran souberam deste complô, eles armaram uma emboscada durante a caça e assassinaram Majan; depois, eles o pegaram e o enterraram na cidade dos altares, como sacerdote chefe. Daí em diante, Artashês começou a pagar regularmente o tributo para Trajano e, depois dele, para o imperador Adriano, até o fim de sua vida.

⁴⁶ Isto é: Majan queria vingar S’mbat (que era querido para ele), por causa dos males que Artavazd causou a S’mbat (conferir capítulo 53) (Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԾԶ (56)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԱՐՏԱՇԵՍԸ ՄԵՐ ԱՇԽԱՐՀԸ
ԲԱԶՄԱՄԱՐԴԱՅՐԵՑ ԵՎ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐ ՀԱՍՏԱՏԵՑ**

Բոլոր առաքինական գործերից և բարեկարգություններից հետո Արտաշեսը հրամայում է գյուղերի և ագարակների սահմաններ որոշել, որովհետև նա մեր աշխարհը բազմամարդացրեց շատ ազգեր (ուրիշ երկիրներից) բերելով, որոնց բնակեցրեց լեռներում, հովիտներում ու դաշտերում: Սահմանների համար նա նշաններ սահմանեց այսպես. հրամայեց տաշել քառակուսի ձևով քարեր, մեջերը պնակի նման փոսցնել և թաղել հողի մեջ, իսկ նրանց վրա կանգնեցնել քառակուսի կոթողներ՝ գետնից քիչ բարձր: Մրա վրա նախանձելով՝ Պարսից Արտաշիր (թագավորը), Սասանորդին, հրամայում է Պարսկաստանումն էլ նրանց տեսակ անել և իր անունով կոչել, որպեսզի Արտաշեսի անունը չհիշվի:

Բայց ասում են, թե Արտաշեսի ժամանակ մեր Հայոց աշխարհում անմշակ հող չմնաց, ոչ լեռնային և ոչ դաշտային, այնքան շենացել էր երկիրը:

CAPÍTULO 56

COMO ARTASHÊS AUMENTOU A POPULAÇÃO DE NOSSA TERRA E CONSOLIDOU AS FRONTEIRAS

Depois de todas estas virtuosas ações e reformas, Artashês ordenou que as fronteiras dos vilarejos e das fazendas fossem distinguidas, porque ele tinha aumentado a população de nossa terra, trazendo muitos povos de outras terras, os quais foram instalados nas montanhas, vales e campos. Ele estabeleceu marcas para as fronteiras da seguinte maneira: ele ordenou que pedras fossem talhadas com quatro lados, que no centro se fizesse uma cavidade, como um prato, e que fossem enterradas no solo. Sobre elas, ele erigiu obeliscos quadriláteros, um pouco mais altos do que o chão. Isto o persa Artashir, filho de Sassan, invejou, e ordenou que o mesmo fosse feito na Pérsia, e que eles fossem chamados pelo seu próprio nome, de modo que o nome de Artashês não mais fosse lembrado.

Mas dizem que, no tempo de Artashês, não havia nenhuma terra inculta na nossa Armênia, nem nas montanhas, nem nos campos, tão próspera e povoada era a terra.

ԾԷ (57)

ԱՄԱՏՈՒՆԻՆԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Ասում են, թե սրա ժամանակ է եկել Ամատունիների ցեղը Արյաց աշխարհի արևելյան կողմերից: Բայց սրանք բնիկ հրեաներ են, մի ոմն Մանուից, որ մի ուժեղ և մեծահասակ որդի ուներ Մամսոն անունով, ինչպես հրեաների մեջ սովորություն կա՝ նախնիների անունը դնել ըստ հույսի: Բայց այս ճշմարիտ է, ինչպես այժմն էլ նկատվում է Ամատունիների սերնդի մեջ, որ նրանք հաղթանդամ, վայելչակազմ և ուժեղ մարդիկ են, ամեն բանում պատշաճ: Սրանք տարված են եղել Արշակի ձեռքով, որ պարթևական ցեղից առաջինը թագավոր դարձավ, և առաջադիմելով՝ Արյաց աշխարհումն էլ պատվի հասան Ահմատանի կողմերը: Իսկ թե ի՞նչ պատճառով նրանք մեր աշխարհն եկան՝ չգիտեմ, միայն թե Արտաշեսից պատիվներ են գտնում գյուղերով ու դաստակերտներով և կոչվում են Ամատունիներ, այսինքն եկվորներ: Իսկ պարսիկների մի մասը նրանց Մանույան են կոչում, նրանց նախնիի անունով:

ԾԸ (58)

**ԱՌԱՎԵՂՅԱՆՆԵՐԻ ՏՈՀՄԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ Ո՛ՐՏԵՂԻՑ
Է ԱՅԴ ՑԵՂԸ ՍԵՐՎԵԼ**

Սրա օրերում (առաջ եկան) Առավելյաններն ևս, Ալանների ազգից, որոնք Սաթենիկի մերձավորներն էին և նրա հետ գալով՝ մեր աշխարհի նախարարությունների շարքը դասվեցին ցեղով, իբրև մեծ թագուհու հարազատները: Տրդատի հոր Խոսրովի ժամանակ նրանք խնամիացան Բասիլների գաղթականներից մի քաջի հետ:

CAPÍTULO 57

NO QUE CONCERNE À PRINCIPALIDADE DE AMATUNI

Dizem que, naquele tempo, a família Amatuni veio das regiões do leste da terra dos árias. Mas eles são originariamente judeus e descendem de um certo Manui, cujo filho tinha grande estatura e força, e era chamado de Samson, como é costume entre os judeus de colocarem o nome de seus ancestrais nas crianças, como se espera. Mas isto é verdade, como se pode ver hoje, entre a família Amatuni, já que eles são homens corpulentos, esbeltos e fortes, decentes em todas as coisas. Eles foram trazidos de lá por Arshak, o primeiro rei dos partos, e na terra dos árias, nas regiões de Hamadan, eles foram promovidos para uma posição de honra. Mas quais foram as razões para eles terem vindo para nossa terra eu não sei; sei somente que eles foram honrados por Artashês com vilarejos e quintas, e foram chamados Amatuni⁴⁷, como eram estrangeiros. Mas uma parte dos persas os chama de Manuian, o nome de seu ancestral.

CAPÍTULO 58

SOBRE O CLÁ DE ARAVEGHIAN, DO QUAL ESTA FAMÍLIA DESCENDE

Nos seus dias, os Araveghian do povo alano, que eram parentes de Satenik e que tinham vindo com ela, foram estabelecidos como uma família e principalidade de nossa terra, como parentes de sangue da grande rainha. E no tempo de Khosrov, pai de Trdat, eles adquiriram parentesco por matrimônio com um bravo homem da colônia de Basilk.

⁴⁷ Amatuni deriva da palavra persa *amat*, passado do verbo 'vir' (Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԾԹ (59)

**ԱՐՎԵՍՏՆԵՐԻ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԱՐՏԱՇԵՍԻ ԺԱՄԱՆԱԿ**

Որովհետև Արտաշեսի ժամանակ շատ գործեր կատարվեցին, ուստի մենք շատ գլուխների բաժանեցինք, որպեսզի խոսքի երկայնությունը ձանձրալի չդառնա ընթերցողներին. այս վերջին գլուխն էլ նրա համար է, որ հիշատակենք Արտաշեսի ժամանակ կատարված մյուս գործերն էլ: Որովհետև թեպետ մեր նախորդ գլուխներում հիշատակված կարգերն ու գեղեցիկ սովորությունները սահմանվեցին Վաղարշակից և ուրիշ հին թագավորներից, բայց նրանք մեծամեծ արվեստներից ու գիտություններից զուրկ էին մնացել, ավելի կոդոպուտների և ասպատակությունների հետևելով, իսկ այնպիսի գիտությունների կամ անփույթ էին կամ ձեռնհաս չէին, ինչպես շաբաթներ, ամիսներ, տարվան շրջաններ (սահմանելը). նրանք այսպիսի բաներ չգիտեին, գործ էին ածում ուրիշ ազգերինը: Նույնպես և չկար նավագնացություն մեր աշխարհի ծովակների վրա, ոչ էլ ճանապարհորդություն գետերով, ոչ ձկնորսության գործիքներ, նույնիսկ երկրագործությունն ամեն տեղ տարածված չէր, այլ քիչ տեղերում. նրանք հյուսիսային ազգերի նման ապրում էին հում մսով և սրա նման բաներով: Այս բոլորը սահմանվեցին Արտաշեսի ժամանակ:

CAPÍTULO 59

CONHECIMENTO DAS ARTES NOS DIAS DE ARTASHÊS

Uma vez que muitas foram as ações no tempo de Artashês, nós as dividimos em capítulos, para que a extensão de nosso relato não entediasse os leitores. Este último capítulo também lhe é dedicado; nele mencionamos outras ações levadas a cabo no tempo de Artashês. Apesar de termos mencionado, nos capítulos precedentes, que a ordem e os bons costumes foram estabelecidos por Vagharshak e outros reis mais antigos, ainda assim, eles foram privados das grandes artes e ciências, cuidando mais da pilhagem e bandidagem. Então, ou eles eram negligentes quanto à ciência, ou não eram versados nela – como, por exemplo, o ciclo dos dias da semana, meses e anos. Estas coisas eles não conheciam, ainda que outros povos as usassem. Do mesmo modo, não havia a navegação dos lagos de nossa terra, nem também viagens pelos rios, nem instrumentos de pesca; nem mesmo a agricultura era praticada em todos os lugares, mas sim de forma dispersa. Como os povos do norte, eles subsistiam comendo carne crua e comidas similares. Mas tudo isto foi reformado no tempo de Artashês.

Կ (60)

ԱՐՏԱՇԵՍԻ ՄԱՀՎԱՆ ՄԱՍԻՆ

Գեղեցիկ է պատմում և Արիստոն Փեղդացին Արտաշեսի մահվան մասին: Որովհետև հրեաներն ապստամբել էին հռոմայեցիների Ադրիանոս թագավորից և պատերազմեցին Ռուփոս եպարքոսի հետ առաջնորդությամբ մի ավագակ մարդու, որ կոչվում էր Բարքոբա, այսինքն աստղի որդի: Նա մի չարագործ և սպանող մարդ էր, բայց մեծ-մեծ ջարդում էր պարծենալով, թե ինքը երկնքից ծագել է նրանց փրկիչ, նեղված ու գերված (ազգայիններին): Նա պատերազմն այնքան սաստկացրեց, որ նրբան նայելով նաև Ասորիքը, Միջագետքը և ամբողջ Պարսկաստանը հռոմայեցիներին հարկ տալուց հրաժարվեցին, մանավանդ որ լսել էին, թե Ադրիանոսը վարակվել է ուրկության ախտով: Բայց մեր Արտաշեսը հավատարիմ մնաց նրան:

Ահա այս ժամանակներն էր, որ Ադրիանոսն եկավ Պաղեստին, ապստամբների կոտորեց՝ նրանց մի փոքր քաղաքում պաշարելով, Երուսաղեմի մոտ: Նա հրամայեց, որ բոլոր հրեա ազգը քշեն հեռացնեն հայրենի աշխարհից, այնպես որ շատ հեռվից էլ չկարողանան Երուսաղեմը տեսնել: Իսկ ինքը վերստին շինեց Երուսաղեմը, որը ավերել էին Վեսպասիանոսը, Տիտոսը և ինքը և իր անունով կոչեց Հեղիա, այսինքն արեգակ, ինչպես կոչվում էր ինքը Ադրիանոսը: Այնտեղ նա բնակեցրեց հեթանոսներ և քրիստոնյաներ, որոնց եպիսկոպոսն էր մի ոմն Մարկոս: Այս ժամանակները նա մեծ գորք ուղարկեց Ասորեստանի կողմերը, մեր Արտաշեսին էլ հրամայեց իր գլխավոր մարդկանցով գնալ Պարսկաստան: Նրա հետ էր գտնվում իբրև քարտուղար այս մարդը (Արիստոնը), որ այս պատմությունը մեզ տվեց: Նա Արտաշեսին հանդիպեց Մարսքում, Սոհուղ կոչված տեղում:

CAPÍTULO 60

DA MORTE DE ARTASHÊS

Ariston de Pella fornece um belo relato sobre a morte de Artashês. Naquele tempo, os judeus se revoltaram contra Adriano, o imperador romano, e travaram batalha com o eparca⁴⁸ Rufus, sob a liderança de um certo bandoleiro chamado Barkoba, isto é, ‘filho de uma estrela’, que era um malfeitor e assassino, mas fanfarronava vangloriando-se que tinha vindo do céu como salvador da aflição e do cativo. E então ele guerreou tão violentamente, que só de olhar para ele, também a Síria, a Mesopotâmia e toda a Pérsia se recusaram a pagar tributo aos romanos, ainda mais depois que ouviram que Adriano tinha sido contaminado com lepra. Mas nosso Artashês permaneceu fiel a ele.

Eis que, naquele tempo, Adriano veio para a Palestina e massacrou os rebeldes, sitiando uma pequena cidade perto de Jerusalém. Então ele ordenou que todo povo judeu deixasse sua terra natal, de maneira que não pudesse avistar Jerusalém, nem mesmo de uma grande distância. E ele reconstruiu Jerusalém, que havia sido destruída por Vespasiano, Tito e ele mesmo, e a chamou de Elia, isto é, ‘o sol’, como o próprio Adriano era chamado. Ele instalou nela pagãos e cristãos, cujo bispo era um certo Marcos. Nesse ínterim, ele enviou um grande exército para as regiões da Assíria e ordenou ao nosso Artashês que também fosse à Pérsia com seus principais. Nesta comitiva, estava, como secretário, o homem que nos contou esta história; ele encontrou Artashês na Média, num lugar chamado Sohund.

⁴⁸ Eparquia (do grego: *eparchía*): diocese de um bispo, ou arcebispo, no império bizantino (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

Արտաշեսը հիվանդացավ Մարանդում, Բակուրակերտ ավանում: Նա Աբեղյանների տոհմի նահապետ ուն Աբեղոյի, որ մի ճարպիկ, շողոքորթ և հաճոյախոս մարդ էր, հենց նրա խնդրով, ուղարկեց Եկեղյաց գավառը, Երիզա, Արտեմիսի մեհյանը, որպեսզի կուռքերից բժշկություն և երկար կյանք խնդրե (թագավորի համար): Նա դեռ հետ չդարձած՝ Արտաշեսի մահը վրա է հասնում: Եվ (Արիստոնը) գրում է, թե ո՞րքան բազմություն մեռավ Արտաշեսի մահվան ժամանակ – նրա սիրելի կանայք, հարձերը և մտերիմ ծառաները, և ինչպես բազմատեսակ շքեղ պատիվներ մատուցին դիակին, քաղաքակիրթ (ազգերի) կարգով, և ոչ թե բարբարոսների նման: Նրա դագաղը, ասում է, ոսկեղեն էր, գահը և անկողինը բեհեզից և մարմինը պատող պատմուճանը ոսկեթել, գլուխը թագ դրած, ոսկյա գենքն առջևը: Գահը շրջապատում էին որդիներն ու ազգականների բազմությունը, և սրանց մոտ զինվորական պաշտոնյաները, նահապետները, նախարարական գնդերը և ընդհանրապես զորականների վաշտերը, ամենքը զինված, որպես թե պատրաստվում են պատերազմի. առջևից պղնձե փողեր էին հնչեցնում, իսկ հետևից սևազգեստ ձայնարկու կույսեր և լալկան կանայք, բոլորից վերջը՝ ռամիկների բազմությունը: Եվ այսպես տանելով թաղեցին: Նրա գերեզմանի վրա կամավոր մահեր էին լինում, ինչպես վերն ասացինք: Սա թագավորեց քառասուն և մի տարի, այսպես սիրելի լինելով մեր աշխարհին:

Artashês adoeceu em Marand, na cidade de Bakurakert. E um certo Abeghoy, patriarca da família Abeghian, um homem ágil e bajulador e hipócrita, ele enviou para Yerez e Yekeghiats, ao templo de Ártemis, para pedir aos ídolos a cura e uma vida longa. Ele não havia ainda retornado, quando Artashês morreu. E ele relata quantas multidões morreram na ocasião da morte de Artashês – suas queridas esposas e concubinas e servos leais – e que magnífico e multifário cortejo fizeram em honra do corpo, de um modo civilizado, e não como bárbaros. O caixão, ele diz, era de ouro; o trono e o leito eram de ouro; o manto sobre o corpo era costurado com fios de ouro; de ouro eram a coroa posta sobre sua cabeça e as armas colocadas à sua frente. Em volta do trono estavam seus filhos e uma multidão de parentes, e, perto deles, os oficiais militares – os chefes, as tropas senhoriais e a brigada dos soldados em geral, todos armados como se fossem para a guerra. À frente, eles sopravam as trombetas de bronze, e atrás vinham as virgens lamentadoras trajadas de negro e as carpideiras; depois de todos, a multidão de plebeus. E assim eles o levaram para ser enterrado. Sobre seu túmulo muitos voluntariamente morreram, como dissemos acima. Este soberano, tão amado em nossa terra, reinou por quarenta e um anos.

ԿԱ (61)

ԱՐՏԱՎԱԶԴԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ԻՐ ԵՂԲԱՅՐՆԵՐԻՆ ՈՒ
ՔՈՒՅՐԵՐԻՆ ՀԱԼԱԾԵԼԸ ԵՎ ՆՐԱ ՄԱՀԸ՝
ԱՅԼԱԲԱՆՈՒԹՅԱՄԲ ՀԱՆԴԵՐԶ

Արտաշեսից հետո թագավորում է նրա Արտավազդ որդին և Այրարատից բոլոր եղբայրներին հալածում է Ազիտվիտ և Առբերանի գավառները, որպեսզի Այրարատում, թագավորի կալվածում, չապրեն. միայն Տիրանին պահում է իրեն փոխանորդ, որովհետև ինքը որդի չուներ: Նա քիչ օրեր թագավորելուց հետո մի անգամ անցնում էր Արտաշատ քաղաքի կամուրջով՝ Գինա ակունքների մոտ կինճեր և վայրի էշեր որսալու, հանկարծ ինչ-որ ցնորքից շփոթվում խելագարվում է, ձիուց վայր է ընկնում մի խոր փոսի մեջ և այնտեղ խորասուզվում անհետանում է:

Նրա մասին Գողթնի երգիչներն այսպես են առասպելաբանում. Արտաշեսի մահվան ժամանակ, հեթանոսական սովորությամբ, շատ կոտորածներ էին լինում. սրա վրա, ասում են, Արտավազդը նեղանում է և ասում է հորը.

«Երբ դու գնացիր,
Ու բոլոր երկիրը քեզ հետ տարար,
Ես այս ավերակների վրա
Ի՞նչպես թագավորեմ»:

Սրա համար Արտաշեսը նրան անիծելով այսպես է ասում.

«Թե դու հեծնես որսի գնաս
Ազատն ի վեր, դեպի Մասիս,
Քաջերը քեզ բռնեն տանեն
Ազատն ի վեր, դեպի Մասիս.
Այնտեղ մնաս, լույս չտեսնես»:

CAPÍTULO 61

O REINADO DE ARTAVAZD, A EXPULSÃO DE SEUS IRMÃOS E IRMÃS, E SUA MORTE COM UMA ALEGORIA

Depois de Artashês, seu filho Artavazd se tornou rei. Ele expulsou todos os seus irmãos de Ayrarat, para as províncias de Aliovit e Arberan, de modo que eles não mais habitassem os estados reais de Ayrarat. Ele manteve somente Tiran, seu sucessor, já que ele mesmo não tinha filho. Alguns dias depois de ter assumido o trono, ele atravessou a ponte da cidade de Artashat, para caçar javalis e asnos selvagens perto dos mananciais de Guin. De repente, confundindo-se com alguma fantasia, ele enlouqueceu, caiu do cavalo num grande buraco profundo e afundou, desaparecendo sem deixar vestígios.

Dele os cantores de Goghten⁴⁹ contam a seguinte fábula: na morte de Artashês houve muita matança, de acordo com o costume pagão. Artavazd, dizem eles, ficou aborrecido e disse ao seu pai:

“Uma vez que tu foste
e levaste contigo toda a terra,
sobre estas ruínas,
como irei eu reinar?”

Então, Artashês o amaldiçoou, dizendo:

“Se tu fores cavalgar para caçar
no nobre e alto Massis,
os espíritos te agarrarão e te levarão
para o nobre e alto Massis;
lá permanecerás e não verás luz.”

⁴⁹ Ver nota número 38.

Պառավները սրա մասին գրուցում են, թե արգելված մնում է մի քարանձավի մեջ, երկաթե շղթաներով կապված, երկու շուն կրծում են նրա շղթաները, և նա ջանք է անում դուրս գալ և աշխարհին վերջ տալ, բայց, ասում են, դարբինների կռանահատության ձայնից կապանքներն ամրանում են: Ուստի դեռ մինչև այժմ էլ դարբիններից շատերը, առասպելին հետևելով, կիրակի օրերը երեք կամ չորս անգամ (կռանով) խփում են սալին, որպեսզի, ասում են, Արտավազդի շղթաներն ամրանան: Բայց իսկական իրողությունն այնպես է, ինչպես վերն ասացինք:

Բայց ոմանք ասում են, թե հենց սրա ծնվելու ժամանակ մի պատահարք է հանդիպել. և կարծում են, թե Աժդահակի սերունդից կանաք նրան կախարդել են, որի պատճառով Արտաշեսը նրանց շատ չարչարեց: Այս մասին նույն երգիչներն առասպելի մեջ այսպես են ասում.

«Վիշապազունքը մանուկ Արտավազդին գողացան,
Եվ նրա տեղ դրին դև»:

Բայց ինձ ճշմարիտ է թվում այն լուրը, թե նա ծննդից ի վեր մոլությամբ է ապրել, մինչև որ նույն մոլությամբ մեռել է: Թագավորությունն առնում է նրա Տիրան եղբայրը:

As anciãs narram também que ele permanece preso em uma caverna, atado a correntes de ferro, e dois cachorros roem pouco a pouco suas correntes. E ele se esforça para sair, o que causará o fim do mundo, mas dizem que ao som das marteladas dos ferreiros, seus grilhões são reforçados. Assim, até hoje, seguindo a fábula, nos dias de domingo, muitos ferreiros ainda dão golpes com o martelo três ou quatro vezes, de maneira que, como dizem, as correntes de Artavazd sejam reforçadas. Mas a verdade dessa história é como dissemos acima.

Mas alguns dizem que exatamente no dia em que ele nasceu, uma desgraça caiu sobre ele, acreditando que as esposas dos descendentes de Ajdahak lhe puseram um feitiço; e, por esta razão, Artashês as maltratou muito. Isto os mesmos cantores contam em suas fábulas do seguinte modo:

“Os descendentes dos dragões roubaram a criança Artavazd e colocaram um demônio em seu lugar.”

Mas a mim me parece que aquela história é mais certa: que desde o dia de seu nascimento ele viveu com vício⁵⁰, até que morreu do mesmo vício. Seu irmão Tiran ocupou o trono depois dele.

⁵⁰ Vício: inclinação para o mal; costume de proceder mal. Nesta acepção, se opõe à virtude (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

ՏԻԳՐԱՆ

TIGRAN

ԻԴ (24)

ՏԻԳՐԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԷՐ ԱՄԵՆ ԲԱՆՈՎ

Անցնենք այսուհետև գրելու Տիգրանի և նրա գործերի մասին: Որովհետև սա մեր թագավորներից ամենահզորն և ամենախոհեմն էր և նրանցից բոլորից քաջ: Նա Կյուրոսին աջակից եղավ Մարաց իշխանությունը տապալելու, հույներին էլ ոչ քիչ ժամանակ նվաճելով իրենց հնազանդեցրեց, և մեր բնակության սահմաններն ընդարձակելով հասցրեց մինչև հին բնակության սահմանների ծայրերը. բոլոր իր ժամանակակիցներին նախանձելի եղավ, իսկ հետո եկողներինս ցանկալի թե՛ ինքը և թե՛ իր ժամանակը:

Եվ ո՞ր իսկական մարդը, որ համակրում է արիական բարքի և խոհականության, չի զվարճանա սրա հիշատակությամբ և չի ձգտի նրա նման մարդ լինել: Նա տղամարդկանց գլուխ կանգնեց և ցույց տալով քաջություն մեր ազգը բարձրացրեց, և մեզ, որ (օտարների) լծի տակ էինք, դարձրեց շատերին լուծ դնողներ և հարկապահանջներ. մթերքներ ոսկու և արծաթի, և պատվական քարերի և զգեստների և զանազան գույների և գործվածքների՝ տղամարդկանց և կանանց համար՝ առհասարակ բազմացրեց, որոնցով տգեղները գեղեցիկների նման սքանչելի էին երևում, իսկ գեղեցիկներն այն ժամանակի համեմատ դյուցազունների էին նմանում: Հետևակ կովոդները ձիավոր դարձան, պարսերով կովոդներն հաջող աղեղնավորներ, կռպալներով կովոդները զինվեցին սրերով ու տեգավոր նիզակներով. մերկերը պատսպարվեցին վահաններով և երկաթե զգեստներով: Եվ երբ նրանք մի տեղ հավաքվեին, միայն նրանց արտաքին տեսքն ու նրանց պահպանակների ու զենքերի փայլմունքը բավական էին թշնամիներին հալածելու և վանելու: Նա խաղաղություն և շենություն բերեց, բոլորին լիացրեց յուղով և մեղրով:

CAPÍTULO 24 (PARTE I)**SOBRE TIGRAN, COMO ELE ERA EM TODAS AS COISAS**

Passemos agora a tratar de Tigran e de seus feitos, porque ele, entre todos os nossos reis, era o mais poderoso e inteligente, e o mais valente entre eles e entre todos. Ele ajudou Ciro⁵¹ a aniquilar o domínio dos medos e ainda subjogou os gregos, e não por pouco tempo. Ele estendeu as fronteiras de nosso território e as estabeleceu nos seus limites extremos na Antiguidade⁵². Ele era invejado por todos que viviam no seu tempo, e ele e sua época foram admirados pela posteridade.

E quem, entre verdadeiros homens e aqueles que apreciam a moral, os bons costumes e a prudência, não se entreteria com suas memórias e não aspiraria tornar-se um homem como ele? Ele era supremo entre os homens e, mostrando seu valor, enalteceu a nossa nação. Aqueles que estavam sob jugo ele colocou em posição de subjugar e arrecadar impostos de muitos. Ele multiplicou os estoques de ouro e prata e pedras preciosas, de trajas e brocados de cores variadas, tanto para homens como para mulheres; com eles o feio parecia tão maravilhoso quanto o belo, e os belos naquele tempo eram comparáveis a semi-deuses. A infantaria se transformou em cavalaria, os guerreiros lançadores em hábeis arqueiros; os guerreiros com os cacetes se armaram com espadas e lanças; os não armados se protegeram com armaduras e vestimentas de ferro. A mera vista deles, reunidos em um ponto com os raios brilhantes de suas armaduras e armas, era suficiente para dispersar o inimigo. Ele trouxe a paz e a prosperidade, e saciou a todos com óleo e mel.

⁵¹ Ciro II foi o fundador do império persa, sob a dinastia aquemênida. De ascendência da casa real dos medos (Astíages, o rei medo, era seu avô), Ciro conquistou os medos e unificou os reinos iranianos, ocupando o trono persa no século VI a.C.

⁵² Havia um Tigran, filho de um rei armênio, que foi aliado de Ciro. Mas o Tigran que estendeu as fronteiras da Armênia foi um outro Tigran, conhecido por Tigran II, O Grande, do século I a.C. Assim, embora haja aqui uma confusão cronológica, grande parte das ações que Khorenatsi descreve são as do Tigran II. (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

Այս և այսպիսի ուրիշ շատ բաներ բերեց մեր աշխարհին այս խարտյաշ և մազերի ծայրը գանգուր Երվանդյան Տիգրանը, գունեղ երեսով, քաղցր նայվածքով, ուժեղ սրունքներով, գեղեցիկ ոտներով, վայելչակազմ և թիկնավետ, կերակուրների և ըմպելիքների մեջ պարկեշտ, ուրախությունների մեջ օրինավոր. որի մասին մեր հները, որոնք փանդիռներով երգում էին, ասում էին, թե մարմնի ցանկությունների մեջ էլ չափավոր է եղել, մեծիմաստ և պերճախոս և լի բոլոր (հատկություններով), որ պիտանի են մարդուն: Եվ այս գրքում ի նշ կա ինձ ավելի սիրելի, քան սրա մասին եղած գովեստներն ու պատմությունը երկարել: Նա ամեն բանի մեջ արդարադատ և հավասարասեր կշեռք ունենալով՝ ամեն մեկի կյանքը կշռում էր իր մտքի լծակով. չէր նախանձում լավագույններին, չէր արհամարհում նվաստներին, այլ աշխատում էր ընդհանրապես ամենքի վրա տարածել իր խնամքի զգեստը:

(...)

ԺԴ (14)

ՏԻԳՐԱՆ ՄԻԶԻՆԻ ԹԱԳԱՎՈՐԵԼԸ, ՀՈՒՆԱՑ ԶՈՐՔԵՐԻՆ ԴԻՄԱԴԵԼԸ, ՄԵՀՅԱՆՆԵՐԸ ՇԻՆԵԼԸ ԵՎ ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԱՐՇԱՎԵԼԸ

Արտաշես Առաջինից հետո թագավորում է նրա Տիգրան որդին Պարսից Արշական թագավորի քառասուն և իններորդ տարում: Հայոց զորքերը ժողովելով նա գնում է Հունաց զորքերի դեմ, որոնք նրա հոր Արտաշեսի մահից և նրա զորքերի ցրվելուց հետո՝ նրանց հետապնդելով մեր աշխարհն էին գալիս: Տիգրանը նրանց դեմ դուրս գալով՝ նրանց արշավանքն արգելում է և հետ է մղում: Իր քրոջ մարդուն Միհրդատին հավատալով Մաժաքը և Միջերկրյա կողմերը և շատ զորք նրա մոտ թողնելով դառնում է մեր աշխարհը:

Estes, e muitos outros como estes, foram os benefícios trazidos a nossa terra por Yerwandian Tigran. Ele era loiro, com cabelos cacheados, de tez avermelhada e doce olhar, de pernas fortes e belos pés, atraente e de ombros largos, comedido ao comer e beber e decente nas festas, e – como os nossos ancestrais que cantavam com o *pandirn*⁵³ costumavam dizer – moderado nos prazeres da carne; ele era um grande sábio e eloquente e hábil em tudo que concerne à humanidade. O que então poderia ser mais caro para mim neste livro do que me alongar em louvores e histórias sobre ele? Ele era justo e equânime em todas as coisas e ele pesava o modo de vida de todos imparcialmente. Ele não invejava o nobre, nem desprezava o humilde, mas sobre todos igualmente estendeu o manto de seu zelo.

(...)

CAPÍTULO 14 (PARTE II)

NO QUE CONCERNE AO REINO DO TIGRAN INTERMEDIÁRIO, SUA RESISTÊNCIA CONTRA OS EXÉRCITOS GREGOS, SUA CONSTRUÇÃO DOS TEMPLOS E SUAS INCURSÕES NA PALESTINA

Depois de Artashês, O Primeiro, seu filho Tigran se tornou rei no ano quarenta e nove de Arshakan, rei da Pérsia⁵⁴. Ele reuniu as forças armênias e marchou contra o exército grego, o qual, depois da morte de seu pai Artashês e a dispersão de suas tropas, tinha atacado e invadido nossa terra. Tigran fez oposição a eles, os deteve e os fez recuar. Ao seu cunhado Mithridates ele confiou a região de Majak e da Anatólia; e deixando um exército numeroso com ele, Tigran se retirou e retornou a nossa terra.

⁵³ *Pandirn*: instrumento musical de corda, semelhante a uma viola.

⁵⁴ Tigran II se tornou rei em 95 a.C. (LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.).

Իբրև առաջին գործ՝ նա կամեցավ մեհյանները շինել: Իսկ քրմերը, որ եկել էին Հունաստանից, (հնար) մտածելով, որ իրենց Հայաստանի խորքերը չքշեն, սուտ գուշակություններ հնարեցին. իբրև թե աստվածները հենց նույն տեղում կամենում են բնակվել: Տիգրանն այս բանին համաձայնելով՝ Ոլիմպիական Դիոսի արձանը կանգնեցնում է Անիում, Աթենասինը Թիլում, Արտեմիդի մյուս արձանը Երիզայում և Հեփեստոսինը Բագայառիձում: Բայց Ափրոդիտեի արձանը, իբրև Հերակլեսի տարփածուի, հրամայում է կանգնեցնել հենց Հերակլեսի արձանի մոտ Հաշտից տեղում: Եվ զայրանալով Վահունիների վրա, որոնք իրենց սեփական (ցյուղում) համարձակվել էին կանգնեցնել իր հոր ուղարկած Հերակլեսի արձանը, զրկում է քրմության (պաշտոնից) և արքունիք է գրավում այն ցյուղը, որտեղ արձանները դրվել էին:

Եվ այսպես մեհյաններ շինելով և մեհյանների առաջ բազիլներ կանգնեցնելով՝ բոլոր նախարարներին հրամայում է զոհեր մատուցանել և երկրպագություն անել: Բագրատունյաց ցեղի մարդիկ այս բանը հանձն չառան: (Տիգրանը) նրանցից մեկի, որ Ասուղ էր կոչվում, լեզուն կտրեց, որովհետև անարգել էր արձանները. մյուսներին ուրիշ չարչարանքների չենթարկեց, որովհետև համաձայնեցին թագավորի զոհերից, նույնպես և խոզի միս ուտել, թեպետ իրենք զոհեր չմատուցին ու չերկրպագեցին (կուռքերին): Ուստի (Տիգրանը) նրանցից առնում է զորքի իշխանությունը, բայց թագադիր ասպետությունը չի առնում: Ինքն իջնում է Միջագետք, այնտեղ գտնելով Բարշամինայի արձանը, որ շինված էր փղոսկրից և բյուրեղից և արծաթով կազմած, հրամայում է տանել կանգնեցնել Թորդան ավանում:

(Այդտեղից) անմիջապես դիմում է Պաղեստինացոց աշխարհը Պտղոմյան Կղեոպատրայից վրեժ առնելու՝ նրա Դիոնիս որդու գործած հանցանքի համար իր հոր (Արտաշեսի) դեմ: Հրեաներից շատ գերի վերցնելով՝ շրջապատում է Պտղոմայիդ քաղաքը: Իսկ հրեաների Աղեքսանդրիա կամ Մեսադինա թագուհին, որ Հուդա Մակաբեի Շմավոն եղբոր որդի Հովհաննեսի որդի Աղեքսանդրի կինն էր եղել և այդ ժամանակ գրավում էր հրեական թագավորությունը մեծ գանձ տալով (Տիգրանին) այնտեղից հետ դարձրեց: Որովհետև (Տիգրանը) լսել էր, թե Վայկուն անունով մի ելուզակ վրդովում է Հայոց աշխարհը, գրավելով այն ամուր լեռը, որ մինչև այսօր էլ այդ ելուզակի անունով կոչվում է Վայկունիք:

Como seu primeiro trabalho, ele desejou construir templos. Mas os sacerdotes, que tinham vindo da Grécia, decidiram não penetrar fundo na Armênia. Como desculpa, eles inventaram presságios, segundo os quais os deuses desejavam residir exatamente no mesmo lugar. Tigran consentiu e ergueu a estátua do Zeus do Olimpo em Ani, a de Atena em Til, a segunda estátua de Ártemis em Yerez, e a de Hefesto em Bagayaritch. Mas a estátua de Afrodite, a amante de Heracles, ele ordenou que fosse erigida ao lado da estátua de Heracles, em Ashtishat. E furioso com os Vahuni – porque eles ousaram erigir, nas suas próprias terras, a estátua de Heracles, enviada por seu pai – ele os destituiu do posto de sacerdotes, e confiscou para a coroa o vilarejo onde a estátua havia sido erguida.

Desta maneira ele construiu os templos pagãos e, em frente aos templos, ele erigiu altares, ordenando a todos os príncipes que oferecessem sacrifícios e fizessem culto. A esta ordem os homens da família Bagratuni não se submeteram, e ele cortou fora a língua de um deles, chamado Asud, por ter depreciado as imagens. Mas Tigran não os atormentou mais, já que concordaram em comer a carne dos sacrifícios do rei, e também porco, apesar de eles mesmos não fazerem sacrifícios, nem adorarem os ídolos. Então ele os privou do comando do exército; mas não tomou deles o cargo de *asper*⁵⁵, nem o direito de coroar. Ele foi à Mesopotâmia e, encontrando lá a estátua de Barshamin⁵⁶, que tinha sido construída com uma composição de marfim, cristal e prata, ele ordenou que ela fosse trazida e erguida na cidade de Tordan.

De lá ele imediatamente se dirigiu para a terra da Palestina, para vingar-se de Cleópatra, filha de Ptolomeu, pelos crimes cometidos pelo filho dela, Dionísio, contra seu pai Artashês. Ele tomou muitos cativos entre os judeus e sitiou a cidade de Ptolemais. Mas a rainha dos judeus, Alexandra, também chamada de Messalina – que era esposa de Alexandre, filho de João, filho de Simão, o irmão de Judas Macabeu, e que naquele tempo ocupava o trono judeu – dando a ele muitos tesouros, o fez voltar atrás. Porque ele tinha ouvido que um certo bandoleiro chamado Vaykun estava causando tumulto na terra da Armênia, ocupando aquela sólida montanha, que até hoje é chamada Vaykunik, conforme o nome do bandoleiro.

⁵⁵ *Asper*: conferir nota número 35.

⁵⁶ Todos os deuses citados no parágrafo anterior são gregos, mas têm equivalentes armênios (ver nota no. 39). Barshamin era uma divindade adorada na Armênia que fora emprestada da Síria (KURKJIAN, Vahan M. (1958). *A History of Armenia*. Chicago, Armenian General Benevolent Union of America. Chapter XXXIV: Armenian Mythology).

ԺԵ (15)

**ՀՈՈՄԱՅԵՑՖԻՆԵՐԻ ՊՈՍՊԵՈՍ ԶՈՐԱՎԱՐԻ ՄԵՐ ՎՐԱ
ԴԻՄԵԼԸ, ՄԱԺԱՔՆ ԱՌՆԵԼԸ ԵՎ
ՄԻՀՐԴԱՏԻ ՄԱՀԸ**

Այս ժամանակ հռոմայեցիների Պոմպեոս զորավարը մեծ զորքով գալիս հասնում է Միջերկրյա կողմերը և իր Սկավրոս սպարապետին ուղարկում է Ասորիք Տիգրանի հետ պատերազմելու: Նա գալիս է, բայց չի պատահում Տիգրանին, որովհետև սա վերադարձել էր իր աշխարհը ելուզակի հարուցած խուճապի պատճառով: Սկավրոսն անցնում է Դամասկոս և, տեսնելով, որ Մետեղը և Ղուղը քաղաքն առել են, նրանց հալածում է և փութալով գնում է Հրեաստան Արիստարքուղի վրա, իբրև օգնական նրա ավագ եղբոր Հյուրկանոս քահանայապետին, որ Ադեքսանդրի որդին էր:

Իսկ Պոմպեոսը Միհրդատի հետ պատերազմելով սաստիկ դիմադրության է հանդիպում և ահագին կոռիվների. նա մեծ վտանգի է ենթարկվում, սակայն բազմությունը հաղթում է և Միհրդատը փախուստ է տալիս Պոնտոսի կողմերը: Նրանից Պոմպեոսն անսպասելի կերպով ազատվելով առնում է Մաժաքը, բռնում է նրա որդուն Միհրդատին, քաղաքում զորք է թողնում և առանց (Միհրդատին) հետամուտ լինելու շտապում է Ասորիքով անցնել Հրեաստան: Նա Պոնտացի Պիդատոսի հոր ձեռքով Միհրդատին սպանում է թունավոր դեղով: Այս բանին վկայում է և Հովսեպոս՝ բալասանին վերաբերող գլխում, ասելով «Երիքովի մոտ Պոմպեոսին հասնում է Միհրդատի մահվան ավետավոր լուրը»:

CAPÍTULO 15

COMO POMPEU, O GENERAL ROMANO, NOS ATACOU, A TOMADA DE MAJAK E A MORTE DE MITHRIDATES

Naquele tempo, Pompeu, o general romano, chegou à Anatólia com um grande exército e enviou seu comandante Scaurus à Síria, para travar batalha com Tigran. Ele veio, mas não encontrou Tigran, porque este tinha voltado para sua terra por causa do pânico gerado pelo bandoleiro. Então Scaurus seguiu para Damasco. Encontrando aquela cidade tomada por Metellus e Lullus, ele os expulsou. Então, ele se dirigiu às pressas para Judá, contra Aristobulus, para ajudar seu irmão mais velho Hircanu, o alto sacerdote, filho de Alexandre.

Mas Pompeu, em sua guerra contra Mithridates, encontrou forte resistência e batalhas terríveis, e ele estava correndo grande perigo. Ainda assim, seus números superiores ganharam a vitória, e Mithridates fugiu para as regiões de Pontus. Pompeu, então inesperadamente livre dele, conquistou Majak, capturou seu filho Mithridates e deixou uma guarnição na cidade. E, sem perseguir Mithridates, ele apressadamente se dirigiu para Judá, através da Síria. Com a ajuda do pai de Pôncio Pilatos, ele assassinou Mithridates por envenenamento. Disto Josephus presta testemunho, na passagem em que ele fala sobre o bálsamo, dizendo: “a notícia da morte de Mithridates chegou a Pompeu, perto de Jericó”.

ԺԶ (16)

**ՏԻԳՐԱՆԻ՝ ՀՌՈՄԱՅԵՑԻՆԵՐԻ ԶՈՐՔԵՐԻ ՎՐԱ
ՀԱՐԶԱԿՎԵԼԸ, ԳԱԲԻԱՆՈՍԻ ԽՈՒՅՍ ՏԱԼԸ ԵՎ
ԵՐԻՏԱՍԱՐԴ ՄԻՀՐԴԱՏԻՆ ԱՐԶԱԿԵԼԸ**

Իսկ Տիգրանը գերի հրեաներին տեղավորելով Արմավիրում և Վարդգեսի ավանում, Քասախ գետի վրա, Էլուզակներին՝ լեռներից բնաջինջ անելով և Միհրդատի սուզը կատարելով՝ այնուհետև շարժվում գնում է Ասորիք, հռոմայեցիների զորքերի վրա՝ վրեժ առնելու: Նրա դեմ է գալիս Գաբիանուր, հռոմայեցիների զորքի սպարապետը, որին այնտեղ թողել էր Պոմպեոսը Հռոմ վերադառնալիս: Գաբիանուր չի համարձակվում Տիգրանի հետ ընդհարվել, և Եփրատի մոտերից դառնում գնում է Եգիպտոս, պատճառ բերելով Պտղոմեոսին: Եվ Տիգրանի հետ գաղտնի հաշտություն կնքելով՝ հետ է տալիս Միհրդատի որդի պատանի Միհրդատին, որ Տիգրանի քեռորդին էր և որին բռնել էր Պոմպեոսը Մաժաքում, ասելով, թե (Միհրդատը) գաղտնի փախավ:

ԺԷ (17)

ԿՐԱՍՈՍԻ ՊԱՏԵՐԱԶՍԸ ԵՎ ՏԻԳՐԱՆԻՑ ՍՊԱՆՎԵԼԸ

Հռոմայեցիները կասկածի գնալով՝ Գաբիանոսին փոխում են և նրա տեղ ուղարկում են Կրասոսին: Նա գալով գրավում է բոլոր գանձը, որ գտնվում էր Երուսաղեմում աստծո տաճարում, և հետո դիմում է Տիգրանի վրա: Եփրատն անցնելով Տիգրանի հետ պատերազմում է և բոլոր զորքի հետ միասին ինքն էլ սպանվում է: Տիգրանը գանձերը ժողովելով վերադառնում է Հայաստան:

CAPÍTULO 16

SOBRE O ATAQUE DE TIGRAN CONTRA O EXÉRCITO ROMANO, A RETIRADA DE GABIANUS E A LIBERTAÇÃO DO JOVEM MITHRIDATES

Tigran, depois de instalar os prisioneiros judeus em Armavir e na cidade de Vardges, que se situa no rio Kasal, e depois de exterminar os bandidos das montanhas, e tendo ainda respeitado o luto por Mithridates, marchou para a Síria, contra o exército romano, em busca de vingança. Gabianus, o comandante do exército romano, que Pompeu tinha deixado para trás quando retornou à Roma, avançou para se opor a Tigran. Gabianus não ousou enfrentar Tigran e retornou de Eufrates para o Egito, alegando Ptolomeu como desculpa. Com Tigran ele secretamente fez as pazes e lhe deu o jovem Mithridates, filho de Mithridates, que era sobrinho de Tigran e que Pompeu havia capturado em Majak, apesar de ter dito que ele havia escapado.

CAPÍTULO 17

A GUERRA DE CRASSO E A SUA DESTRUIÇÃO POR TIGRAN

Os romanos começaram a suspeitar e substituíram Gabianus, enviando Crasso para o seu lugar. Quando este último chegou, ele se apropriou de todos os tesouros guardados no templo do Deus de Jerusalém e depois marchou contra Tigran. Após atravessar o Eufrates, ele lutou com Tigran e foi morto, juntamente com todo o seu exército. Tigran então juntou todos os tesouros e retornou para a Armênia.

ԺԸ (18)

**ԹԵ ԻՆՉՊԵՍ ԿԱՍՍԻՈՍ ԴԻՄԱԴՐԵՑ
ՏԻԳՐԱՆԻՆ, ԵՎ ՄԻՀՐԴԱՏԻ ԱՊՍՏԱՄԲԵԼՆ ՈՒ
ԿԵՍԱՐԻԱՆ ՇԻՆԵԼԸ**

Հռոմայեցիք զայրանալով ուղարկում են Կասսիոսին անթիվ զորքերով: Սա գալով՝ դիմադրում է Հայոց զորքերին և թույլ չի տալիս Եփրատն անցնել և ասպատակել Ասորիքը:

Այս ժամանակները Տիգրանի մեջ կասկած է ծագում պատանի Միհրդատի մասին, թե իր քեռորդին չէ, ուստի նրան ոչ մի իշխանություն չի տալիս, ոչ իսկ նրա աշխարհը՝ Վրաստանը: Միհրդատն արհամարհանք կրելով իր քեռի Տիգրանից՝ ապստամբում է (նրանից) և ապավինում է Կեսարին, և նրանից Պերգա քաղաքի իշխանությունն ստանալով՝ նրա հրամանով օգնում և աջակցում է Հերովդեսի հորը, Անդիպատրոսին: Սա Մաժաք քաղաքը շենցնում է ավելի ընդարձակ և պայծառ շինություններով և կոչում է նրան Կեսարիա, ի պատիվ Կեսարի: Այս ժամանակից սկսած այդ քաղաքի վրայից վերանում է Հայոց իշխանությունը:

CAPÍTULO 18

COMO CASSIUS RESISTIU A TIGRAN, E SOBRE A REVOLTA DE MITHRIDATES E A CONSTRUÇÃO DE CESAREIA

Furiosos, os romanos enviaram Cassius com um exército inumerável. Lá chegando, ele resistiu ao exército armênio e não permitiu que este atravessasse o Eufrates e fizesse uma incursão na Síria.

Nesse tempo, Tigran começou a suspeitar do jovem Mithridates, de que ele não era seu sobrinho. Consequentemente ele não lhe concedeu nem poder nem autoridade sobre a terra da Geórgia. Mithridates, tendo suportado o desprezo de seu tio Tigran, se rebelou e passou para o lado de César. Dele ele recebeu como principado a cidade de Perge e, sob as ordens de César, ele ajudou e assistiu a Antipater, pai de Herodes. Ele reformou Majak, para ser uma cidade mais espaçosa, com prédios magníficos, e a chamou de Cesareia, em honra de César. Daquele tempo em diante, cessou o controle armênio sobre a cidade.

ԺԹ (19)

**ՏԻԳՐԱՆԻ ԵՎ ԱՐՏԱՇԵԶԻ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՄԱՍԻՆ. ՊԱՂԵՍՏԻՆ ԱՍՊԱՏԱԿՈՂ ԶՈՐՔ
ՈՒՂԱՐԿԵԼԸ. ՀՅՈՒՐԿԱՆՈՍ ՔԱՀԱՆԱՅԱՊԵՏԻ ԵՎ
ԲԱԶՄԱԹԻՎ ՀՐԵԱՆԵՐԻ ԳԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ**

Այս բռնորոշ հետո Տիգրանը, հիվանդ լինելով, աղաչում է պարսից Արտաշես թագավորին իրենց մեջ սեր հաստատել (որ խզվել էր) իր հոր հպարտության պատճառով, երբ նա պարսիկներից խլեց նախագահությունը: Իսկ ինքը (Տիգրանը) երկրորդական գահն ընդունելով, ինչպես օրենքն էր, նախագահությունը վերադարձնում է նրան: Այս կերպով Արտաշեսը հաշտեցնելով նրանցից օգնական զորք է խնդրում: Ապա Տիգրանը Ռշտունյաց նախարարության նահապետ Բարգավրանին սպարապետ նշանակելով Հայոց և Պարսից զորքերին ուղարկում է հռոմեացիների զորքերի դեմ և հրաման է տալիս ասորաց և պաղեստինացոց աշխարհների բնակիչներին հաշտություն բերել և խաղաղացնել: Բարգավրանին ընդառաջ է գալիս մի ոմն Պակարոս, որի հայրը թագավոր էր եղել Ասորոց, իսկ ինքը խնամի էր Անտիգոնոսին Արիստաբուլոյան տոհմից: Գալով Ռշտունյաց նահապետ և Հայոց ու Պարսից սպարապետ Բարգավրանի մոտ, խոստանում է հինգ հարյուր գեղեցիկ կին և հազար քանքար ոսկի, եթե իրեն օգնի հրեաների Հյուրկանոսին թագավորությունից զրկելու և Անտիգոնոսին թագավորեցնելու:

CAPÍTULO 19

SOBRE A ALIANÇA DE TIGRAN E ARTASHÊS, A REIDE NA PALESTINA, A CAPTURA DE HIRCANU, O ALTO SACERDOTE, E DE INÚMEROS JUDEUS

Depois de tudo isto, Tigran ficou doente e implorou a Artashês, rei da Pérsia, que se afirmasse entre os de sua tribo, da qual estava rompido, por causa da arrogância de seu pai quando privou os persas do primeiro posto. Tigran voluntariamente ficou com o segundo posto, como era lícito, e restituiu-lhe o primeiro posto. E desse modo, tendo se reconciliado com Artashês, ele recebeu dele um exército para apoiá-lo. Então Tigran chamou Barzapran, príncipe feudal do senhorio de Rshtunik, e o nomeou comandante dos exércitos armênio e persa. Ele o enviou contra o exército romano e lhe deu ordens para que fizesse um acordo de paz com os habitantes das terras da Síria e da Palestina. Veio ao encontro de Barzapran um certo Parcorus, cujo pai havia sido rei da Síria, enquanto ele mesmo era um parente de Antigonus da família de Aristobulos. Aproximando-se de Barzapran, príncipe dos Rshtunik e general dos armênios e dos persas, Parcorus lhe prometeu quinhentas lindas mulheres e mil talentos de ouro, se ele os ajudasse a derrubar Hircanu do trono judeu e a fazer de Antigonus rei.

Երբ հրեաների քահանայապետ ու թագավոր Հյուրկանոսը և Հերովդեսի եղբայր Փասայելը տեսան, որ Բարզափրանը հռոմայեցիների զորքերին փախցրեց ոմանց դեպի ծովը, ոմանց զանազան քաղաքներ, ինքը խաղաղությամբ անցնում է երկրով՝ իրենք էլ նրա հետ բանակցում են խաղաղության համար: Նա էլ Գնել անունով մեկին Գնունյաց ցեղից, որ Հայոց թագավորի տակառապետն էր, հեծելագորքով ուղարկում է Երուսաղեմ խաղաղություն կնքելու պատրվակով, բայց գաղտնապես՝ Անտիգոնոսին օգնելու նպատակով: Հյուրկանոսը տակառապետին ներս չի ընդունում Երուսաղեմ բոլոր զորքերով, այլ միմիայն հինգհարյուր հեծյալներով: Եվ տակառապետը դավաճանորեն խորհուրդ է տալիս Հյուրկանոսին գնալ Բարզափրանի մոտ աշխարհի ավերմունքի մասին (խոսելու) և խոստանում է իր կողմից ևս բարեխոս լինել: Հյուրկանոսը Բարզափրանից երդում է խնդրում, նա էլ երդվում է արեգակով, լուսնով և իրենց բոլոր երկնային և երկրային պաշտելիքներով, նաև Արտաշեսի և Տիգրանի արևով: Այս բանին վրստահանալով Հյուրկանոսը թողնում է Հերովդեսին Երուսաղեմի վրա և իր հետ վերցնելով Հերովդեսի երեց եղբոր Փասայելին, գալիս է Բարզափրանի մոտ՝ ծովի ափը, Եքտիպոն կոչված գյուղը:

Բարզափրանը խորամանկությամբ նրանց պատվում էր, բայց հանկարծ այդ տեղից մեկնելով, մնացած զորքին հրաման էր տալիս նրանց բռնել և Անտիգոնոսի ձեռքը մատնել: Եվ Անտիգոնոսը Հյուրկանոսի վրա ընկնելով՝ ատամներով կտրում է նրա ականջները, որպեսզի եթե հանգամանքները փոխվեն, նա այլևս անկարող լինի քահանայապետություն անել, որովհետև (հրեական) օրենքը պահանջում է, որ քահանա լինեն միայն ողջանդամները: Եվ Փասայելը, Հերովդոսի եղբայրը, ինքն իր գլուխը քարին զարկեց և բժիշկը, որ Անտիգոնոսից ուղարկվեց իբրև թե բժշկելու, նրա վերքը թունավոր դեղերով լցրեց ու մահացրեց:

Quando Hircanu, alto sacerdote e rei dos judeus, e Plasayelos, irmão de Herodes, viram que Barzapran tinha colocado o exército romano para correr, alguns deles para o mar e outros para diversas cidades, e tinha passado pacificamente pelos dois, eles mesmos fizeram propostas de paz a Barzapran. Este ainda enviou um certo Gnel, que era da família Gnuni e escanção⁵⁷ do rei armênio, para Jerusalém, com a cavalaria, sob o pretexto de selar a paz, mas com o objetivo secreto de ajudar Antigonus. Hircanu não recebeu o escanção em Jerusalém com todo o seu exército, mas meramente com quinhentos cavaleiros. E o escanção traiçoeiramente aconselhou Hircanu a vir até Barzapran, para discutir a ruína da terra, e ele mesmo prometeu ficar do seu lado e ser seu intercessor. Quando Barzapran prestou juramento a Hircanu, ele jurou pelo sol e pela lua e por todos aqueles dignos de culto no céu e na terra, e ainda pelo sol de Artashês e Tigran. Confiando nisto, Hircanu deixou Herodes no comando de Jerusalém e, tomando Pasayel, irmão de Herodes, ele se dirigiu com ele para encontrar Barzapran no litoral de um vilarejo chamado Ektipon.

Barzapran enganosamente honrou a eles. Mas repentinamente indo embora, ele ordenou aos soldados remanescentes que os capturassem e os entregassem a Antigonus. Antigonus caiu sobre Hircanu e com os dentes cortou suas orelhas, de maneira que, se as circunstâncias mudassem, ele seria incapaz de se manter como alto sacerdote, já que a lei judaica estipula que somente aqueles com todos os membros do corpo podem ser sacerdotes. E Pasayel, irmão de Herodes, bateu sua cabeça numa pedra. E o médico que Antigonus enviara, como se fosse para curá-lo, encheu sua ferida de medicamentos venenosos e o matou.

⁵⁷ Escanção (do gótico *skanjka*, genitivo de *skanjans*, 'copeiro'): na Antiguidade, aquele que punha o vinho na copa e apresentava ao rei. (FERREIRA, Aurélio Buarque de Holanda (1986). *Novo Dicionário da Língua Portuguesa*. 2ª ed. Rio de Janeiro, Ed. Nova Fronteira).

Իսկ Բարգավորանը հրաման տվեց Հայոց թագավորի տակառապետ Գնելին, որ Երուսաղեմում Հերովդեսին որսա: Գնելը ջանաց խաբեությամբ Հերովդեսին պարսպից դուրս բերել, բայց Հերովդես հանձն չառավ, միննույն ժամանակ չվստահացավ քաղաքում ևս մնալ Անտիգոնյանների զատվելու պատճառով, այլ գիշերը ծածուկ ընտանիքով փախավ եղմայեցիների մոտ, և ընտանիքը Մասադան ամրոցում թողնելով, ինքն շտապեց Հռոմ հասնել: Բայց Հայոց զորքը Անտիգոնյանների օժանդակությամբ Երուսաղեմ մտնելով ոչ ոքի վնասեցին, այլ միայն Հյուրկանոսի գույքերն առան ավելի քան երեքհարյուր քանքար: Եվ գավառն ասպատակելով՝ Հյուրկանյաններին (հավատարիմ տեղերն) առան ավերեցին. Մարիսացոց քաղաքն էլ առնելով, այնտեղ թագավոր դրին Անտիգոնոսին: Իսկ Հյուրկանոսին կապելով՝ գերիների հետ միասին բերին Տիգրանին, և Տիգրանը Բարգավորանին հրամայեց Մարիսացոց քաղաքից բերված հրեա գերիներին բնակեցնել Շամիրամի քաղաքում: Սրանից հետո Տիգրանն ապրելով ոչ ավելի քան երեք տարի, վախճանվում է, երեսուներեք տարի թագավորելուց հետո:

Barzapran ordenou a Gnel, o escanção do rei armênio, que capturasse Herodes em Jerusalém. Gnel tentou enganar Herodes, para que ele saísse para fora dos muros e pudesse ser apanhado, mas Herodes não concordou. Não sendo mais capaz de permanecer na cidade, por causa da facção de Antigonos, Herodes fugiu secretamente àquela noite com sua família para perto dos Idumeus. E ele deixou sua família no forte de Masada, e se dirigiu apressadamente para Roma. Mas o exército armênio, com a ajuda dos colaboradores de Antigonos, entrou em Jerusalém, sem machucar ninguém. Eles meramente tomaram as possessões de Hircanu, que valiam mais do que trezentos talentos. Eles pilharam a província, arruinaram os colaboradores de Hircanu, tomaram a cidade de Marisa e fizeram de Antigonos rei. Eles levaram Hircanu amarrado junto com os prisioneiros para Tigran, e Tigran ordenou que Barzapran trouxesse os cativos judeus da cidade de Marisa para povoar a cidade de Shamiram⁵⁸. Depois disto, Tigran não viveu mais do que três anos, antes que morresse, tendo reinado por trinta e três anos⁵⁹.

⁵⁸ A cidade armênia de Van (cf. capítulo 16 da seção sobre Ara e Shamiram).

⁵⁹ Tigran II reinou de 95 a.C. a 55 a.C. (LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.).

ԱԲԳԱՐ

ABGAR

L (30)

ԱԲԳԱՐԻ ԻՇԽԱՆՆԵՐԻ ԱՌԱՔՈՒՄԸ ՍԱԲՆՈՍԻ
ՄՈՏ, ՈՐԻ ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՐԱՆՔ ՏԵՄԵՆՈՒՄ ԵՆ ՄԵՐ
ՓՐԿԻՉ ՔՐԻՍՏՈՍԻՆ, ՈՐ ԱՌԻԹ ԵՂԱՎ ԱԲԳԱՐԻ
ՀԱՎԱՏԱԼՈՒՆ

Այս ժամանակները կայսեր հազարապետ նշանակվեց Փյունիկեցիների, Պաղեստինցիների, Ասորիների և Միջագետքի վրա Սարինոսը՝ Ստրոգեի որդին: Աբգար իր գլխավորներից երկուսին, այսինքն Աղձնիքի բղեշխ Մար Բհաբին և Ապահունիների տոհմի նահապետ Շամշագրամին, և իր հավատարիմ Անանին ուղարկեց նրա մոտ Բեթթուրին քաղաքը, բացատրելու համար իր արևելք գնալու պատճառը և ցույց տալու Արտաշեսի և եղբայրների մեջ կնքված դաշինքի թուղթը և նրա օգնությունն ու պաշտպանությունը ինդրելու: Նրանք գալով գտան նրան Ելևթերոյալում: Նա սիրով և պատվով ընդունեց նրանց և Աբգարին պատասխանեց, որ (արևելք գնալու) առիթով կայսրից չկասկածի, միայն թե հոգ տանի հարկերը լիով վճարելու:

Նրանք այնտեղից վերադառնալիս մտան Երուսաղեմ մեր փրկիչ Քրիստոսին տեսնելու համար, որի սքանչելագործությունների համբավը լսել էին, և իրենք էլ ականատես դառնալով (վերադարձան և) պատմեցին Աբգարին: Աբգար զարմանալով ստուգիվ հավատաց, որ նա արդարև աստծու որդի է. նա ասաց. «Դրանք մարդու զորություններ չեն, այլ աստծու, որովհետև մարդկանցից ոչ ոք չի կարող մեռելներ հարուցանել, այլ միայն աստված»: Եվ որովհետև նրա մարմինն ապականված էր չարաչար ցավերով, որոնց նա տիրացել էր Պարսից աշխարհում յոթը տարի առաջ և մարդկանցից բժշկություն գտնելու հնար չէր եղել, ուստի (Քրիստոսին) աղաչանքի թուղթ ուղարկեց, որ գա և իր ցավերը բժշկե, հետևյալ բովանդակությամբ.-

CAPÍTULO 30 (PARTE II)

**ABGAR ENVIA OS PRÍNCIPES PARA MARINUS, OCASIÃO
EM QUE ELES VIRAM CRISTO, NOSSO SALVADOR, O QUE
FOI O MOTIVO DA CONVERSÃO DE ABGAR**

Naquele tempo o imperador nomeou como comandante da Fenícia e Palestina, Síria e Mesopotâmia, Marinus, filho de Storgius. Abgar lhe enviou dois de seus principais, Mar Ihab, *bdesbkh*⁶⁰ de Aldznik, e Shamshagram, príncipe da família Apahuní, e também seu leal Anan, os quais se dirigiram para a cidade de Bet-Kubin, para explicar para Marinus a razão da ida de Abgar para o leste, para mostrar-lhe os termos do acordo entre Artashês e seus irmãos, e para pedir sua ajuda e proteção. Quando chegaram, eles o encontraram em Eleutheropolis. Marinus os recebeu com grande alegria e honra, e respondeu a Abgar que, a propósito de sua ida para o leste, não temesse o imperador, contanto que cuidasse de pagar integralmente o tributo.

Quando retornaram, eles passaram por Jerusalém, para ver Cristo nosso Salvador, sobre o qual tinham ouvido relatos de milagres, e eles também foram testemunhas oculares. Chegando, eles contaram para Abgar. Abgar ficou assombrado e verdadeiramente acreditou que Ele era de veras o Filho de Deus, e disse: “Estes poderes não são de um homem, mas de Deus, porque não há nenhum homem capaz de ressuscitar os mortos, mas somente Deus”. E uma vez que seu corpo estava deteriorando com dores terríveis, que ele havia contraído na Pérsia sete anos antes, e não houve homem que encontrasse a cura, conseqüentemente ele Lhe enviou uma carta de súplica, pedindo-Lhe que viesse e o curasse de suas dores. Ela continha o que segue:

⁶⁰ *Bdesbkh*: título que se dava aos quatro grandes nobres da Armênia que se ocupavam da defesa das fronteiras (TEKEYÁN, Pascual (1984). *Diccionario Armenio-Español*. Akian, Buenos Aires).

ԼԱ (31)

ԱԲԳԱՐԻ ԹՈՒՂԹԸ ՓՐԿՉԻՆ

Աբգար Արշամի, աշխարհի իշխան, բարերար և փրկիչ Հիսուսիդ, որ Երուսաղեմացոց աշխարհում երևեցար, ողջունյ։

Լսել եմ քո մասին և այն բժշկությունների մասին, որ կատարվում են քո ձեռքով առանց դեղերի և արմատների, որովհետև, ինչպես ասում են, դու կույրերին տեսնել ես տալիս, կաղերին քայլեցնում ես, բորոտների մաքրում ես, չար ոգիները և դները հանում ես և առհասարակ երկարատև հիվանդություններով չարչարվողներին բժշկում ես, նաև մեռածներին կենդանացնում ես։ Երբ այս ամենը քո մասին լսեցի, մտքումս դրի այս երկուսից մեկը – կա մ որ դու աստված կլինես, որ երկնքից իջել ես և այս բաներն անում ես, կամ աստծու որդի կլինես, որ այդ անում ես։ Այս պատճառով քեզ գրեցի, աղաչելով որ նեղություն կրես, գաս ինձ մոտ և բժշկես իմ ունեցած հիվանդությունը։ Նաև լսեցի, թե հրեաները քեզանից տրտնջում են և ուզում են քեզ չարչարել, բայց ես մի փոքր և գեղեցիկ քաղաք ունեմ, որ երկուսիս էլ բավական է։

Թուղթը տանողները նրան պատահեցին Երուսաղեմում։ Այս բանը վկայում է և ավետարանի խոսքը թե «Կային հեթանոսներից ոմանք, որ եկել էին նրա մոտ»։ Այս պատճառով լսողները չհամարձակվեցին ասել Հիսուսին, այլ ասացին Փիլիպպոսին և Անդրեասին, և նրանք ասացին Հիսուսին։ Իսկ մեր փրկիչը հանձն չառավ ինքը գնալ այն ժամանակ, երբ Աբգարը նրան կանչում էր, այլ նրան արժանացրեց թղթի, որ այս բովանդակությունն ունի.-

CAPÍTULO 31

A CARTA DE ABGAR AO SALVADOR

“Abgar, filho de Arsham, príncipe da terra, a Jesus, o Salvador e Benfeitor, que foi revelado na terra de Jerusalém, saudações”.

“Eu tenho ouvido sobre ti e sobre a cura que foi realizada através de tua mão, sem medicamentos ou raízes. Pois, como dizem, tu fazes os cegos verem e os aleijados andarem, tu purificas os leprosos, tu expulsas espíritos malignos e demônios, e tu curas qualquer um que padeça de longa doença; tu até revives os mortos. E quando eu ouvi tudo isto sobre ti, ponderei que das duas uma: ou tu és o Deus, que desceu do céu e faz estas coisas, ou tu és o filho de Deus e as faz. Por esta razão eu escrevi a ti, para implorar-te que aceites vir a mim e curar esta minha enfermidade. Eu também ouvi que os judeus se queixam de ti e querem te fazer mal, mas eu possuo uma pequena e bela cidade, que é suficiente para nós dois”.

Eles levaram a carta e O encontraram em Jerusalém. Disto o Evangelho presta testemunho, dizendo: “Havia alguns gentios que vieram a ele”. Então, aqueles que o ouviram não ousaram falar com Jesus; em vez disto, eles contaram a Filipe e André, e estes contaram a Jesus. Mas nosso Salvador não aceitou vir naquela ocasião, quando Abgar o chamou, mas o honrou com uma carta, que continha o seguinte:

ԼԲ (32)

**ԱԲԳԱՐԻ ԹՂԹԻ ՊԱՏԱՍԽԱՆԸ, ՈՐ ԳՐԵՑ ԹՈՎՄԱՍ
ԱՌԱՔՅԱԼԸ ՓՐԿՉԻ ՀՐԱՄԱՆՈՎ**

Երանի նրան, ով ինձ հավատում է, թեպետ տեսած չլինի, որովհետև իմ մասին այսպես է գրված, թե որոնք ինձ տեսնում են, ինձ չեն հավատա, իսկ որոնք չեն տեսնում, կհավատան և կյանք կգտնեն: Իսկ որ դու ինձ գրեցիր, որ գամ քեզ մոտ, ես այստեղ պետք է կատարեմ այն բոլորը, որի համար ուղարկված եմ: Երբ այս բոլորը կկատարեմ, կհամբառնամ նրա մոտ, որ ինձ ուղարկեց, և երբ համբառնամ, քեզ մոտ կուղարկեմ իմ այս աշակերտներից մեկին, որ քո ցավերը բժշկե և կյանք շնորհե քեզ և քեզ հետ եղողներին:

Այս թուղթը բերեց Աբգարի սուրհանդակ Անանը և նրա հետ փրկչի կենդանագիր պատկերը, որ մինչև այսօր գտնվում է Եդեսացիների քաղաքում:

CAPÍTULO 32

A RESPOSTA À CARTA DE ABGAR, QUE TOMAS, O APÓSTOLO, ESCREVEU A PEDIDO DO SALVADOR

“Abençoado é aquele que crê em mim sem ter me visto, porque assim está escrito sobre mim: aqueles que me veem não creem em mim, mas aqueles que não me veem em mim vão crer e encontrarão a vida. Com relação ao teu chamado para que eu vá até ti, eu devo realizar aqui todas as coisas para as quais fui enviado. E quando eu tiver realizado isto, devo então ascender para perto Dele que me enviou. Quando tiver ascendido, eu te enviarei um de meus discípulos para curar tuas dores e garantir a vida a ti e aos teus”.

Anan, mensageiro de Abgar, trouxe esta carta com o retrato do Salvador, que até hoje se encontra na cidade de Edessa.

ԼԳ (33)

**ԹԱԴԵՈՍ ԱՌԱՔՅԱԼԻ ՔԱՐՈՋՈՒԹՅՈՒՆԸ
ԵՂԵՍԻԱՅՈՒՄ ԵՎ (ԱԲԳԱՐԻ) ՀԻՆԳ ԹՂԹԵՐԻ
ՊԱՏՃԵՆՆԵՐԸ**

Բայց մեր փրկչի համբառնալուց հետո թովմաս առաքյալը, տասներկու (առաքյալներից) մեկը, Եղեսիա քաղաքն ուղարկեց Թադեոսին, յոթանասուն (աշակերտներից), որպեսզի Աբգարին բժշկե և ավետարանը քարոզե տիրոջ ասածի համաձայն: Նա եկավ և իջևանեց հրեա Տուբիա իշխանի տանը, որի մասին ասում են, թե Բագրատունյաց ցեղից էր և Արշամից խուսափելով՝ հրեական կրոնը չուրացավ իր մյուս ազգականների հետ, այլ նույն կրոնով մնաց մինչև Քրիստոսին հավատալը: Եվ նրա (գալու) համբավը ողջ քաղաքում տարածվեց: Աբգարը լսելով ասաց. «Դա այն մարդն է, որի մասին Հիսուս գրեց», և իսկույն նրան կանչեց: Երբ Թադեոսը ներս մտավ, նրա երեսի վրա սքանչելի տեսիլք երևաց Աբգարին. նա գահից վեր կացավ և երեսի վրա ընկնելով նրան երկրպագեց. շուրջը գտնվող բոլոր իշխանները զարմացան, որովհետև տեսիլքը չիմացան: Աբգարը նրան հարցրեց. «Իսկապես դու օրհնյալ Հիսուսի աշակե՞րտն ես, որին խոստացավ այստեղ ուղարկել, և կարո՞ղ ես իմ ցավերը բժշկել»: Թադեն նրան պատասխանեց. «Եթե հավատաս Հիսուս Քրիստոսին, աստծու որդուն, քո սրտի բոլոր ցանկացածները կստանաս»: Աբգարը նրան ասաց. «Ես հավատացի նրան և նրա հորը, ուստի կամենում էի զորքերս առնել և գալ կոտորել նրան խաչող հրեաներին, եթե հռոմայեցիների թագավորությունն այս բանը չարգելեր»:

CAPÍTULO 33**A PREGAÇÃO DO APÓSTOLO TADEU EM EDESSA, E AS
CÓPIAS DAS CINCO CARTAS DE ABGAR**

Depois da ascensão de nosso Salvador, Tomas, o apóstolo, um dos doze, enviou Tadeu, um dos setenta discípulos, para a cidade de Edessa, a fim de curar Abgar e pregar o Evangelho, de acordo com os ensinamentos do Senhor. Quando chegou, ele se hospedou na casa de Tobias, o príncipe judeu que, dizem, era da família Bagratuni. Ele tinha fugido de Arsham⁶¹ e, juntamente com seus parentes, não tinha renunciado à religião judaica, mas sim viveu segundo a mesma fé até sua conversão a Cristo. E as notícias sobre Tadeu se espalharam por toda a cidade. Quando Abgar as ouviu, ele disse: “Este é aquele sobre o qual Jesus escreveu”. E ele imediatamente mandou chamá-lo. E aconteceu que quando Tadeu entrou, surgiu sobre a sua face uma visão maravilhosa para Abgar, e este, levantando-se de seu trono, se prostrou e o adorou. Todos os príncipes que estavam em volta dele ficaram pasmados, porque eles não tinham percebido a visão. Abgar perguntou a ele: “És tu realmente o discípulo do abençoado Jesus, aquele que Ele disse que enviaria a este lugar, e és tu capaz de curar as minhas dores?” Tadeu respondeu a ele: “Se tu crês em Jesus Cristo, o Filho de Deus, os desejos de teu coração serão atendidos”. Abgar lhe replicou: “Eu tenho acreditado Nele e em seu Pai. Por esta razão, eu quis tomar o meu exército e assassinar os judeus que o crucificaram, não fosse o império romano ter me impedido”.

⁶¹ No capítulo 24 da Parte II, Khorenatsi nos informa que Arsham é pai de Abgar. Arsham perseguiu uma família de judeus e a obrigou a renunciar a sua fé e a prestar culto aos ídolos pagãos.

Այստեղից սկսելով՝ Թադեոսը քարոզեց ավետարանը նրան և բոլոր քաղաքին. ձեռքը վրան դնելով նրան բժշկեց, ինչպես և քաղաքի իշխանին, որ հիվանդ էր պողագրայով և մեծ պատիվ էր վայելում թագավորի արքունիքում, և առհասարակ բժշկեց քաղաքում եղած բոլոր հիվանդներին և ախտավորներին: Եվ բոլորը հավատացին, և մկրտվեցին ինքը Աբգարը և ամբողջ քաղաքը: Կուռքերի մեհյաններիի դռները փակեցին, և բազմինի ու սյունի վրա եղած պատկերները եղեգով պատեցին: Նա ոչ ոքի բռնությամբ չէր դարձնում հավատի, բայց հավատացյալներն օր-օրի վրա ավելանում էին:

Իսկ Թադեոս առաքյալն Ադդե անունով մեկին, որ մետաքսագործ և խույր կարող էր, Եդեսիայի վրա (եպիսկոպոս) ձեռնադրելով, նրան իր փոխարեն թողնում է թագավորի մոտ: Իսկ ինքն Աբգարից հրովարտակ առնելով, որ ամենքը Քրիստոսի ավետարանին լսեն, գալիս է Աբգարի քեռորդի Մանատրուկի մոտ, որին նշանակել էր մեր աշխարհի և գորքերի վրա: - Բայց Աբգարը հոժարեց թուղթ գրել Տիբերիոս կայսեր, որ այսպիսի բովանդակություն ուներ.-

Começando dali, Tadeu pregou o Evangelho a ele e a toda a cidade. Colocando sua mão sobre Abgar, ele o curou, assim como a um príncipe da cidade que tinha gota e que era o mais honorável e digno de todo o palácio real. E ele curou todos os enfermos e doentes da cidade. E todos eles creram, e ele mesmo, Abgar, e a cidade inteira foram batizados. Eles fecharam as portas dos templos dos ídolos e cobriram com bambu as imagens que estavam nos altares e colunas. Ele não converteu ninguém à fé à força, mas dia a dia eles aumentaram o número de fiéis.

O apóstolo Tadeu escolheu um homem chamado Adde, que trabalhava a prata e fazia diademas, e o ordenou bispo de Edessa, deixando-o em seu lugar, junto com o rei. E ao receber um edito de Abgar, segundo o qual todos deveriam ouvir o Evangelho de Cristo, Tadeu foi encontrar-se com Sanatruk, sobrinho de Abgar, estabelecido por ele como comandante de nossa terra e exército. Mas Abgar voluntariamente escreveu uma carta ao imperador Tiberius, nos seguintes termos:

Արգարի թուղթը Տիբերիոսին

Արգար Հայոց թագավոր, իմ տիրոջ, հռոմայեցիների Տիբերիոս կայսեր ողջույն:

Թեպետ գիտեմ, որ քո թագավորությունից ոչ մի բան չի ծածկվի, բայց իբրև քո մտերիմ՝ ավելին քեզի իմաց եմ տալիս գրով: Որովհետև պաղեստինացիների գավառներում բնակվող հրեաները ժողովվելով Քրիստոսին խաչեցին առանց որևէ հանցանքի, փոխանակ նրա մեծամեծ երախտիքներին, որ նրանց մոտ կատարեց – հրաշքներ և սքանչելի գործեր, մինչև անգամ մեռած մարդկանց կենդանացնել: Պետք է գիտենաս, որ սրանք սոսկական մարդու գորություններ չեն, այլ աստծու: Որովհետև հենց այն ժամանակ, երբ նրան խաչեցին, արեգակը խավարեց, երկիրը շարժվեց ու տատանվեց և ինքն էլ երեք օրից մեռած տեղից հարություն առավ և շատերին երևաց: Եվ այժմ ամեն տեղ նրա անունը նրա աշակերտների միջոցով մեծամեծ սքանչելիքներ է կատարում, ինչպես հենց ինձ վրա հայտնի ցույց տվեց: Արդ՝ այսուհետև քո տերությունը գիտե, թե ի՛նչ է պետք հրամայել հրեա ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք այն բանը գործեցին, և բոլոր աշխարհին գրել, որ Քրիստոսին երկրպագեն իբրև ճշմարիտ աստծու: Ողջ մնաս:

A carta de Abgar para Tiberius

“Abgar, rei da Armênia, ao meu senhor, Tiberius, imperador dos romanos, saudações”.

“Mesmo eu sabendo que nada é ocultado a tua majestade, ainda assim, como teu íntimo, estou te informando mais precisamente através da escrita. Porque os judeus que moravam nas províncias da Palestina se juntaram e crucificaram Cristo, sem Ele ter cometido qualquer transgressão, e apesar dos tremendos benefícios, milagres e maravilhas, que Ele realizou entre eles, até mesmo, em uma ocasião, reanimando os mortos. Saiba que estes poderes espantosos não são de um homem, mas de Deus. Porque exatamente no momento em que eles O crucificaram, o sol pretejou e a terra se moveu e tremeu. E Ele mesmo, depois de três dias, ressuscitou dos mortos e apareceu para muitos. E agora, por toda parte, o nome Dele realiza grandes milagres através de seus discípulos, exatamente como Ele revelou a mim. Então, conseqüentemente, tua majestade sabes o que é preciso ordenar a respeito do povo judeu que fez isto, e sabes que tu deves prescrever, para todo o universo, que eles devem adorar Cristo como Deus verdadeiro. Que permaneças vivo”.

Արգարի թղթի պատասխանը Տիբերիոսից

Տիբերիոս Հռոմայեցիների կայսր, Հայոց Արգար թագավորին ողջույն:

Քո մտերմության թուղթը կարդացին իմ առաջ, նրա համար մեր կողմից շնորհակալություն: Թեպետև առաջուց մենք շատերից էինք այդ լսել, բայց և Պիղատոսը ստուգապես մեզ հայտնեց նրա հրաշքների մասին և թե հարությունից հետո շատերը հավատացին, թե նա աստված է: Ուստի և ես ևս կամեցա անել այն, ինչ որ դու մտածել ես: Բայց որովհետև հռոմայեցիների սովորությունն այնպես է, որ միայն թագավորի հրամանով աստված չեն նստեցնում, մինչև որ նա սինկղիտոսի կողմից չփորձվի, չքննվի, ուստի ես այս բանը սինկղիտոսին հայտնեցի, բայց սինկղիտոսն արհամարհեց, որովհետև առաջուց իր կողմից քննված չէր: Բայց մենք հրաման տվինք, որ ամեն ոք, ով կամենա, Հիսուսին էլ ընդունի աստվածների թվում, և մահ սպառնացինք նրանց, ովքեր քրիստոնյաների վրա կչարախոսեն: Իսկ հրեա ժողովրդի վերաբերմամբ, որոնք հանդգնեցին նրան խաչել, որի մասին լսում եմ, թե չէր արժանի խաչի և մահվան, այլ պատվի և երկրպագության, նրանց գործը կքննեմ և արժանավոր (պատիժը) կհատուցանեմ, երբ ազատ ժամանակ գտնեմ սպանիացոց պատերազմից, որոնք ինձանից ապստամբել են:

A resposta de Tiberius para a carta de Abgar

“Tiberius, imperador de Roma, para Abgar, rei da Armênia, saudações”.

“Tua carta amigável foi lida por mim, pela qual, por favor, aceita meus agradecimentos. Apesar de antes termos ouvido isto de muitas pessoas, Pilatos nos informou de forma precisa sobre os Seus milagres, e que depois de Sua ressurreição, muitos creram que Ele era Deus. Então, eu também desejei fazer o que tu planejaste. Mas, uma vez que os romanos têm o costume de não reconhecer um deus, sob o comando do imperador, até que ele tenha sido examinado e investigado pelo senado, então eu revelei este assunto ao senado, mas o senado o rejeitou, porque a questão não tinha sido previamente investigada por ele. Contudo, nós ordenamos a todos, que assim desejassem, que aceitassem Cristo entre os deuses, e ameaçamos à morte aqueles que falaram mal dos cristãos. E quanto ao povo judeu, que ousou crucificá-Lo, e na medida em que ouço que Ele não merecia nem a cruz nem a morte, mas sim honra e veneração, quando eu tiver um alívio na guerra contra os hispânicos que se rebelaram contra mim, eu devo examinar a questão e infligir neles seu justo castigo”.

Աբգարը դարձյալ թուղթ է գրում Տիբերիոսին

Աբգար Հայոց թագավոր, իմ տիրոջ՝ Հռոմայեցիների Տիբերիոս կայսեր ողջույն:

Քո տերության վայել թուղթը տեսա և ուրախացա քո մտածած հրամանի վրա: Եթե վրաս չես նեղանա՝ սինկղիստոսի այդ գործը շատ մեղադրելի է, որովհետև դրանց մոտ աստվածություն տրվում է մարդկանց քննությամբ. ուրեմն այսուհետև եթե աստված մարդուն հաճելի չլինի, էլ չի կարող աստված լինել, և այստեղից (հետևում է), թե մարդուն է վայելում աստծուն նվիրագործել: Բայց դու, տեր, բարեհաճիր ուրիշ մարդ ուղարկել Երուսաղեմ Պիղատոսի տեղ, որպեսզի նա անարգանքով հեռացվի այն իշխանությունից, որ դու նշանակել ես, որովհետև նա հրեաների կամքը կատարեց և Քրիստոսին անմեղ տեղը խաչեց առանց քո հրամանի: Ողջ եղիր:

Աբգարն այս (թուղթը) գրելով՝ նրա պատճենը գրեց իր դիվանի մեջ, ինչպես և մյուս թղթերինը: Նա գրեց նաև Ասորեստանի մանկահասակ Ներսեհ թագավորին Բաբելոն:

Abgar torna a escrever uma carta para Tiberius

“Abgar, rei da Armênia, para o meu senhor, Tiberius, imperador dos romanos, saudações”.

“Eu vi a carta escrita por tua digna majestade e me alegrei com a ordem deliberada por ti. E se tu não te irritares comigo, a ação de teu senado é a mais repreensível, porque, de acordo com eles, a divindade é conferida através do exame minucioso dos homens. Consequentemente, se Deus não agrada os homens, Ele não pode ser Deus; e daí resulta que os homens são aptos a consagrar Deus. Mas que tu te dignes, meu senhor, de enviar outro a Jerusalém, no lugar de Pilatos, de maneira que ele seja removido com desonra da autoridade para a qual tu o designaste, porque ele fez a vontade dos judeus e crucificou Cristo injustamente, sem tua permissão. Que estejas com saúde”.

Abgar escreveu isto e colocou uma cópia da carta em seu arquivo, assim como das outras. Ele também escreveu ao jovem Nerseh, rei da Assíria, na Babilônia.

Արգարի թուղթը Ներսեհին

Արգար Հայոց թագավոր, իմ որդի Ներսեհին ողջույն:

Քո ողջույնի գիրը տեսա, Պերոզին կապանքներից արձակեցի և հանցանքը ներեցի, և եթե կամենաս, նշանակիր նրան Նինվեի վերակացու, ինչպես ուզում ես: Գալով քո գրածին, թե ինձ մոտ ուղակիք այդ բժշկին, որ այդ հրաշքները գործում է և քարոզում է մի ուրիշ աստված, որ հրից ու ջրից էլ վեր է, որպեսզի նրան տեսնեմ և լսեմ, – նա բժիշկ չէր մարդկային արվեստով, այլ աշակերտ էր աստծու որդու, հրի և ջրի ստեղծողի, և նա ուղարկվեց Հայաստանի կողմերը, ինչպես նրան վիճակ էր ընկել: Բայց նրա գլխավոր ընկերներից մեկը, Միմոն անունով, ուղարկված է այդտեղ, Պարսկաստանի կողմերը, նրան փնտրի՛ր, գտի՛ր և նրանից կլսես, ինչպես և քո Արտաշես հայրը: Նա բոլոր հիվանդությունները կբժշկե և ցույց կտա կյանքի ճանապարհ:

Նաև Պարսից Արտաշես թագավորին գրեց թուղթ այս բովանդակությամբ.-

A carta de Abgar a Nerseh⁶²

“Abgar, rei da Armênia, ao meu filho, Nerseh, saudações”.

“Eu vi tua carta de saudações e libertei Peroz dos grilhões e perdoei seu crime. E se é tua vontade, podes nomeá-lo governador de Níneve, conforme queiras. Mas quanto ao que escreveste – ‘envia-me esse médico que realiza milagres e prega um outro deus superior ao fogo e à água, de maneira que eu possa vê-lo e ouvi-lo’ –, ele não era um médico com capacidade humana, mas sim discípulo do filho de Deus, criador do fogo e da água. E ele foi enviado para a região da Armênia, como era sua sorte⁶³. Mas um de seus principais acompanhantes, de nome Simão, foi enviado para a região da Pérsia. Procura por ele e tenta encontrá-lo, e poderás ouvi-lo, assim como poderá teu pai Artashês. E ele curará todas as enfermidades e mostrará o caminho da vida”.

Ele também escreveu uma carta para Artashês, rei da Pérsia, com o seguinte conteúdo:

⁶² Esta carta é uma resposta de Abgar a Nerseh, rei da Assíria. Nerseh teria escrito para Abgar, acerca dos milagres de Tadeu, pedindo a Abgar para enviar-lhe o apóstolo Tadeu, ou um relato escrito (Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

⁶³ Khorenatsi se refere aqui à divisão do mundo entre os apóstolos, isto é, cada apóstolo ficou encarregado de pregar o cristianismo em uma parte do mundo. Segundo as tradições armênias, Tadeu e Bartolomeu se encarregaram de pregar a nova fé na Armênia (cf. Thomson, *Teaching* apud Thomson, 1978). (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

Աբգարի թուղթն Արտաշեսին

Աբգար Հայոց թագավոր, իմ եղբայր Պարսից Արտաշես թագավորին ողջույն:

Գիտեմ, որ դու արդեն լսած կլինես Հիսուս Քրիստոսի, աստծու որդու մասին, որին հրեաները խաչեցին և որ մեռած տեղից հարություն առավ և իր աշակերտներին ուղարկեց բոլոր աշխարհը՝ ամեն տեղ ուսուցանելու: Նրա գլխավոր աշակերտներից մեկը, Սիմոն անունով, քո տերության կողմերումն է: Արդ՝ փնտրի՛ր, գտի՛ր նրան և նա կբժշկե՛ ձեզ մոտ բոլոր ախտերն ու հիվանդությունները և կյանքի ճանապարհ ցույց կտա: Դու հավատա նրա խոսքերին, դու և քո եղբայրներդ և բոլորը, որ կամովին հնազանդում են քեզ: Որովհետ ինձ ախորժեկի է, որ դուք, մարմնով իմ ազգականներս, նաև հոգով իմ մտերիմ հարազատները լինեք:

Եվ դեռ այս թղթերի պատասխանը չստացած՝ Աբգարիոսը վախճանվում է երեսուն և ութ տարի թագավորելուց հետո:

A carta de Abgar a Artashês

“Abgar, rei da Armênia, para meu irmão, Artashês, rei da Pérsia, saudações”.

“Eu sei que, por agora, tu já ouviste sobre Jesus Cristo, filho de Deus, que os judeus crucificaram, que ressuscitou dos mortos e enviou seus discípulos ao mundo para ensinar em toda parte. Um de seus principais discípulos, de nome Simão, está nas regiões de teu domínio. Procura por ele e tenta encontrá-lo, e ele curará todos os males e enfermidades entre vocês e mostrará o caminho da vida. Tu deves crer nas palavras dele, tu e teus irmãos e todos que de boa vontade te obedecem. Porque é prazeroso para mim que tu, que és meu parente de sangue, também sejas meu querido parente em espírito”.

E antes que recebesse as respostas destas cartas, Abgar morreu, depois de ter reinado por trinta e oito anos⁶⁴.

⁶⁴ Abgar ascendeu ao trono em 4 a.C. e reinou até 50 d.C. (Thomson, 1978) (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԼԳ (34)

ՄԵՐ ԱՌԱՔՅԱԼՆԵՐԻ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹՅԱՆ ՄԱՍԻՆ

Արգարից հետո Հայոց թագավորությունը երկու մասի է բաժանվում, որովհետև նրա Անանուն որդին թագադրվեց ու թագավորեց Եդեսիայում, իսկ նրա քեռորդին Սանատրուկը (թագավորեց) Հայաստանում: Սրանց ժամանակ պատահած անցքերն առաջուց գրված են ուրիշներից, ինչպես Թադեոս առաքյալի Հայաստան գալը, Սանատրուկի հավատալը և (հետո) նախարարների երկյուղից հավատը թողնելը, առաքյալի և նրա հետ եղողների կատարածը Շավարշան գավառում, որ այժմ Արտազ է կոչվում, ապառաժ քարի պատովելը, և առաքյալի մարմինն ընդունելով էլի իրար գալը, հետո՝ աշակերտների նրա մարմինն այնտեղից առնելը և դաշտերում թաղելը, և թագավորի Սանդուխտ դատեր նահատակվելը ճանապարհին մոտ, և վերջերս երկուսի նշխարներն հայտնվելը և առապարը փոխադրվելը: Այս բոլորը, ինչպես ասացինք, մեզանից առաջ պատմված է ուրիշներից, ուստի կարևոր չհամարեցինք մանրամասն կրկնել: Նույնպես մեզանից առաջ ուրիշներից պատմված է առաքյալի աշակերտ Ադդեի կատարածը Եդեսիայում Արգարի որդու ձեռքով:

Սա (Արգարի որդին) հոր տեղ թագավորելով՝ հայրենի առաքինության հետևող չեղավ, այլ կուռքերի մեհյանները բացեց ու հեթանոսական պաշտամունքն ընդունեց: Եվ մարդ ուղարկեց Ադդեի մոտ, որ իրեն համար բեհեզից խույր կարե ոսկե բանվածքով, ինչպես առաջ անում էր իր հոր համար: Պատասխան ընդունեց, թե «Իմ ձեռքերը խույր չեն կարի անարժան գազաթի համար, որ չի երկրպագում Քրիստոսին, կենդանի աստծուն»: (Թագավորն) իսկույն հրամայեց իր զինակիրներից մեկին, որ նրա ոտները սրով կտրե: Նա գնալով տեսավ, որ նստած էր վարդապետության աթոռը, սրով խփեց, նրա սրունքները կտրեց դեն գցեց, և նա իսկույն հոգին ավանդեց: Այս էլ ծայրաքաղ անելով համառոտ հիշատակեցինք, քանի որ առաջուց ուրիշներից պատմված է:

CAPÍTULO 34

SOBRE O MARTÍRIO DE NOSSOS APÓSTOLOS

Depois da morte de Aogar, o reino armênio foi dividido em dois, porque seu filho Ananun foi coroado para reinar em Edessa; e seu sobrinho Sanatruk, na Armênia. Os incidentes ocorridos no seu tempo já foram descritos por outros, tais como: a vinda do apóstolo Tadeu para a Armênia; a conversão de Sanatruk e sua apostasia por temor dos príncipes feudais; o martírio dos apóstolos e daqueles que estavam junto com ele na província de Shavarsham, que é agora chamada de Artaz; a abertura da pedra, a colocação do corpo do apóstolo, e depois sua remoção por seus discípulos e seu enterro na campina; o martírio da filha do rei, Sandukht, perto da estrada; a revelação das relíquias dos dois santos e seu transporte para o Lugar de Pedra. Tudo isto, como dissemos, outros relataram antes de nós, então não consideramos importante repetir em detalhes. Da mesma forma, tudo que concerne à morte de Adde, o discípulo do apóstolo, em Edessa, nas mãos do filho de Aogar, já foi descrito por outros antes de nós.

Quando este último se tornou rei, no lugar de seu pai, ele não herdou dele a virtude, mas sim abriu os templos dos ídolos e aderiu ao culto pagão. E ele enviou um homem a Adde, com ordens para que este cosesse um diadema de linho, bordado com ouro, como costumava fazer para seu pai. E ele recebeu como resposta: “Minhas mãos não farão um diadema para uma cabeça indigna que não adora Cristo, o Deus vivo”. Ele imediatamente ordenou que um dos soldados cortasse os pés dele com uma espada. Quando o soldado chegou e o viu sentado em sua cadeira de instrução, ele desembainhou sua espada e cortou as pernas dele. Logo em seguida, ele deu seu último suspiro. Nós recordamos isto brevemente, conforme já foi relatado por outros.

Բայց հայերին վիճակվեց նաև Բարդուղիմեոս առաքյալը, որ նահատակվեց մեզ մոտ Արեբանոս քաղաքում: Իսկ Միմոնի մասին, որ պարսիկներին վիճակվեց, հաստատ չեմ կարող պատմել, թե ի՞նչ գործեց և ո՞րտեղ նահատակվեց: Որովհետև ոմանք պատմում են, թե մի ոմն Միմոն առաքյալ նահատակվել է Վերիոսփորում. արդյոք իսկապես նա՞ է, և ի՞նչ պատճառով է գնացել նա այնտեղ՝ չգիտեմ, բայց միայն նշանակեցի, որպեսզի իմանաս, թե ես ոչ մի ջանք չեմ ինայում պատմել քեզ ամեն բան, ինչ որ հարկավոր է:

O apóstolo Bartolomeu também teve como sorte a Armênia. Ele foi martirizado entre nós, na cidade de Arebanus. Mas quanto a Simão, que teve como sorte a Pérsia, não posso dizer nada ao certo sobre o que ele fez e onde foi martirizado. Porque alguns relatam que um certo apóstolo Simão foi martirizado em Veriospor. Mas se isto é verdade, ou qual a razão de ele ter ido até lá, eu não sei. Eu meramente observei isto, para que vocês saibam que não poupei esforços para lhes contar tudo que é necessário.

ՏՐԴԱՏ

TRDAT

ՁԲ (82)

ՏՐՂԱՏԻ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԹԱԳԱՎՈՐ
ԵՂԱԾ ԺԱՄԱՆԱԿ, ՆԱԽՔԱՆ ՀԱՎԱՏԱԼԸ

Որովհետև պատմությունն առանց ժամանակագրության ըստույզ չէ, ուստի մանրամասն հետազոտությամբ գտանք, որ Տրդատ թագավորել է Դիոկղետիանոսի երրորդ տարում, և այս կողմերն եկել մեծ զորքով: Երբ նա Կեսարիա հասավ, նախարարներից շատերը նրան ընդառաջ գնացին: Եվ երբ հասավ մեր աշխարհը, տեսավ, որ Օտան սնուցել է իր Խոսրովիդուխտ քրոջը և պահպանել է գանձերն ու ամրոցը մեծ համբերությամբ. և իսկապես էլ նա համբերող էր, ժուժկալ և շատ խելացի, որովհետև նա թեպետ աստծու մասին ճշմարտությունը չգիտցավ, բայց կուռքերի ստությունը հասկացավ: Նրա պես էր և նրա սանը, Խոսրովիդուխտը, մի օրինավոր համեստ կույս, և չունեի բոլորովին անդուն բերան, ուրիշ կանանց նման:

Տրդատը Հայաստանի հազարապետ է նշանակում Օտային և շնորհակալությամբ պատվում է նրան, մանավանդ պատվում է իր դայեկորդուն, Արտավազդ Մանդակունուն, որ պատճառ եղավ իր փրկության և հայրենական փառքին հասնելուն. ուստի նրան է հանձնում Հայոց զորքերի սպարապետությունը: Նույն պատճառով նրա քրոջ մարդուն, Տաճատին, Աշոցք գավառի (տեր) է դարձնում: Սա էր, որ վերջինը հայտնեց իր աներոջ Արտավազդին, և սա թագավորին, նախ՝ որ Գրիգորն Անակի որդին է, և հետո՝ Գրիգորի որդիների մասին. այս բաները նա իմացել էր Կեսարացոց քաղաքում ապրած լինելով:

CAPÍTULO 82 (PARTE II)**OS ATOS DE VALENTIA DE TRDAT EM SEU REINADO
ANTES DA CONVERSÃO**

Uma vez que não há história verdadeira sem cronologia, logo nós fizemos uma investigação detalhada e soubemos que Trdat se tornou rei no terceiro ano de Diocleciano⁶⁵, e que ele veio para cá com um grande exército. Quando alcançou a Cesareia, muitos dos príncipes vieram encontrá-lo. E quando alcançou nossa terra, ele soube que Awtay tinha criado sua irmã Khosroidukht e havia guardado os tesouros em seu forte com grande perseverança. Ele era realmente um homem paciente, moderado e muito inteligente, porque mesmo não sabendo a verdade sobre Deus, ainda assim, ele se deu conta da falsidade dos ídolos. Similarmente, a sua protegida Khosroidukht era uma virgem modesta e decente, e não era faladeira como as outras mulheres.

Trdat o tornou comandante chefe da Armênia e o honrou com gratidão, e ainda mais ao seu irmão de leite Artavazd Mandakuni, porque ele era a causa de Trdat ter escapado e ter alcançado a glória de seus pais. Então, Trdat confiou a ele o comando do exército armênio. Pela mesma razão, ele nomeou Tachat, seu cunhado, príncipe da província dos Ashots. Foi este último que avisou a seu sogro Artavazd e a ele, o rei, primeiramente, que Gregório era filho de Anak; e, depois, sobre os filhos de Gregório, histórias que ele havia escutado quando viveu na cidade de Cesareia.

⁶⁵ Trdat III se tornou rei em 286 d.C. (LANG, D.M. (1968). *Armenia: Cradle of Civilization*. London, George Allen & Unwin Ltd.).

Իսկ քաջ Տրդատը արագ-արագ բազմաթիվ ճակատամարտեր տալով նախ Հայաստանում և ապա Պարսկաստանում՝ ինքն անձամբ տանում էր հաղթությունը: Մի անգամ նա ավելի (մեծ քաջություն ցույց տվեց) քան հնումը Եղիանանը և իր նիզակը կանգնեցրեց նույնքան թվով վիրավորների օգնական: Մի երկրորդ անգամ՝ Պարսից կորովի զորականները փորձով գիտենալով հսկայի սաստիկ ուժը և կուռ զրահների ամրությունը, բազմաթիվ նետեր արձակելով ու ձին վիրավորելով սատկեցրին, որ գետին փովելով թագավորին վեր է գցում: Իսկ նա ոտքի կանգնելով և հետիոտն հարձակվելով, թշնամիներից շատերին գետին է գլորում և մեկի ձին բռնելով արիաբար թռչում է վրան: Մի երկրորդ անգամ նա կամավորապես ձիուց իջավ և հետիոտն հարձակվելով՝ սրով ցրվում է փղերի երամակները: Այսպիսի քաջագործություններով բավական երկար մնաց Պարսկաստանում և Ասորեստանում, և Տիգրոնից էլ այն կողմն անցավ:

E o valente Trdat rapidamente se envolveu em muitas batalhas, primeiro na Armênia, e depois na Pérsia, conquistando pessoalmente a vitória. Em uma ocasião, dando grandes mostras de sua valentia, mais do que Elianan do Velho Testamento, ele ergueu sua lança contra um número igualmente enorme de homens feridos. E, em outra ocasião, os poderosos persas conheceram a tremenda força desse gigante e a firmeza de sua sólida couraça. Atirando numerosas flechas, eles feriram e mataram seu cavalo. Quando este caiu, jogou o rei no chão. Mas ele se levantou e atacou a pé, derrubando, por seu turno, muitos de seus inimigos. Tomando o cavalo de um deles, ele valentemente o montou. Numa outra vez, ele propositadamente desceu de seu cavalo e atacou a pé, e com sua espada dispersou a tropa dos elefantes. Estas foram as suas ações heróicas enquanto ele permaneceu na Pérsia e na Assíria, realizando ainda um ataque além de Ctesiphon⁶⁶.

⁶⁶ No capítulo 79 (Parte II), Khorenatsi descreve Trdat como um hábil cavaleiro: “antes de tudo, em sua juventude, ele se deleitava montando cavalos; ele era um experto cavaleiro, destemido no uso das armas, e um estudante assíduo de outros exercícios militares”.

ՁԵ (85)

ՏՐԴԱՏԻ ՔԱՋԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՆ ԱՂՎԱՆՔՈՒՄ
ՏԵՂԻ ՈՒՆԵՑԱԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ԺԱՄԱՆԱԿ, ԵՐԲ
ՄԵԶՔԻՅ ԿԵՍ ԱՐԱՎ ԲԱՍԻԼՆԵՐԻ ԹԱԳԱՎՈՐԻՆ

Իսկ Տրդատ թագավորը Հայաստանի բոլոր (գորքերով) Գարգարացոց դաշտն իջնելով հանդիպում է հյուսիսականներին և ճակատամարտ է տալիս: Երբ երկու կողմերն իրար են խառնըվում, նա հսկայի նման հարձակվելով, թշնամիների բազմությունը երկուսի է ճեղքում: Չեմ կարող նկարագրել նրա ձեռքի արագությունը, թե ի՞նչպես անհամար մարդիկ նրանից զարկվում՝ թավալվում գետին էին ընկնում, ինչպես հմուտ ձկնորսի ձկներով լիքը ցանցից ձկները գետին են թափվում ու վիստում հողի երեսին: Բասիլների թագավորն այս տեսնելով՝ մոտ է գալիս (Հայոց) թագավորին, հանում է ձիու վրայից ջլերից հյուսված կաշեպատ պարանը և հետևի կողմից ուժեղապես նետելով, հաջողությամբ գցում է նրա ձախ ուսից մինչև աջ կողմի անութը, որովհետև (այդ միջոցին Տրդատը) ձեռքը բարձրացրած էր՝ սրով մեկին խփելու համար. նա կրում էր զրահ պինդ պահպանակներով, որի վրա նետերը նույնիսկ գիծ չէին թողնում: (Բասիլների թագավորը չկարողանալով հսկային տեղից շարժել ձեռքով քաշելով) (պարանը) իր ձիու լանջին գցեց, բայց չկարողացավ այնքան շուտ մտրակել ձին, որքան որ շուտ հսկան աճապարելով ձախ ձեռքով բռնեց պարանը և սաստիկ ուժով ցնցելով դեպի ինքը քաշեց և երկսայրի սրի հաջող հարվածով կտրեց կես արավ մարդուն և նրա հետ ձիու պարանոցն ու գլուխը:

CAPÍTULO 85

AS FAÇANHAS DE TRDAT NA GUERRA DA ALBÂNIA, NA QUAL ELE CORTOU PELA METADE O REI DE BASILK

O rei Trdat, com todas as tropas armênias, desceu ao vale de Gargar, e encontrando os povos do norte, com eles travou batalha. Quando os dois lados se juntaram, ele os assaltou como um gigante, cortando a multidão de inimigos em dois. Eu não sou capaz de descrever a agilidade de seus braços, e como um número infinito de homens foram golpeados por ele, caindo e rolando sobre o chão. Como uma rede, plena de peixes, que o hábil pescador estende na areia, eles enxameavam sobre a face da terra. Vendo isto, o rei de Basilk se aproximou do rei armênio. Tirando de cima de seu cavalo um tecido de nervo enrolado com couro e vigorosamente arremessando-o por trás, ele triunfantemente o laçou pelo ombro esquerdo até a axila direita, porque, naquele instante, Trdat tinha levantado seu braço para atingir alguém com a espada; ele estava, contudo, usando uma sólida couraça, sobre a qual as flechas sequer deixavam marca. E uma vez que o rei de Basilk foi incapaz de deslocar o gigante com seu braço, ele agarrou o peito de seu cavalo. Mas ele não foi tão rápido para chicotear seu cavalo, quanto foi o gigante para agarrar a tira de couro com sua mão esquerda e trazê-lo para si com um puxão violento. E com sua espada de dois gumes, ele habilmente golpeou seu oponente, partindo-o na metade, e com ele o pescoço e a cabeça de seu cavalo.

Իսկ բոլոր գորքերը տեսնելով, թե ինչպես իրենց թագավորն ու գորավոր կովոդը միջակտուր եղավ այնպիսի ահավոր բազուկից, փախուստի դիմեցին. Տրդատը նրանց հետամուտ լինելով հալածեց մինչև Հոնաց աշխարհը: Եվ թեպետ իր գորքին էլ փոքր հարված չհասավ և շատ մեծամեծ մարդիկ ընկան, և մեռավ Արտավազդ Սանդակունին՝ բոլոր Հայոց սպարապետը, բայց Տրդատը հայրենական կարգի համաձայն նրանցից պատանդներ առավ ու հետ դարձավ: Այս կերպով բոլոր հյուսիսը միաբանելով՝ շատ գորք (այնտեղից) հանելով բանակ է կազմում և դիմում է Պարսից աշխարհը, Արտաշիրի որդի Շապուհի վրա, իր մարդկանցից չորս գորավար նշանակելով-Վրաց առաջնորդ Միհրանին, նրան վստահանալով քրիստոնեական հավատի պատճառով, Բագարատ ասպետին, Ռշտունյաց Սանաճիհը նահապետին և Ամատունյաց Վահան նահապետին: Բայց Միհրանի և Վրաց աշխարհի հավատալու մասին մենք դեռ պատմելու ենք:

O exército todo, vendo seu rei e poderoso combatente partido na metade por um homem terrível como aquele, fugiu. Perseguido-os, Trdat os caçou até a terra dos hunos. E, apesar de não poucas perdas terem ocorrido no seu próprio exército e muitos dos nobres terem caído – entre os quais, o general chefe de todos os armênios, Artavazd Mandakuni, que foi morto – ainda assim, Trdat, de acordo com o costume nativo, tomou deles reféns e retornou. Deste modo, ele uniu todo o norte, levantou muitas tropas, e juntando-as, marchou para a terra da Pérsia, para atacar Shapuh, filho de Artashir. Ele nomeou generais quatro de seus homens: Mihran, líder dos georgianos, em quem ele confiava por causa de sua crença em Cristo; Bagarat, o *aspēt*⁶⁷; Manachihr, príncipe dos Rshtunik; e Vahan, príncipe dos Amatunik. Mas agora devemos contar sobre a conversão de Mihran e da terra da Geórgia.

⁶⁷ *Aspet*: ver nota número 35.

ՂԲ (92)

ՏՐԴԱՏ ԹԱԳԱՎՈՐԻ ՎԱԽՃԱՆԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐԻ ՀԵՏ
ԵՎ ՈՂԲԵՐԳԱԿԱՆ ՄԵՂԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆ

Սուրբ և մեծ և երկրորդ նահատակի և մեր լուսավորության հոգևոր վերակացվի մասին ճառելիս, – որովհետև Քրիստոս է բոլոր գոյացությունների ճշմարիտ թագավորը, – պետք էր հրաշափառ խոսքերով գրել, ինչպես մեր լուսավորության նախաշավդին ու նահապետին հավասար ճգնողի և նրա գործակցի մասին: Որովհետև սուրբ հոգուն հաճո թվաց ավագություն տալ իմ լուսավորչին՝ միայն խոստովանողի, կավելացնեմ նաև առաքելության կոչումով, իսկ սրանից դուրս՝ (նրանք երկուսը) իրար հավասար են խոսքերով և գործով: Բայց այստեղ ես նկատում եմ թագավորի առավելությունը, որովհետև աստծու մասին մտածելու և ճգնողության մեջ նրանք երկուսը հավասար էին, իսկ համոզական կամ ստիպողական խոսքերով (նոր հավատին) հնազանդեցնելու մեջ թագավորի շնորհն ավելի էր, որովհետև նրա հավատից գործը հետ չէր մնում: Այս է պատճառը, որ ես նրան կոչում եմ նախաշավիղ ճանապարհի և մեր լուսավորության երկրորդ հայր: Բայց որովհետև այժմ պատմելու ժամանակ է և ոչ գովեստների, մանավանդ որ այս հատվածը պատմագիրների առանձին արտահայտությունների համաձայն շարադրվեց, և ոչ թե հատկապես մեզանից անցնենք սրան վերաբերյալ պատմության կարգին:

CAPÍTULO 92

SOBRE A MORTE DO REI TRDAT, INCLUINDO UMA ACUSAÇÃO NA FORMA DE UMA ELEGIA

Ao dissertarmos sobre o santo e grande homem, o segundo mártir e supervisor espiritual de nossa iluminação – porque ele era o rei mais verdadeiro de todos aqueles assim feitos por Cristo –, seria preciso escrever um discurso portentoso, tão ascético quanto o de nosso primeiro líder e agente de nossa iluminação. Agradou ao Espírito Santo dar precedência ao meu Iluminador⁶⁸, somente por ser mártir, apesar de que eu também acrescentaria, por causa de seu apostolado, mas em outros aspectos, tirando este, Trdat era seu igual em palavras e ações. E eu atribuiria superioridade ao rei, porque ambos eram iguais na contemplação de Deus e vida ascética, mas o mérito do rei em submeter povos à nova fé através de palavras persuasivas ou compulsórias era maior, já que ele nunca interrompeu seus esforços em favor da fé. Por esta razão, eu o chamo líder do caminho e segundo pai de nossa iluminação. Mas, uma vez que este é momento para história, e não para elogio, e especialmente porque este livro foi composto em conformidade com os relatos de vários historiadores, e não meramente por nós, passemos adiante para a ordem de eventos concernentes a ele.

⁶⁸ Iluminador é um dos epítetos usados para São Gregório, o introdutor do cristianismo na Armênia.

Սա Քրիստոսին հավատալուց հետո ամեն տեսակ առաքինություններով փայլելով՝ ավելի և ավելի ջանքեր էր անում խոսքով ու գործով Քրիստոսի (հավատի) համար. սաստելով և համոզելով մեծամեծ նախարարներին, այլև ռամիկ մարդկանց բազմությունը, իրապես Քրիստոսի (հավատացյալ) լինելու, որպեսզի նրանց գործերը համապատասխանեն նրանց հավատին: Բայց այստեղ ես շեշտելու եմ մեր ազգի խստասրտությունը, այլև ամբարտավանությունը սկզբից մինչև այժմ, որ նրանք անտարբեր լինելով դեպի բարին, խորթ լինելով ճշմարտության. կամ թե բնությամբ մեծամիտ և կամակոր լինելով, դիմադրում են թագավորի կամքին քրիստոնեական կրոնի վերաբերմամբ, հետևելով իրենց կանանց և հարձերի կամքին: Եվ թագավորը, չկարողանալով այս բանը ներել, գցում է երկրային պսակը, գնում է երկնային պսակի հետևից, շուտով հասնելով այն տեղը, ուր Քրիստոսի ճգնավորը (Մանին) լեռների քարայրում էր ապրել:

Այստեղ ես ամաչում եմ ասել ճշմարտությունը, մանավանդ թե մեր ազգի անօրենությունն ու ամբարշտությունը, մեծամեծ ողբերի և արտասուքների արժանի նրանց գործը: Որովհետև նրա հետևից մարդ են ուղարկում, կանչում են, որ գա թագավորությունը շարունակե, (խոստանալով) նրա կամքով վարվել: Իսկ երբ սուրբը չի համաձայնում, նրան (թունավոր) ըմպելիք են տալիս, ինչպես հնումը աթենացիները Մոկրատին տվին մոլախինդը, կամ մերն ասելով՝ կատաղած եբրայեցիները մեր աստծուն տվին լեղի խառնած ըմպելիք: Այսպես անելով նրանք իրենց վրայից հանգցրին աստվածապաշտության բազմափայլ ճառագայթը:

Depois de sua conversão a Cristo, ele se iluminou com todas as virtudes, aumentando cada vez mais seus atos e palavras pela fé de Cristo. Ele repreendeu e instigou os maiores príncipes, assim como toda a massa de pessoas comuns, a se tornarem cristãos verdadeiros, de maneira que suas ações fossem condizentes com sua fé. Mas eu quero destacar aqui o coração de pedra, bem como o orgulho de nosso povo, desde o início até agora: indiferentes ao bem, estranhos à verdade, ou por natureza arrogantes e teimosos, eles se opuseram à vontade do rei, no que concerne à religião cristã, seguindo a vontade de suas esposas e concubinas. Incapaz de tolerar isto, o rei renunciou à coroa terrena e perseguiu a divina, alcançando rapidamente o lugar santo de eremita de Cristo e vivendo nas cavernas da montanha.

Eu tenho, aqui, vergonha de falar a verdade, especialmente da ilegalidade e impiedade de nosso povo, e de suas ações dignas de grande lamentação e lágrimas. Porque eles lhe enviaram um homem para chamá-lo de volta ao reino, prometendo que agiriam conforme a sua vontade. Mas quando o santo não concordou, eles lhe deram uma bebida venenosa, como uma vez, nos tempos antigos, os atenienses deram veneno a Sócrates, ou, para falar em nossos termos, quando os hebreus em sua fúria deram bebida misturada com bílis para nosso Deus. Fazendo isto, eles extinguíram, para si mesmos, o raio brilhante da piedade.

Այս պատճառով ես իմ (ժողովրդի) վրա ողբալով ասում եմ՝ ինչպես ասել է Պավղոսն իր (ժողովրդի) և Քրիստոսի խաչի թըշնամիների մասին. բայց ասում են ոչ իմ խոսքերը, այլ սուրբ հոգու. – Ո՛վ չար և ստահակ ազգ, ազգ որ իր սիրտը չուղղեց և որի հոգին աստծուն հավատարիմ չմնաց: Արամյան մարդիկ, մինչև ե ք պիտի մնաք անզգա. Ինչո՞ւ եք սիրում ունայնությունը և անաստվածությունը: Դուք չիմացաք, որ տերը սքանչելի դարձրեց իր սրբին, և նա ձեզ չի լսի, երբ դուք աղաղակելով նրան դիմելու լինեք: Դուք բարկանալով մեղանչեցիք, բայց ձեր անկողիններում չզղջացիք, որովհետև անօրեն գեներմ կատարեցիք և արհամարհեցիք նրան, ով հույսը դրել էր տիրոջ վրա: Այս պատճառով ձեր վրա կհասնի որոգայթ որը, դուք չգիտեք, և այն որսը, որ դուք որսացիք, նա ձեզ կբռնի, և նույն որոգայթով կբռնվեք: Իսկ նրա անձը աստուծով կցնծա, իր փրկությամբ կուրախանա և իր ամբողջ էությամբ կասի. Տե՛ր, ո՛վ է քեզ նման:

Եվ որովհետև այս բոլորը ճշմարիտ այսպես է, ապա և մենք մխիթարվենք մեր նեղությունների մեջ: «Եթե կանաչող ծառին՝ այսպես արին, ասում է Քրիստոս, ապա չորին ի՞նչ կանեն»: Արդ՝ երբ նրանք այսպես վարվեցին աստծու սրբերի հետ և որոնք աստծու համար իրենք իրենց նվաստացրին, թագավորությունից (հրաժարվելով), այլևս մենք ի՞նչ կարող ենք ասել աստծուն ձեր կողմից մեզ հասած նեղությունների համար, մեզ՝ որ սովոր ենք նեղությունների և աղքատության: Բայցևայնպես կասեմ. ո՞վ ձեզանից մեզ համար ապրուստ, ո՞վ ուսուցիչների մոտ միջնորդություն, ո՞վ համոզիչ կամ խրախուսական խոսք, ո՞վ մեր գնալիս բեռնակիրներ, ո՞վ մեր եկած ժամանակ հանգիստ, ո՞վ մեզ տուն կամ իջևան պատրաստեց: Թողնում եմ մյուս բաները, որովհետև դուք չսանձահարեցիք չար լեզուներն ու տգիտությունը, նրանց սնոտի փառամոլությամբ և կատաղի լեզվազարությամբ, այլ ձեր ուսումնաստյաց բարքով նրանց անմտությունը հրահրելով բորբոքեցիք ավելի քան Բաբելոնի հնցը:

Assim, eu falo lamentando-me sobre os meus, como fez Paulo sobre os seus e sobre os inimigos da cruz de Cristo. Mas eu falo não as minhas palavras, mas aquelas do Espírito Santo: ó povo perverso e rebelde, povo que não emendou seu coração e cuja alma não foi fiel a Deus. Ó homens de Aram⁶⁹, até quando permaneceréis insensíveis? Por que amais a vaidade e a irreligiosidade? Não sabeis que o Senhor glorificou seus santos e que ele não vos ouvirá quando clamardes a ele? Encolerizando-vos, pecastes, mas não vos arrependestes em vosso travesseiro. Porque fizestes um sacrifício ilícito e desprezastes aqueles que depositam suas esperanças no Senhor. Assim, surgirá diante de vós a armadilha que não reconheceréis: a presa que caçastes vos caçará e caireis na mesma armadilha. Mas a alma dele regozijar-se-á no senhor e regozijar-se-á em sua própria salvação; e com todo o seu ser, ele dirá “Senhor, quem é como tu?”

Então já que as coisas são realmente assim, vamos nos consolar em nossas penúrias. “Porque”, diz Cristo, “se em lenho verde fazem isto, que será no lenho seco?” Agora, se eles agiram assim com os santos de Deus e com aqueles que por Deus se humilharam renunciando ao trono, então o que seremos nós capazes de dizer a Deus sobre a vossa opressão a nós, nós que estamos acostumados à penúria e à pobreza? Ainda assim, eu falarei. Quem entre vós nos proverá? Qual dos doutores intercederá? Quem dará palavras de encorajamento e exortação? Quem, na nossa jornada, carregará nossos fardos? Quem, na nossa chegada, nos dará descanso? Quem preparou para nós uma casa ou uma pousada? Eu devo deixar o resto – já que vós não contivestes vossas línguas perversas e ignorância – com a fútil ambição e feroz loquacidade deles. Mas dando-lhes, como combustível para a sua irracionalidade, vosso modo de vida desdenhoso da sabedoria, vós os inflamastes mais do que uma fornalha da Babilônia.

⁶⁹ Isto é, os armênios, que tradicionalmente descendem de Aram (herói epônimo ancestral). Ver seção 2 sobre Aram.

Այս պատճառով յուրաքանչյուր մեկը իր համար առանձին քուրմ է և պաշտոնյա, ինչպես ասում է ս. գիրքը, որ հարմար է գալիս ներկա պայմաններին, երբ շատերն են, որ խոսում են աստվածային նյութերի մասին, բայց առանց հասկանալու խնդրի էությունը, և խոսողները ոչ թե ս. հոգու հաճույքով են (ընտրված), այլ օտարի: Ուստի ապշեցուցիչ են այս ճառերը և սարսափելի՝ մտածող մարդկանց համար. որովհետև խոսողը խոսում է աստծու և աստվածային նյութերի մասին, բայց խոսողի միտքն ուղղված է դեպի օտարը: Որովհետև նա հոգում է ոչ թե խոսած նյութի մասին և ոչ էլ խոսում է մեղմ ու հեզաբար, ինչպես որ պատվիրված է, թե «ոչ ոք դուրսը նրա ձայնը չլսի», այլ (հոգում է) մարդկային փառքի համար, և որոտագին հնչեցնում են մարդկանց լսելիքին: Նրանց շատախոսությունը հորդաբար հոսում է իբրև աղբյուրից, ինչպես ասաց հներից մեկը, և բորբոքեցնում են կոչունքներն ու հրապարակները: Ո՞ր մտածող մարդը չի ողբա դրանց մասին, այլև, – թող ոչ ոք չնեղանա, – նրանց մասին, որ դրանց հորդորում են այսպես լինել: Ես ինձ զսպում եմ Քրիստոսի խոսքը կրկնել, թե նրանք պետք է վճարեն վրեժը արդար Աբելի արյունից սկսած մինչև Ջաքարիայի արյունը, որ թափվեց տաճարում սեղանի առաջ:

Այստեղ կարճում ենք մեր խոսքը, զուր նեղություն չկրելով խոսելու մեռածների ականջներին: Բայց սուրբ Տրդատի մասին մեր պատմածը ճշմարիտ է. նրան մահվան դեղ խմցնելով՝ զրկվեցին նրա շնորհի ճառագայթների լույսից: Նա թագավորեց հիսուն և վեց տարի:

Então, cada um é o sacerdote e o ministro de si mesmo, como diz a Escritura. Hoje são muitos os que falam de coisas divinas, mas sem compreender sua essência, e aqueles que falam não o fazem de acordo com a vontade do Espírito Santo, mas de acordo com outra. Razão pela qual o seu discurso é assombroso e terrível para os sensatos. Porque aquele que fala disserta sobre Deus e coisas divinas, mas os pensamentos desse orador são dirigidos a outro. Porque ele não tem cuidado com o que diz, nem fala gentilmente e modestamente como foi instruído – “que ninguém lá fora ouça a sua voz” –, mas se preocupa apenas com a glória humana. E eles retumbam estrondosamente nos ouvidos dos homens. As torrentes de sua loquacidade fluem como se fossem de uma fonte, como um dos anciãos disse, e inflamam os banquetes e praças públicas. Quem, entre os sensatos, não lamentaria por eles – mesmo se ninguém se ofendeu –, assim como por aqueles que os encorajam a serem assim? Eu me abstive de mencionar o dizer de Cristo: a vingança será cobrada desde o sangue do reto Abel até o sangue de Zacarias, que foi derramado entre o templo e o altar.

Terminemos o nosso vão discurso por aqui, aborrecidos de falar aos ouvidos dos mortos. Mas nossa narração sobre o santo Trdat é verdadeira. Fazendo ele beber um veneno mortal, eles se privaram dos raios da luz de sua graça. Ele reinou por cinquenta e seis anos.

ՄԵՍՐՈՊ ՄԱՇՏՈՑ

MESROP MASHTOTS

ԽԷ (47)

ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԵՍՐՈՊԻ ՄԱՍԻՆ

Տեսնելով, որ Հայոց թագավորության վերջը հասնել է, Մեսրոպան (աշխարհի) խռովություններն իր համբերության նյութ դարձրեց: Նա Տարոնի Հացեկաց (գյուղից) էր, սնվել ու սովորել էր մեծն Ներսեսի մոտ և նրա վախճանվելուց հետո արքունական դռանը քարտուղար էր նշանակվել: Նա սիրեց մենակեցության վարքը, ինչպես ասել է մեկը, թե ավեկոծված նավն շտապում է դեպի նավահանգիստը, իսկ ժուժկալող մարդը անապատ է փրնտրում: Այսպես էլ նա, աշխարհային զբաղմունքներից փախչելով դեն գցելով մարմնական պատիվը, գնում էր երկնավորի հետևից: Գնում է Գողթն գավառը և ապրում է մենակյացի կյանքով: Այդտեղ թաքնված հեթանոսական աղանդը, որ Տրդատի օրերից մինչև այդ ժամանակ ծածուկ էր մնում և Արշակունյաց թագավորության տկարանալու ժամանակ երևան եկավ, նա վերացրեց գավառի իշխանի օգնությամբ, որի անունն էր Շաբիթ: Այստեղ աստվածային նշաններ երևացին, ինչպես սուրբ Գրիգորի ժամանակ. մարմնավոր կերպարանքով դևերը, հալածված, ընկնում էին Մարաց կողմերը: Մրանից ոչ պակաս բաներ արավ և Սյունյաց աշխարհում, նրա Վաղինակ իշխանի օգնությամբ:

Երբ երանելի Մեսրոպան ուսուցանում էր, ոչ փոքր նեղություն էր կրում, որովհետև ինքն էր թե կարդացողը և թե թարգմանողը, և եթե մի ուրիշն էր կարդում, երբ ինքն այնտեղ չէր լինում, ժողովրդին անհասկանալի էր մնում թարգմանիչ չլինելու պատճառով: Ուստի նա միտքը դրեց մի հնարք գտնել, Հայոց լեզվի համար տառեր ստեղծել, և աշխատանքի անձնատուր լինելով գանազան փորձերով չարչարվում էր:

CAPÍTULO 47 (PARTE III)

SOBRE O ABENÇOADO MESROP

Vendo que o reino armênio tinha chegado a um termo e percebendo que o tumulto era um teste para sua paciência, Mesrop – que era de Hatsekk, em Taron, e foi criado e educado por Nerses, O Grande, e que, depois da morte dele, foi nomeado arquivista da corte – ansiou por uma vida de eremita. Como alguém disse: um navio em mar agitado se apressa em direção ao porto, um homem casto procura o deserto. Da mesma maneira, ele fugiu das preocupações mundanas, deixou a honra humana para trás e foi em busca da divina. Ele foi morar na província de Goghten, vivendo uma vida de eremita. E quanto à seita pagã que ali se refugiou e permaneceu escondida desde os dias de Trdat até aquele tempo, e que depois se revelou durante a queda do reino arshácida, Mesrop a exterminou, com a ajuda do príncipe da província cujo nome era Shabit. Lá milagres divinos ocorreram, como no tempo de São Gregório: os demônios em forma corpórea foram expulsos e voaram para a região da Média. Nenhum milagre menor do que este se deu na terra de Siunik, com a ajuda do seu príncipe Vaghinak.

Neste ensinamento, não foram poucas as adversidades que o abençoado Mesrop enfrentou, uma vez que ele era tanto leitor, como tradutor. E se alguém lesse quando ele não estava presente, aquilo era ininteligível para o povo, já que não havia tradutor. Então, ele decidiu encontrar uma maneira de criar letras para a língua armênia. Dedicando-se a este trabalho, ele se desgastou com suas várias tentativas.

ԾԲ (52)

ԴԱՆԻԵԼՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Այդ ժամանակ Արկադը հիվանդացավ, Բյուզանդիոնում մեծըն Հովհաննեսի պատճառով ասեցին շարժում և հրդեհներ ծագեցին և Հունաց թագավորությունը շփոթության մեջ ընկավ. գորքերը պատերազմում էին իրար հետ և պարսիկների հետ: Ուստի Վռամը մեր Վռամշապուհ թագավորին հրամայեց իջնել Միջագետք, խաղաղացնել ու կարգի բերել և երկու կողմերի գործակալների (վեճերը) վճռել: Երբ նա գնաց այս ամենը կարգավորելու, քիչ նեղություն չէր կրում քարտուղարի պատճառով, որովհետև այն օրից, որ Մեսրոպյն արքունական դռնից հեռացավ, նա ոչ մի ճարտար դպիր գտնել չէր կարողանում, որովհետև պարսկական գիր էին գործածում: Այս առիթով նրան ներկայացավ Հաբել անունով մի քահանա և խոստանում էր հայերեն լեզվի տառեր ստեղծել, որ հարմարեցրել էր Դանիել եպիսկոպոսը, իր մերձավորը: Թագավորն անփույթ գտնվեց, և Հայաստան գալով տեսավ, որ բոլոր եպիսկոպոսները ժողովվել են մեծն Սահակի և Մեսրոպի մոտ, հայերեն գրերի գյուտի մասին հոգալու: Երբ թագավորին իմաց տվին այս մասին, նա նրանց պատմեց ինչ որ վանականն ասել էր: Երբ լսեցին, նրան սկսեցին թախանձել, որ այդ կարևոր բանին հոգ տանի:

Ուստի նա Վահրիճ անունով մի մարդու, Խաղունի ցեղից, որ պատվված էր Հայոց աշխարհում, իրեն հավատարիմ էր և շատ փափագում էր այդ գործին, պատգամավոր ուղարկեց հիշյալ Հաբելի մոտ: Նրան հետև արած՝ միասին գնացին և Դանիելից լավ հմտացան վաղուց գրված տառերի շարքին, որ դասավորված էր հունարենի օրինակով, և բերին մատուցին մեծն Սահակին և Մեսրոպին: Որոնք սովորելով ու երեխաների էլ վարժեցնելով քիչ տարիներ, համոզվեցին, որ այդ նշանագիրները, այդ մուրացված գծագրությունը, ընդունակ չէր վանկ առ վանկ ճիշտ արտահայտել հայերեն բառերի հնչյունները:

CAPÍTULO 52

SOBRE AS LETRAS DE DANIEL

Naquele tempo, Arcadius adoeceu, e terríveis terremotos e incêndios ocorreram em Bizâncio, de acordo com João, O Grande. O reino grego estava em tumulto, e seus exércitos guerreavam entre si e com os persas. Então, Vram ordenou ao nosso rei Vramshapuh que descesse até a Mesopotâmia para estabelecer a paz e a ordem, e fazer um ajuste de contas com os agentes de ambos os lados. Quando ele desceu para por tudo isto em ordem, não foram poucos os problemas que teve de enfrentar com relação ao secretário, porque desde o dia em que Mesrop havia deixado a corte, ele não conseguia encontrar nenhum leitor habilitado, já que se usava a escrita persa. Então, um sacerdote de nome Habel se apresentou a ele e prometeu criar letras para a língua armênia, adaptando-as a partir da escrita do bispo Daniel, um parente seu. Mas o rei foi negligente e retornou para a Armênia, onde encontrou todos os bispos reunidos na companhia de Sahak, o Grande, e Mesrop, para cuidar da invenção da escrita armênia. Quando eles informaram isto ao rei, ele lhes contou sobre o que o monge havia dito. Ouvindo isto, eles lhe imploraram para tomar providências quanto a algo tão necessário como aquele.

Então, ele enviou um homem chamado Vahritch, da família Khaduni, honrado na terra da Armênia e leal a ele, e que estava muito entusiasmado com este trabalho, como mensageiro para Habel. Junto com Habel, ele foi até Daniel. Tendo sido bem instruído por Daniel e tendo arranjado, na ordem do grego, as letras que tinham sido escritas há muito tempo, eles as trouxeram e entregaram para Sahak, O Grande, e Mesrop. Depois de tê-las estudado e de ter ensinado jovens alunos por alguns anos, eles perceberam que aquelas letras, pobres em desenho, não eram capazes de expressar com precisão, sílaba a sílaba, os sons das palavras armênias.

ԾԳ (53)

ՄԵՍՐՈՂՅԱՆ ՆՇԱՆԱԳԻՐՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ, ՈՐ
ՏՐՎԵՑԻՆ ԵՐԿՆԱՅԻՆ ՇՆՈՐՀՈՎ

Սրանից հետո ինքը Մեսրոպը աշակերտներով իջնում է Միջագետք նույն Դանիելի մոտ, և նախկինից ավելի բան չգտնելով՝ անցնում է Եդեսիա, Պղատոն անունով մի հեթանոս ճարտասանի մոտ, որ դիվանի պետն էր: Նա ուրախությամբ ընդունեց, և ինչքան որ հայերեն խոսքեր միտքը բերում էր՝ հավաքելով և շատ ջանք թափելով՝ օգուտ չունեցավ հոետորը, և խոստովանեց իր տգիտությունը: Բայց նա ասաց, թե ինքն առաջ ունեցել է մի ուսուցիչ, շատ հմուտ մարդ, որ հետո ճարտարների գրվածքներն Եդեսիայի դիվանից առնելով գնացել ու քրիստոնեություն է ընդունել, անունը Եպիփանոս. «Նրան, ասաց, փնտրի՛ր գտի՛ր, որ քո փափագը լցնե՛»:

Այն ժամանակ Մեսրոպը Բաբիլոս եպիսկոպոսից օգնություն գտնելով՝ Փյունիկեով անցնում դիմում է Սամոս, որովհետև Եպիփանոսը մեռած է լինում, թողնելով մի աշակերտ Հռոփանոս անունով, որ հունարեն գրության հրաշալի արվեստ ուներ և առանձնացել էր Սամոսում: Մեսրոպը գնում է սրա մոտ և սրանից էլ շահ չգտնելով՝ ապավինում է աղոթքի: Եվ տեսնում է ոչ երազ քնի մեջ, ոչ տեսիլք արթնության մեջ, այլ սրտի գործարանում նրա հոգու աչքերին երևում է աջ ձեռքի թաթ՝ քարի վրա գրելիս, այնպես որ քարը գծերի հետքը պահում էր, ինչպես ձյունի վրա: Եվ ոչ միայն երևաց, այլև բոլոր (գրերի) հանգամանքները նրա մտքում հավաքվեցին ինչպես մի ամանում: Եվ աղոթքից վեր կենալով՝ ստեղծեց մեր նշանագիրները, Հռոփանոսի հետ ձևակերպելով Մեսրոպից պատրաստված գրերը, հայերեն տառերը ճիշտ հանդիպեցնելով հունարենի հնչյուններին: Եվ իսկույն ձեռնարկեցին թարգմանության, խորհրդաբար սկսելով (Սողոմոնի) Առակներից, ամբողջ քսաներկու հայտնի գրքերը և նոր կտակարանը փոխադրում է հայերեն լեզվի, նույնպես և նրա աշակերտները, Հռոփանոսից հետո և Հովսեփ Պաղնացին, միննույն ժամանակ իր ավելի փոքր աշակերտներին սովորեցնել տալով գրչության արվեստը:

CAPÍTULO 53

SOBRE AS LETRAS DE MESROP, DADAS COMO GRAÇA
PELOS CÉUS

Depois disto, Mesrop desceu, ele mesmo, com seus alunos, para a Mesopotâmia, ao mesmo Daniel. Mas sem alcançar mais êxito do que antes, ele foi para Edessa, atrás de um certo Plato, um orador pagão e chefe de arquivos. Este o recebeu com alegria, mas depois de dedicar-se ao armênio, apesar de seus grandes esforços, ele não teve sucesso, e o orador confessou sua ignorância. No entanto, ele mencionou um outro homem erudito, chamado Epiphanius, que fora seu professor, e que tinha ido embora levando consigo os livros do arquivo de Edessa, e havia se convertido ao cristianismo: “procure-o e encontre-o e você terá seu desejo realizado”.

Então, Mesrop, com a ajuda do bispo Babylos, passou pela Fenícia e se dirigiu para Samosata. Epiphanius havia morrido, deixando um discípulo chamado Rufinus, que era maravilhosamente hábil na escrita grega e vivia isolado em Samosata. Mesrop foi até ele, mas sem conseguir solução para este assunto, ele se refugiou na oração. E ele viu, não em sonho enquanto dormia, nem em uma visão enquanto desperto, mas sim no seu coração: lá apareceu aos olhos de sua alma uma mão direita escrevendo em uma pedra; e a pedra retinha as formas como caminhos traçados na neve. E ele não somente teve esta visão, como também todos os detalhes se juntaram em sua mente, como num vaso. Surgindo da oração, ele criou nosso alfabeto, junto com Rufinus, que modelou a escrita preparada por Mesrop, fazendo as letras armênias corresponderem com exatidão aos sons do grego. E ele imediatamente se pôs a traduzir, sabiamente começando pelos provérbios. Completando os vinte e dois famosos livros⁷⁰, ele traduziu ainda o Novo Testamento para o armênio – ele e seus estudantes João de Ekeleats e José de Palin. Ao mesmo tempo, ele fez com que a arte de escrever fosse ensinada aos seus discípulos mais jovens.

⁷⁰ O número 22, para o total de livros do Antigo Testamento, depende do número de letras do alfabeto hebreu. Este número é encontrado pela primeira vez em Josephus, *Contra Apionem*, I 8 (apud Thomson, 1978). (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

ԿԷ (67)

ՄԵԾՆ ՍԱՀԱԿԻ ԵՎ ԵՐԱՆԵԼԻ ՄԵՍՐՈՊԻ ԱՅՍ
ԱՇԽԱՐՀԻՑ ՓՈԽՎԵԼԸ

Վռամը քսանևեկ տարի Պարսից վրա թագավորելուց հետո մեռնում է, տերությունն իր Հազկերտ որդուն թողնելով: Սա հաշտությունը մոռանալով, հենց թագավորելուն պես դիմում է Մըծբինի մոտ եղած Հունաց գորքերի վրա, Ատրապատականի գրնդին էլ հրամայում է մեր աշխարհը մտնել: Սրանք եկան և անկարգ կերպով բանակ դրին Բագնաց ավանի (Բագավանի) մոտ:

Այս ժամանակ մեծն Սահակի վրա մահվան հիվանդություն հասավ. աշակերտները նրան առան փոխադրեցին Բլուր կոչված գյուղը, իբրև մի ավելի սովոր և Պարսից գորքերից ազատ տեղ, որոնք նրանց նեղություն էին տալիս: Այստեղ հասավ նրա վախճանը, հիսունևեկ տարի եպիսկոպոսապետություն անելուց հետո, սկսելով Հայոց վերջին Խոսրով թագավորի երրորդ տարուց մինչև Պարսից Հազկերտ Երկրորդ թագավորի առաջին տարվա սկիզբը, նավասարդ ամսի վերջին, իր ծննդյան օրը: Որ մահկանացու ծնվելով՝ անմահ թողեց իր հիշատակը, պատվեց պատկերը, պատկառեց կոչումից, կյանքից կյանք փոխադրվեց, և այնպես կենցաղավարեց այնքան տարի, որ ծերությունից ոչ մի տեսակ պակասություն չերևաց նրա վրա և ոչ որևէ ախտի ենթարկվեց: Նրա մասին պետք էր փառավոր ճառ գրել, դրվատել մեր սուրբ հորը, ինչպես նրան արժան է, բայց որպեսզի գլխի երկարությունը ընթերցողին ձանձրույթ չպատճառե, ուրիշ տեղի և ժամանակի կթողնենք այս բաները, այս գրքից դուրս, ինչպես սկզբի մասին էլ խոստացանք գրել:

Բայց նրա պատվական մարմինը վերցրին նրա սարկավագապետ Երեմիան իր աշակերտակիցներով և նրա հարսը, Մամիկոնյան տիկինը, Դստրիկ անունով, որ Վարդան ստրատելլատի կինն էր, տարան թաղեցին իրենց Աշտիշատ գյուղում, որ գտնվում է Տարոն գավառում: Նրա աշակերտները, կրոնավոր սպուղները իրենց գավառները ցրվելով՝ վանքեր հիմնեցին և եղբայրներ ժողովեցին:

CAPÍTULO 67

A PARTIDA DESTE MUNDO DE SAHAK, O GRANDE, E DO ABENÇOADO MESROP

Vram morreu depois de ter reinado sobre a Pérsia por vinte e um anos. Ele deixou seu domínio ao seu filho Yazkert. Este, esquecendo a reconciliação, assim que assumiu o trono, atacou o exército grego perto de Nísibe e ordenou às forças do Azerbaijão que entrassem em nossa terra. Eles chegaram e acamparam em desordem perto da cidade dos altares⁷¹.

Então, uma doença mortal acometeu Sahak, o Grande, e seus alunos o levaram para o vilarejo chamado Blur, um lugar muito familiar para ele e livre da opressão das tropas persas. Lá ele morreu – depois de ser arcebispo por cinquenta e um anos, começando no terceiro ano do último Khosrov, rei da Armênia, até o começo do primeiro ano do segundo Yazkert, rei da Pérsia – no fim do mês de Navasard, no dia de seu aniversário. Mesmo nascendo mortal, ele deixou uma memória imortal. Ele reverenciou a imagem, honrou o chamado, ele mudou sua vida pela vida, e a conduziu de maneira que não havia nele nenhuma imperfeição trazida pela avançada idade, nem sofria ele de qualquer tipo de doença. Sobre ele seria preciso escrever um discurso magnífico, um elogio digno de nosso santo pai, mas para evitar que a extensão do discurso cause tédio ao leitor, deixaremos isto para um outro tempo e lugar, fora deste livro, como já prometemos compor um relativo ao período antigo.

Mas seu arqui-diácono Jeremias, juntamente com seus alunos e sua nora, a princesa da família Mamikonian, cujo nome era Dstrik e que era esposa de Vardan, o general, levaram seu venerável corpo para ser enterrado no povoado deles, em Ashtishat, que se localiza na província de Taron. Seus discípulos se espalharam como monges zelosos; indo cada um para sua província, eles fundaram monastérios e reuniram a irmandade.

⁷¹ Bagavan.

Սուրբ Սահակի վախճանվելուց վեց ամիս հետո, մեհեկան ամսի տասներեքին, երանելի Մեսրոպն էլ այս աշխարհից փոխվեց Վաղարշապատ քաղաքում, գերազանցելով բոլոր առաքինի մարդկանցից, որպիսիք այն ժամանակ կային: Որովհետև ամբարտավանությունը և մարդահաճությունը նրա վարքում երբեք տեղ չգտան, այլ հեզ, բարյացակամ և բարեմիտ լինելով, երեկում էր բոլորին՝ երկնայինների սովորությամբ զարդարված: Որովհետև նա հրեշտակի տեսք ուներ, ծննդական միտք, պայծառ էր խոսքով, գործերով ժուժկալ, մարմնով փառահեղ, սովորություններով աննման, խորհրդակցությամբ մեծ, հավատով ուղիղ, հուսով համբերող, սիրով անկեղծ, ուսուցանելիս անձանձրույթ:

Բայց որովհետև բոլոր բարեմասնություններն անկարող եմ թվել, խոսքս կդարձնեմ նրա մարմնի հուղարկավորությանը: Ինչպես լսեցի բազմաթիվ և արժանահավատ անձերից, խաչի ձևով աղոտ լույս էր շողում այն տան վրա, որտեղ երանելին հոգին ավանդեց. և շուտով չանհետացավ այս շողքը, քչերին տեսանելի չեղավ, այլ բոլոր բազմությանը, այնպես որ շատ անհավատներ մկրտվեցին: Այս ժամանակ ժողովված բազմության մեջ աղմուկ և շփոթություն ծագեց՝ այն պարկեշտ մարմինը թաղելու (տեղի) պատճառով, որ դեռ մահից առաջ մեռելության վարժեցրել էր իրեն: Բաժանվել էին երեք խմբի. մի մասն առաջակում էր տանել Տարոն, իր ծննդավայրը, մյուսները՝ տանել Գողթն, որտեղ առաջին անգամ ուսուցել էր, մի մասն էլ առաջարկում էր թաղել հենց Վաղարշապատ քաղաքում, սրբերի հանգրստարանում: Բայց հաղթեց քաջ Վահան Ամատունին, որ ավելի ջերմեռանդ էր հավատով և հզոր էր մարմնավորապես, որովհետև պարսիկներն այդ ժամանակ նրան էին հավատացել մեր Հայոց աշխարհի հազարապետությունը: Նա մարմինը վերցրեց և արժանավայել հուղարկավորությամբ տարավ իր գյուղը, Օշական: Եվ նույն լուսեղեն խաչի երևույթը դազաղի վրա գնում էր դեմ հանդիման բոլոր ժողովրդին, մինչև նրան հողին հանձնեցին Վահանը և նրա սպասավոր Թաթիկը, որից հետո նշանն աներեվույթ եղավ: Իսկ եպիսկոպոսապետության աթոռը իբրև տեղակալ նստեց երանելի Մեսրոպի հրամանով նրա աշակերտը, Հովսեփ քահանան, որ Վայոց ձորից էր, Հողոցիմ գյուղից:

Tendo se passado seis meses desde a morte do santo Sahak, no décimo terceiro dia do mês de Mehekan, o abençoado Mesrop também partiu deste mundo, na cidade de Vagharshapat⁷², tendo superado todos os homens virtuosos daquele tempo. O orgulho e a bajulação nunca encontraram lugar no seu modo de vida; ao contrário, ele era gentil, bom e benevolente, e mostrava para todos que era adornado com hábitos divinos. Porque ele era angélico na aparência, fértil de mente, esplêndido ao falar, moderado nas ações, majestoso de corpo, inigualável nos hábitos, nobre no conselho, constante na fé, resignado na esperança, sincero no amor, incansável no ensinamento.

Mas uma vez que eu sou incapaz de descrever todas as suas virtudes, devo conduzir meu relato para o enterro de seu corpo. Como eu ouvi de muitas pessoas fidedignas, irradiou-se uma fraca luz, em forma de cruz, sobre a casa onde o abençoado deu seu último suspiro. E não foi um reflexo que desapareceu rapidamente, ou visível apenas para alguns, mas sim para toda a multidão, de modo que muitos incrédulos foram batizados. Então, tumulto e confusão surgiram entre a multidão, por causa do lugar onde seria enterrado aquele corpo venerável, que foi preparado para a morte, antes mesmo de morrer. Ela se dividiu em três grupos. Uns propunham que ele deveria ser levado para Taron, onde nasceu; outros, para Goghten, onde ele ensinou pela primeira vez; outros, ainda, propunham que ele fosse enterrado na mesma cidade de Vagharshapat, no lugar de descanso dos santos⁷³. Mas o valente Vahan Amatuni venceu a discussão, já que ele era o mais devoto na fé e o mais poderoso em autoridade secular, porque, naquele tempo, os persas lhe tinham confiado o comando da nossa terra armênia. Ele levou o corpo de Mesrop, com um digno séquito, para o seu próprio vilarejo, o de Oshakan. E o mesmo fenômeno, a luz em cruz, se moveu sobre o caixão em frente de todo o povo, até que Vahan e Tatik, seus servos, o enterrassem; depois, o sinal desapareceu. Sob o comando do abençoado Mesrop, seu discípulo Joseph, um sacerdote de Vayots'Dzor, do vilarejo de Kholotsim, sucedeu-o como vigário no trono arcebispal.

⁷² Mesrop teria morrido em fevereiro de 439, seis meses depois da morte de Sahak, que teria ocorrido em setembro de 438. (KHORENATSI, M. (1978). *History of the Armenians*. Cambridge, Massachusetts; London, England, Harvard University Press. Tradução comentada de Robert W. Thomson).

⁷³ Khorenatsi possivelmente se refere ao local onde estão enterradas as santas mártires Hripsime, Gayane, e sua companhia de virgens, assassinadas pelo rei Trdat III, antes de este ter se convertido ao cristianismo.

Deize Crespim Pereira é graduada em Letras (Português e Armênio) pela Universidade de São Paulo, Mestre e Doutora em Filologia e Língua Portuguesa pela Universidade de São Paulo. É Professora Livre-Docente de Língua e Literatura Armênia no Departamento de Letras Orientais da Faculdade de Filosofia, Letras e Ciências Humanas da Universidade de São Paulo (FFLCH/USP). Orienta pesquisas nas áreas de Literatura e Cultura Armênia, e Estudos Linguísticos, na Graduação e no Programa de Pós-graduação em Letras Estrangeiras e Tradução (LETRA). Publicou os seguintes livros de tradução da literatura armênia para o português: *Poesia Armênia Moderna e Contemporânea*, *Poesia Armênia Cristã: Grigor Narekatsi, Nersês Shnorhali e Outros*, *História dos Armênios de Moises Khorenatsi*, e *Nahapet Kutchak: Poemas da tradição oral trovadoresca da literatura armênia*.